

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

*Серія
«Педагогічні науки»*

Випуск 28(57)

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 28(57)*

*Серія «Педагогічні науки»
Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі
педагогічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України
від 28 грудня 2019 року № 1643 (додаток 4)
Серія «Педагогічні науки» (Категорія «Б»)*

Київ
2024

УДК 378.091.046-021.68(082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22072-11972ПР від 22 квітня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 6 від 24 квітня 2024 р.)

Головний редактор

Віктор Олійник, д-р пед. наук, проф., дійсний член НАПН України <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Заступник головного редактора:

Олег Спірін, д-р пед. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Відповідальний секретар:

Оксана Ануфрієва, канд. пед. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Редакційна колегія:

Ірина Андрушук, д-р пед. наук, проф. (Варшава, Республіка Польща); **Олександр Галус**, д-р пед. наук, проф.; **Віктор Гладуш**, д-р пед. наук, проф. (Ружомберк, Словацька республіка); **Олена Глазунова**, д-р пед. наук, доцент; **Оксана Дубініна**, канд. пед. наук, доцент; **Ольга Єжова**, д-р пед. наук, проф.; **Деспіна Каракацані**, проф. Департаменту соц. та освіт. політики Ун-ту Пелопоннесу (Корінф, Грецька Республіка); **Микола Кириченко**, д-р філософії, член-кор. Нац. Академії наук вищої освіти України; **Катерина Колос**, д-р пед. наук, проф.; **Наталія Муранова**, д-р пед. наук, проф.; **Василь Олло**, канд. пед. наук, доцент; **Лариса Петренко**, д-р пед. наук, проф.; **Ольга Пінчук**, канд. пед. наук; **Наталія Приходькіна**, д-р пед. наук, проф.; **Зоя Рябова**, д-р пед. наук, проф.; **Тамара Сорочан**, д-р пед. наук, проф.; **Лариса Сергеева**, д-р пед. наук, проф.; **Вікторія Сидоренко**, д-р пед. наук, проф.

Асоційовані редактори:

Маріола Міровска, д-р гуманітарних наук у галузі педагогіки, доцент (Ченстохова, Республіка Польща); **Ширинбой Олімов**, д-р пед. наук, проф. (Бухара, Республіка Узбекистан); **Ірина Сіданіч**, д-р пед. наук, проф.; **Ганна Тимошко**, д-р пед. наук, проф.; **Рагімлі Руслан Гіلال огли**, канд. ист. наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан).

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки» / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол.: О. Галус [та ін.]. Київ: Юстон, 2024. Вип. 28(57). 288 с. (Категорія «Б»).

ISBN 978-617-8335-21-2

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми загальної і професійної освіти. Представлено результати досліджень з історії педагогіки, методології освіти, теоретичних і методичних аспектів навчання та виховання, формування професійних компетентностей фахівців у галузі освіти, підвищення якості освіти.

Для науковців, педагогічних і науково-педагогічних працівників, керівників закладів вищої освіти, методистів, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-8335-21-2

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2024

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 28(57)*

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

*Listed in the list of scientific professional publications in the field
Pedagogical sciences Decision of the Appraisal Board Ministry
of Education and Science of Ukraine Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
№ 1643 of 28.12.2019 (dod. № 4)
Educational Sciences Series (Category «B»)*

Kyiv
2024

UDC 378.091.046-021.68(082)

Registration certificate KV No 22072-11972PR dated 22.04.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 6 dated 24 April 2024)

Editor-in-Chief

Victor Oliynyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Deputies Editor:

Oleg Spirin, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Executive secretary:

Oksana Anufriieva, PhD of Ped. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Members of Editorial Board:

Iryna Androshchuk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof. (Warsawa Republic of Poland); **Alexander Halus**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Victor Hladush**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof. (Ružomberok The Slovak Republic); **Olena Glazunova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Prof.; **Oksana Dubinina**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Prof.; **Olga Yezhova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Despina Karakatsani**, Prof. of the Department of Social and Educational Policy of the University of Peloponnesus (Corinth, Republic of Greece); **Mykola Kyrychenko**, Doctor of Philosophy, Corresponding Member (Academician) of Higher Education National Academy of Sciences of Ukraine; **Catherine Kolos**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Natalia Muranova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Vasyl Ollo**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Prof.; **Iarisa Petrenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Olga Pinchuk**, PhD of Pedagogical Sciences; **Nataliia Prykhodkina**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Zoya Ryabova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Larysa Serheieva**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Tamara Sorochan**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Viktoriiia Sydorenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.

Associate editors:

Mariola Mirovska, Doctor of Humanities in the field of Pedagogy, Associate Prof. (Częstochowa, Republic of Poland); **Shirinboy Olymov**, doctor of pedagogical sciences, Prof. (Bukhara, Republic of Uzbekistan); **Iryna Sidanich**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Anna Tymoshko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Prof.; **Ruslan Rahimli**, PhD, Associate Prof. (Baku, Azerbaijan).

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers. «Educational Sciences Series»/ NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief V. Oliynyk; Editorial board : A. Halus [and others]. Kyiv: Yuston, 2024. Issue 28(57). 288 p. (Category «B»).

ISBN 978-617-8335-21-2

The collection covers current problems of general and vocational education. The results of researches on the history of pedagogy, methodology of education, theoretical and methodical aspects of teaching and education, formation of professional competencies of specialists in the field of education, improvement of the quality of education are presented.

For scientists, pedagogical and scientific and pedagogical workers, heads of institutions of higher education, methodologists, teachers and students of institutions of postgraduate education.

UDC 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-8335-21-2

© SIHE «University of educational management», 2024

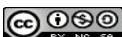

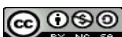

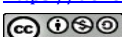
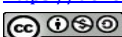
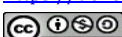
Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

ЗМІСТ

<i>Відомості про авторів</i>	8
Allahverdiyeva Lala. The essence, structure and ways of forming the professional and ethical competencies of future teachers at the master's level https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-10-22	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	10
Aliyev Hamid. New theoretical perspectives and methodological foundations in physical education at school https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-23-38	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	23
Боровик Андрій. Критерії та показники оцінювання сформованості дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-39-51	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	39
Dashdemirova Ayten. Approaches to understanding the essence of values and their systems https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-52-64	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	52
Кірман Вадим, Некрасова Марія, Чаус Ганна. Математична компетентність вчителя хімії та її структура https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-65-90	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	65
Коваленко Георгій. Визначення особливостей розвитку інформаційної компетентності майбутнього проєкту-менеджера засобами інформаційно-комунікаційних технологій в закладах вищої освіти https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-91-102	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	91
Кучеренко Ірина, Юденкова Олена. Кваліфікаційний розрив в екосистемі освіти і ринку праці України https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-103-122	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	103
Mammadova Sevd. Issues of organizing independent work of students in the process of teaching the subject History of Azerbaijan https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-123-135	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	123
Mustafayeva Kamala. Using museum materials in History classes as a tool for formation the worldview of Azerbaijani students https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-136-148	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	136
Набока Олександр, Зиза Микола. Стародавня Україна, як «Брама Європи». Історичну теорію підтверджено археологією https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-149-159	
 Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	149
Савченко Віталій. Особливості розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-160-175	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	160
Сацюк Гліб. Розвиток інформаційної культури майбутніх менеджерів засобами ігрових технологій навчання https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-176-190	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	176
Сидоренко Вікторія. Кваліфікаційний розрив (skills gap) на ринку праці України: стан та механізми його подолання https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-191-211	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	191
Чижевський Борис. Сучасний загальноосвітній лицей України – науково-освітній майданчик розвитку творчої обдарованої особистості https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-212-257	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	212
Zamanova Malak. The role of synergetic approach in teaching technology, fine arts, and music subjects https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-258-271	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	258
Yusifova Khadija. The human factor in modern Azerbaijani prose https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-272-286	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	272

CONTENT

Information about the authors	8
Lala Allahverdiyeva. The essence, structure and ways of forming the professional and ethical competencies of future teachers at the master's level https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-10-22	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	10
Hamid Aliyev. New theoretical perspectives and methodological foundations in physical education at school https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-23-38	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	23
Andriy Borovyk. Criteria and indicators for assessing the formation of research competence of the future teacher of history and social sciences in the process of professional training https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-39-51	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	39
Ayten Dashdemirova. Approaches to understanding the essence of values and their systems https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-52-64	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	52
Vadym Kirman, Maria Nekrasova, Hanna Chaus. Mathematical competence of the chemistry teacher and its structure https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-65-90	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	65
Heorhii Kovalenko. Determinating features of development of information competence of the future project manager using information and communication technologies in institutions of higher education https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-91-102	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	91
Iryna Kucherenko, Olena Yudenkova. Qualifications gap in the ecosystem of education and labor market of Ukraine https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-103-122	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	103
Sevda Mammadova. Issues of organizing independent work of students in the process of teaching the subject History of Azerbaijan https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-123-135	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	123
Kamala Mustafayeva. Using museum materials in History classes as a tool for formation the worldview of Azerbaijani students https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-136-148	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	136
Oleksandr Naboka, Mykola Zyz. Ancient Ukraine as the «Gate of Europe». Historical theory confirmed by archaeology https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-149-159	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	149
Vitaly Savchenko. Features of professional competence development of future managers using digital didactic means https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-160-175	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	160
Hlib Satsiuk. Development of information culture of future managers by means of game-based learning technologies https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-176-190	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	176
Viktoriia Sydorenko. Skills gap in the labor market of Ukraine: situation and mechanisms for overcoming it https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-191-211	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	191
Boris Chyzhevskiy. A modern comprehensive lyceum of Ukraine scientific and educational platform for the development of a creatively gifted personality https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-212-257	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	212
Malak Zamanova. The role of synergetic approach in teaching technology, fine arts, and music subjects https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-258-271	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	258
Khadija Yusifova. The human factor in modern Azerbaijani prose https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-272-286	
 Copyright (c) 2024. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License	272

Відомості про авторів

Аллахвердієва Лала Захір, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Нахічеванського державного університету; докторант програми доктора наук. Нахічевань, Азербайджан.

Алієв Хамід Ельнур огли, кандидат докторантури Азербайджанської державної фізичної академії. Баку, Азербайджан.

Боровик Андрій Олександрович, здобувач вищої освіти рівня доктор філософії кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Дашдемірова Айтен Темраз, аспірант докторської програми PhD Азербайджанського університету мов. Баку, Азербайджан.

Заманова Малак, кандидат педагогічних наук, доцент Азербайджанського державного педагогічного університету. Баку, Азербайджан.

Зиза Микола Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка; «Заслужений вчитель України». Полтава, Україна.

Кірман Вадим Кімович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри математичної, природничої та технологічної освіти Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради». Дніпро, Україна.

Коваленко Георгій Олексійович, здобувач вищої освіти рівня доктор філософії кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Кучеренко Ірина Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Біла Церква, Україна.

Мамєдова Сєвда Насіб гизи, докторант за програмою доктора філософії; викладач Гянджинського Державного Університету. Гянджа, Азербайджан.

Мустафаєва Камалє Сахіб гизи, докторант програми PhD (педагогіка) Азербайджанського державного педагогічного університету. Баку, Азербайджан.

Набока Олександр Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Полтава, Україна.

Некрасова Марія Михайлівна, старший викладач кафедри математичної, природничої та технологічної освіти Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради». Дніпро, Україна.

Савченко Віталій Анатолійович, здобувач вищої освіти рівня доктор філософії кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Сацюк Гліб Сергійович, здобувач вищої освіти рівня доктор філософії кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Сидоренко Вікторія Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Біла Церква, Україна.

Чаус Ганна Григорівна, кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри математичної, природничої та технологічної освіти Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради». Дніпро, Україна.

Чижєвський Борис Григорович, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України; Заслужений працівник освіти України. Київ, Україна.

Юденкова Олена Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Біла Церква, Україна.

Юсіфова Хадіджа Раміз кизи, доцент кафедри історії російської літератури Бакинського слов'янського університету. Баку, Азербайджан.

Information about the authors

Lala Allahverdiyeva, PhD in Pedagogy, Associate professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Nakhchivan State University; doctoral student in the Doctor of Sciences program. Nakhchivan, Azerbaijan.

Hamid Aliyev, candidate for a doctorate program of Azerbaijan State Physical Academy. Baku, Azerbaijan.

Andriy Borovyk, recipient of higher education at the Doctor of Philosophy level of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Hanna Chaus, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Mathematical, Natural and Technological Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council». Dnipro, Ukraine.

Boris Chyzhevskiy, Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher Department of Economics and General Secondary Education Management Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Honored Education Worker of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Ayten Dashdemirova, PhD student in the PhD program at the Azerbaijan University of Languages. Baku, Azerbaijan.

Vadym Kirman, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Head of the Department of Mathematical, Natural and Technological Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council». Dnipro, Ukraine.

Heorhii Kovalenko, recipient of higher education at the Doctor of Philosophy level of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Iryna Kucherenko, doctor of pedagogical sciences, professor, Head at the Department of Vocational Education Methodology and Humanities of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education of SIHE "University of Educational Management". Bila Tserkva, Ukraine.

Sevda Mammadova, doctoral student in the PhD program, lecturer of Ganja State University. Ganja, Azerbaijan.

Kamala Mustafayeva, doctoral student in the PhD program (pedagogy) Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan.

Oleksandr Naboka, doctor of historical sciences (Dr. Hab. in History), professor, head of the Department of history and archeology Luhansk Taras Shevchenko National University. Poltava, Ukraine.

Maria Nekrasova, Senior Lecturer of the Department of Mathematical, Natural and Technological Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council». Dnipro, Ukraine.

Hlib Satsiuk, PhD student (Educational, pedagogical sciences) Department of Economy Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Vitaly Savchenko, PhD student (Educational, pedagogical sciences) Department of Economy Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Viktoriia Sydorenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; The Director, The Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education SIHE «University of Educational Management». Bila Tserkva, Ukraine.

Olena Yudenkova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Vocational Education Methodology and Humanities of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education of SIHE "University of Educational Management". Bila Tserkva, Ukraine.

Khadija Yusifova, Associate Professor of the Department of History of Russian Literature Baku Slavic University. Baku, Azerbaijan.

Malak Zamanova, PhD in Pedagogy, Associate Professor Azerbaijan State Pedagogical University. Baku, Azerbaijan.

Mykola Zyza, PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History and Archeology Luhansk Taras Shevchenko National University; "Honored Teacher of Ukraine". Poltava, Ukraine.

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-10-22](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-10-22)
UDC 378

Lala Allahverdiyeva,

PhD in Pedagogy, Associate professor of the
Department of Pedagogy and Psychology
of Nakhchivan State University;
doctoral student in the Doctor of Sciences program.
Nakhchivan, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0003-0843-8632>
lale.allahverdiyeva81@bk.ru

THE ESSENCE, STRUCTURE AND WAYS OF FORMING THE PROFESSIONAL AND ETHICAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS AT THE MASTER'S LEVEL

Abstract. The article analyzes the essence, structure and possibilities of developing professional and ethical competencies of future teachers studying in master's programs. The author examined the general cultural and professional competencies mentioned in the master's educational program of the Ministry of Science and Education of the Azerbaijan Republic in the specialty of pedagogy. The document "Master's educational program" in the specialty "Pedagogy" specifies the general cultural competencies that the graduate must master as a result of mastering the program. Among the identified common cultural competences are "having legal knowledge and ethical norms; and among the competences to be mastered in the organizational and management field of professional competences are "behaving according to ethical rules in difficult circumstances, mastering the skills to understand the ethical aspects, possibilities, limitations and social role of the individual", as well as was required to conduct an informed assessment on topics related to the field of study. We consider it advisable to determine the essence, structure and ways of forming the professional and ethical competence of future teachers at the master's level, taking as a basis certain competencies. The article also talks about the formation of skills to behave according to ethical rules in difficult conditions in future teachers studying at the master's level, the ability to understand the ethical aspects of personal behavior, opportunities, limitations and social role is analyzed.

Keywords: Master's degree level; European standards; professional and ethical competencies; professional training; pedagogical ethics; interpersonal relations.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem / Постановка проблеми. Adaptation of modern teacher education to European standards is, first of all, fulfilling the requirement of training a competent specialist who is able to carry out practical activities, apply individual techniques and carry out successful work in the course of professional activity and social experience. Professional and ethical competence is one of the priority indicators among the competencies that future teachers must master at the master's level. In the document "State standard for the level of higher education. Educational program for specialization at the master's level" (060119 – Pedagogy) [5] approved by the resolution of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan No. 1463 dated August 31, 2012, mentions general cultural competencies that a graduate must master as a result of mastering the program.

It was determined:

- among general cultural competencies: "possession of legal knowledge and ethical standards";
- the competencies that need to be mastered in the organizational and managerial sphere of professional competencies include "to be able to behave in accordance with ethical rules in difficult conditions, to understand the ethical aspects, opportunities, limitations and social role of personal behavior, to conduct a reasonable assessment of issues related to sphere of activity of education".

We consider it necessary to determine the essence, structure and ways of developing the professional and ethical competence of future teachers at the master's level, taking certain competencies as a basis.

By the decision of the Board of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan dated November 6, 2014, the "Rules of Ethical Conduct of Teachers" were approved [11]. These Rules define and regulate the principles of ethical behavior of teachers and the corresponding requirements, features of the relationship between participants in the educational process. Paragraph 1.3 of the decision states: "These Rules consist of a set of norms regulating the general behavior of teachers when carrying out their professional activities at all levels of education and their relationships with participants in the educational process." Taking as a basis what has been said in this paragraph, attention should be paid to the "Rules of Ethical Conduct of Teachers" in order to determine the professional and ethical competence of future teachers receiving education at the master's level.

The principles of ethical behavior of teachers and the corresponding requirements are defined in the document "Rules of Ethical Conduct of Teachers" [11]. These principles include the rule of law, integrity, professionalism and personal responsibility, loyalty, civility, impartiality, public trust and confidentiality. This

Decision defines the values and responsibilities that reflect the personality of the teacher, the teacher's relationship with students, relationships with the staff, with the head of the educational institution (director, rector), relationships with parents and other representatives of the law, the teacher's authority in society, the "Teacher's Oath", and Issues of ensuring compliance with the rules of ethical behavior are also raised. This legal document, regulating the ethical foundations of a teacher's professional activity, is declarative in nature, based on the principle of "avoiding the undesirable" and is considered correct and fair.

Analysis of major research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. In our country, the number of scientists who have made an important contribution to the development of issues of pedagogical morality, to the study of the level of moral creation and behavior of the teacher, the role of the teacher in regulating moral relations in society includes N. Kazimov [8], M. Ilyasov [7], G. Abbasova, [1], K. Gulieva [4], G. Aliev [2], F. Ibragimov [6].

It should be noted that in dissertations written since 2000, a tendency to analyze certain aspects of teacher training began to appear. The growth of research in this direction is associated with the active penetration of the competent approach into the higher education system. The emergence of the competency-based approach is associated with the name of the famous American linguist Professor Noam Chomsky, who introduced the term "competence". The origins of the competency-based approach date back to the 1960s.

J. Raven's scientific work "Competence in Modern Society" (1984) became an important contribution to the development of the competence approach. In the work, the author describes the category "competence" using the concepts of "preparation", "trust", "ability", "human responsibility" [12].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

It is known that the future pedagogue studying at the master's level should learn general cultural competencies along with professional competencies. Communicative-speech competence, forecasting competence, global competence and professional-ethical competence belong to general cultural competences. The **purpose** of this study is to determine the essence, structure and ways of formation of professional-ethical competence of future teachers studying at the master's level.

For this purpose, the scientific-pedagogical literature was analyzed and approved by the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan "State standard of higher education level. The requirements contained in the document "Educational Program for Master's Degree" (060119 – Pedagogy) were examined. Among the general cultural competences mentioned in the state document is

"having legal knowledge and ethical norms", and among the professional competences is "being able to behave in accordance with ethical rules in complex conditions, to understand the ethical aspects of personal behavior, opportunities, limitations and social role, field of activity. Ways to acquire the skills to make a reasoned assessment in matters related to In addition, based on the clauses contained in the document "Rules of Ethical Behavior of Teachers" approved by the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan, an analysis was conducted on the violation of professional and ethical norms by graduate teachers.

In order to solve the goal set in connection with the topic, the following **tasks** are planned:

- In the formation of the professional-ethical competence of graduate teachers, in accordance with the ethical principles contained in the document "Rules of Ethical Behavior of Teachers", to determine the opportunities to move away from undesirable qualities through various subjects in the audience;
 - to analyze the content of the concepts of "ethics" and "professional ethics";
 - to determine the manifestation of personal qualities, behavioral components and reflective components in graduate students that determine the structure of professional-ethical competence;
 - to analyze the influence of ethical ideas in the content of subjects taught at the master's level, etc.

THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The theoretical substantiation of the conceptual field of the essence and structure of the professional and ethical competence of the future teacher at the master's level gives rise to the need for a more detailed consideration of the professional activity of the future teacher within the framework of ethical standards.

In our country, little attention is paid to the study of the professional and ethical competence of future teachers studying at the master's level; very little research has been carried out in this area and no dissertations have been written.

The personality of a future teacher at the master's level, the qualities necessary for a specialist in the process of professional activity are always reflected in behavior and actions not only at work, but also in everyday life. All this forms in the public consciousness the image of a teacher as a highly moral, spiritual and humanistic person, which, in turn, forms the basis for building his professional image. Analysis of research reveals that the personal qualities of a specialist play an important role in his professional activity and this is not an obligation, but an objective necessity arising from the application of professional standards to the professional requirements of a specialist or undergraduate.

The essence of the professional and ethical competence of a master's

teacher is an indicator and at the same time the result of professional and personal preparation for work in an educational institution, since the implementation of any pedagogical task has moral significance. The ethical competence of the future teacher constitutes the main regulation of his actions, which is determined by his habits, traditions, principles of life and professional activity, mental state, actions, deeds and qualities; professional pedagogical standards ensure the teacher's conscious choice of ethical behavior in accordance with the rules of ethical behavior.

The process of developing the professional and ethical competence of a future teacher at the master's level is quite complex. However, the main condition is considered to be knowledge of the methodological foundations of ethics and professional ethics as its important component and socio-cultural origins. Understanding these methodological approaches allows us to reveal the semantic core of ethics and its characteristic features. The basis of the methodology is historical knowledge about the development and formation of ethics and professional ethical ideas.

“Ethics (in Greek – *ethika* – *ehtos* – a term derived from the word “custom”) is a philosophical science that studies morality. Ethics, being the oldest component of philosophy, is one of the theoretical subjects. For the first time, Aristotle called the doctrine of spirituality “ethics.” Unlike ordinary moral consciousness, ethics is a product of the moral and theoretical activity of society. The duty of ethics is to help people practically solve moral questions (What should one do? What is Good? What is Evil? etc.). For this reason, ethics has also been called “practical philosophy” since ancient times.

Ethics, as one of the humanitarian disciplines, analyzes duty, good and evil, as well as other ideal categories, moral principles and norms of behavior, the doctrine of human purpose, the meaning of life.

Professional ethics is a special moral requirement associated with the characteristics of any profession. Moral requirements, although general, have specific requirements for socially useful work in various fields. Here we are talking about the peculiarities of work ethics. Usually these include professional dignity, conscience, honor, integrity, consciousness, humanism, etc. The Hippocratic Oath (for doctors) adopted in ancient medicine is an example of professional ethics. In the modern period, the legal and moral basis of professional ethics is quite broad. Special professional associations are created and ethical rules are discussed and adopted at their meetings. Pedagogical ethics is an integral part of general ethics and reflects the pedagogical process from the point of view of a moral unit. Pedagogical ethics is a science that studies the activities of a teacher from the point of view of moral aspects.

The study of pedagogical ethics as a regulator of the relationship between teacher and student allows future teachers to focus on the procedural side of pedagogical behavior and culture.

Each person has unique skills, talents, potential, and different hidden abilities. People want to exercise, use and develop these abilities throughout their lives. Possession of a profession or activity ensures this development. A profession is a set of activities based on knowledge and skills that people acquire through education in order to take a certain position in life. In addition to specific responsibilities, roles and activities, each profession also includes a number of general functions. Among them, specific, profession-specific roles and activities impart the quality of professionalism. Lack of professional development affects first of all the person himself, and then the institution in which he enters. And this leads to a decrease in the quality of service and the creation of organizational problems. Professionalism develops in parallel with a high level of performance of duties and responsibilities of specialists.

A young specialist who has mastered the basics of ethical standards within the framework of a master's educational program and has begun teaching activities acquires ethical principles.

In addition, the teaching profession often consists of participation in resolving non-standard situations, conflicts and ethical issues in the “teacher-teacher”, “teacher-student”, “teacher-leadership” systems. It is required to form a specialist in “ethical improvisation” according to the moral core of the personality of the future professional teacher. The maturity of a teacher’s personality against the background of certain moral and pedagogical values, consideration of moral problems at the moral and ideological level is often associated with universal human values.

The requirements for the specialty in question, functional responsibilities, requirements for the personal qualities of the future teacher, possible levels of ethical problems allow us to say that the teaching profession requires high competence and skills from a specialist. It is impossible to act in non-standard situations without complying with normatively defined ethical norms and standards. “Rules of ethical behavior of a teacher” [11] include the values of teaching activity, principles of ethical behavior and other components that cover all categories with which a teacher interacts. According to the rules, the system-forming personal qualities of a specialist are decency and competence, which require special ethical qualities from the teacher. In order to develop ethical competence in the professional training of future teachers, priority is given to the best specialists who meet the moral, ethical, professional requirements and standards of the profession.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The methodological basis of the study "The nature, structure and ways of formation of professional-ethical competence of future pedagogues at the master's level" is a set of theoretical propositions about the understanding and analysis of pedagogical reality, pedagogical facts, events and processes.

The following methods were used in the study:

1. *Theoretical analysis*. In order to find out at what level the problem is studied, the existing scientific pedagogical and methodical literature was studied and analyzed, generalizations were made and certain conclusions were drawn accordingly.

2. *Pedagogical observation*. Regarding the problem, the characteristics of activities of the pedagogues studying at the master's level of higher education institutions were observed in the auditorium, during scientific-research experience and scientific-pedagogical experience.

3. *Pedagogical interview*. In order to investigate the problem, to get extensive information about it, to clarify the progress of the research and to perform effective activities in this field, interviews and oral surveys were conducted with the professors and teaching staff, graduate students.

4. Advanced pedagogical experience is generalized.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The professional and ethical competence of a future teacher studying for a master's degree is an individual psychological education that is formed in the process of professional training and includes the formation of a system of special professional competencies that allow the graduate to successfully perform functional tasks and assess the level of education. As a result of such education, responsibility for the results of one's activities increases from the point of view of ethics and moral values, including in situations of moral choice.

Researcher E. Beznosyuk [3] in order to determine the structure of professional and ethical competence, developed a system of components that make up its content, and included the following components in this system:

1) Personal: the worldview of a teacher educator is of interest as one of the most important internal conditions for the formation of professional and ethical competence. It is considered necessary to pay attention to the humanistic orientation of the individual, the developed ability to unconditionally accept the personality of others, which are integral requirements of the ethical code of the future teacher.

2) Behavior. It is believed that an important and integral component of professional and ethical competence is behavior that reflects the ability of a specialist to regulate teaching activities within the framework of the normative and ethical field. The behavioral component includes the ability to act in non-standard professional situations, to individualize technologies of pedagogical activity, taking into account emerging ethical problems.

3) Reflection. It is due to the fact that the future teacher reflects specific behavior in the process of his activities.

It is necessary to analyze the relationship between the listed components of professional and ethical competence (personal, behavioral, reflective) and the results of its formation. The personal component is associated with moral and value forces. Moral and value competencies imply the ability to plan and design pedagogical activities on various topics with an understanding of increased responsibility for one's professional behavior, understanding oneself as a bearer of professional and ethical competence. Behavioral competence is integrated with moral and normative competence. Based on the priority of these ethical norms and values, self-regulation of professional activity is carried out, as well as the ability to show politeness, humanism, demonstrate correct speech, emotional and behavioral reactions in difficult situations, the ability to adequately determine professional speech tactics in professional activities, manage personal and business communication, and also organize joint activities.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Ethical values stand out among the core competencies that future graduate teachers must master. These values act as an indicator and at the same time the result of professional and personal training in the course of activity, because the fulfillment of any pedagogical task has moral significance. The ethical competence of a teacher constitutes the main regulation of his actions, it is determined in his skills, traditions, principles of life and professional activity, mental state, actions, deeds and qualities, that is, professional pedagogical norms constitute the teacher's conscious choice of ethical behavior in accordance with the rules of ethical behavior.

One of the ways to develop the ethical competence of future teachers at the master's level is to study various areas of pedagogical science ("Pedagogical technologies", "History of pedagogy", "Pedagogical ethics", "Fundamentals of pedagogical skills", "Ethnopedagogy", etc.) with ethical and pedagogical ideas of an invariant nature. This extensive knowledge underlies pedagogical research by teaching staff to improve the education and upbringing of the younger generation in different historical periods. We believe that in addition to the

standard experience-oriented technologies available in the formation and development of professional and ethical competence of future teachers at the master's level, it is considered appropriate to involve master's students in volunteer activities and the implementation of additional educational programs. This will lead to the formation of special competencies as a result of the formation of professional and ethical competence, which will provide the opportunity to improve their professional and ethical skills in practice.

The research activity is aimed at training specialists who can function effectively as the implementation of the social order of the society, who can adapt to changes in working conditions and technologies throughout their life.

Different levels of consideration of research activity can also be distinguished. Researchers consider research activities within the university as a system. With this approach, the following levels of management are distinguished:

- self-organization and self-management;
- the relevant department that manages the content side of the research activity;
- the dean who leads the organization of scientific work at the faculty;
- scientific research department coordinating and regulating research activities.

Research activity in the activity of administrative staff of educational, scientific or state institutions in the management structure is performed as follows:

- a tool for learning and improving science;
- means of discovering and mobilizing resources in the field of scientific activity;
- means of controlling scientific activity and its implementation in the educational process;
- means of developing science management strategy.

In order to consider the issue of conducting scientific-research activities in the master's degree, the training of masters is initially focused on scientific-research and scientific-pedagogical activities. The scientific-research activity of masters is the main type of their independent educational work. Here, masters make a plan with the help of their direct supervisor, rely on the professional and creative experiences gained during the master's preparation process, as well as in classroom classes, to master the curriculum of the master's preparation. Currently, a modern specialist is required to be ready to act in non-standard situations and bear professional and ethical responsibility for the decisions made. Voluntarism is the voluntary choice of the subject, the active participation of the individual in public life, expressing his personal views and position.

In the process of participating in volunteer activities, communication skills, leadership qualities, tolerance and respect for others are developed and improved. In order to implement the pedagogical conditions for the formation of the humanistic orientation of students' personalities, it is considered advisable to organize their training through presentations at methodological seminars of the department and scientific and practical conferences. The participation of future teachers studying at the master's level in professionally oriented, specially organized volunteer activities contributes to the formation of the professional competence of future teachers in the process of teaching at a university, leads to strengthening the ability to perform professional functions in terms of ethical standards and values.

It is also mandatory to involve master's students in research activities and various types of teaching practice. In order to develop the professional and ethical competence of future teachers studying at the master's level, the conditions for developing their professional and ethical competence can include the creation of opportunities for creative self-realization and self-development of students. This condition is one of the most important in the formation of professional and ethical competence of teachers. Because achieving a positive interpersonal style in a team and organizing various situations requires professional thinking. The use of this pedagogical condition allows us to resolve the contradictions between the high requirements for constant self-development and self-improvement and the actual absence of conditions for creative self-expression and self-realization.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень. In the modern period, according to the results of pedagogical research, in the system of training future teachers of the 21st century, special attention is paid to the personality of a specialist, the formation and development of his professional competencies, as well as the improvement and culture of the formed professional qualities and value orientations. From the analysis of existing studies it is clear that the components of professional and ethical competence indirectly include professional and ethical culture, spiritual and moral values, tolerance, culture of communication, etc. As a result of the analysis, it is concluded that the personality of a future teacher in the modern era is not only professional competence, but also dignity, self-respect, responsibility, professional self-esteem, the need for self-realization. The teacher of today's generation is a true leader who is flexible in finding creative, alternative communication strategies.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Q. Y. Abbasova, *Etika: tarix, nəzəriyyə və təcrübə*. Bakı, Azerbaijan, 2016.
- [2] H. Əliyev, *Pedaqoji ustalıqın əsasları*. Bakı, Azerbaijan : ADPU, 1999.
- [3] E. V. Beznosyuk, "Formation of professional and ethical competence among future social educators in a master's degree environment," *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*, vol. 8, No. 3/28, pp. 42–45, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/e3Yqa5> Application date: February, 15, 2024.
- [4] K. R. Quliyeva, *Yuxarı sinif şagirdlərinin müəllimlik peşəsinə istiqamətləndirilməsi*. Bakı, Azerbaijan, 2003.
- [5] Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin. (2012, Avqust, 31). Tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş № 1463 "Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı. Magistratura səviyyəsinin ixtisas üzrə Təhsil Proqramı". [Online]. Available: <https://docplayer.biz.tr/61296568-Ali-t@hsil-pill@sinin-dovl@t-standarti-t-@-h-s-i-l-p-r-o-q-r-a-m-i-az@rbaycan-respublikasi-t@hsil-nazirliyi.html>
- [6] F. N. İbrahimov, *Ümumi pedaqogikadan mühazirələr*. Bakı, Azerbaijan: Mütərcim, 2010.
- [7] M. İ. İlyasov, *Müəllimin pedaqoji ustalıqı*. Bakı, Azerbaijan, 2013.
- [8] N. Kazımov, *Ali məktəb pedaqogikası*. Bakı, Azerbaijan: "Əlfərül", 2006.
- [9] R. H. Məmmədzadə, *Müəllimin peşə etikası*. Bakı, Azerbaijan: Maarif, 1992.
- [10] A. Nəzərov, R. Məmmədov, *Pedaqoji ustalıq*. Bakı, Azerbaijan: Müəllim, 2008.
- [11] Ministry of Education of Azerbaijan Republic. (2014, May, 20). Order «About the approval of "Rules of ethical behavior of teachers"». [Online]. Available: <https://is.gd/LNXnFC>
- [12] J. Raven, *Competence in modern society: identification, development and implementation*; V. I. Belopolsky, Ed. Moscow, Russia : Cognitocenter, 2002.

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ НА РІВНІ МАГІСТРІВ

Аллахвердієва Лала Захір,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології

Нахічеванського державного університету;

докторант програми доктора наук.

Нахічевань, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0003-0843-8632>
lale.allahverdiyeva81@bk.ru

Анотація. У статті проаналізовано сутність, структуру та можливості формування професійно-етичних компетентностей майбутніх учителів, які навчаються за програмами магістратури. Автором розглянуто загальнокультурні та професійні компетенції, зазначені в магістерській освітній програмі Міністерства освіти і науки Азербайджанської Республіки за спеціальністю педагогіка. У документі «Освітня програма магістра» зі спеціальності «Педагогіка» визначено загальнокультурні компетентності, якими має оволодіти випускник у результаті опанування програми. Серед визначених спільних культурних компетенцій є «володіння правовими знаннями та етичними нормами; а серед компетенцій, якими необхідно оволодіти в організаційно-управлінській сфері професійних компетенцій, є «поведінка відповідно до етичних правил у складних обставинах, оволодіння навичками розуміння етичних аспектів, можливостей, обмежень і соціальної ролі особистості», а також вимагалось провести інформоване оцінювання тем, пов'язаних зі сферою навчання. Вважаємо за доцільне визначити сутність, структуру та шляхи формування професійно-етичної компетентності майбутніх учителів на магістратурі, узявши за основу певні компетентності. У статті також йдеться про формування у майбутніх учителів, які навчаються в магістратурі, навичок поведінки за етичними правилами у складних умовах, аналізується здатність усвідомлювати етичні аспекти особистої поведінки, можливості, обмеження та соціальну роль.

Ключові слова: ступінь магістра; європейські стандарти; професійно-етичні компетенції; професійна підготовка; педагогічна етика; міжособистісні стосунки.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] Q. Y. Abbasova, Ethics: history, theory and practice. Baku, Azerbaijan, 2016. (in Azerbaijani)
- [2] H. Aliyev, The basics of pedagogical mastery. Baku, Azerbaijan : ADPU, 1999. (in Azerbaijani)
- [3] E. V. Beznosyuk, «Formirovanie professional'no-eticheskoy kompetentnosti u budushchih social'nyh pedagogov v usloviyah magistratury», Azimut nauchnyh issledovaniy: pedagogika i psihologiya, t. 8, № 3/28, s. 42–45, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/e3Yqa5>
Application date: February, 15, 2024. (in Russian)

- [4] K. R. Guliyeva, Orientation of high school students to the teaching profession. Baku, Azerbaijan, 2003. (in Azerbaijani)
- [5] Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. (2012, August, 31). Approved by the dated order No. 1463 "State standard of higher education level. Master's Level Specialization Education Program". [Online]. Available: https://docplayer.biz.tr/61296568-Ali-t@hsil-pill@sinin-dovl@t-standarti-t-@-h-s-i-l-p-r-o-q-r-a-m-i-az@rbaycan_respublikasi-t@hsil-nazirliyi.html (in Azerbaijani)
- [6] F. N. Ibrahimov, Lectures on general pedagogy. Baku, Azerbaijan: Translator, 2010. (in Azerbaijani)
- [7] M. I. Ilyasov, Teacher's Pedagogical Mastery. Baku, Azerbaijan, 2013. (in Azerbaijani)
- [8] N. Kazimov, Higher school pedagogy. Baku, Azerbaijan: "Alfarul", 2006. (in Azerbaijani)
- [9] R. H. Mammadzadeh, Teacher's professional ethics. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1992. (in Azerbaijani)
- [10] A. Nazarov, R. Mammadov, Pedagogical mastery. Baku, Azerbaijan: Teacher, 2008. (in Azerbaijani)
- [11] Ministerstvo Obrazovaniya Azerbajdzhanskoj Respubliki. (2014, Maj, 20). Prikaz «Ob utverzhdenii "Pravil eticheskogo povedeniya uchitelej"». [Online]. Available: <https://is.gd/LNXnFC> (in Russian)
- [12] Dzh. Raven, Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyyavlenie, razvitie i realizaciya; B. I. Belopol'skogo, Red. Moskva, Rossiya: Kognitocentr, 2002. (in Russian)

*Стаття надійшла до редакції
13 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-23-38](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-23-38)

UDC 373.5.015.31:796

Hamid Aliyev,

candidate for a doctorate program
of Azerbaijan State Physical Academy.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0004-8802-357X>
hamid.aliyev@sport.edu.az

NEW THEORETICAL PERSPECTIVES AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS IN PHYSICAL EDUCATION AT SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the presentation of new theoretical and methodological views on the development of physical fitness of the new generation. The main goal of the experiment is to eliminate deficiencies in physical and functional development indicators in 5th-6th grade students, to reveal their motor abilities, to reveal the role of hygiene and athletics in physical development, and to take into account the full functional activity. Then, the physiological measures, stimulations, biomechanical measures, content analysis, questionnaires, interviews, and observations are included in the methodological list. Methods and organization of the research of the study enrolled V–VI grade students (12), 2 teachers, and 1 coach for the pedagogical experiment. The duration of the experiment was one month to realize their moving ability, healthy lifestyle. Data collection presented the descriptive method of statistics by using different indicators (mean-median-mode) and some calculations to use shifting positive changes of dynamic growth. The stimulation method was designed to correct some errors in students' motor abilities; active exercises were performed; and students' physical and functional activities in terms of height, weight, and speed were evaluated. Findings showed that students' athletic and movement abilities increased regardless of their height, weight, or speed. Physical health, a healthy lifestyle, and hygiene are all important factors in their physical development. Students were tested on their ability to perform the corresponding motor skills under the supervision of the teacher. The goal was to identify the student's motor skill deficiencies. Several physical exercises have been implemented aimed at increasing movement ability through the development of physical activities, keeping a healthy lifestyle, and hygiene. The proper daily routine, healthy hygiene and nutrition, and the method of stimulating daily activities create dynamism in physical activity and movement abilities, as

well as raise children's awareness of the effects of actions and health-improving means on the body.

Keywords: physical and functional development; healthy lifestyle; motor skills; speed; physical exercise.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem / Постановка проблеми. According to recent research, involving active games at this age (11–13) is more crucial in developing physical activities. Moreover, active games are a broad, inclusive concept that includes the imagination of many colorful activity-based games. Movement is very important in these games.

These games generally do not require any special preparation from the participants. The same dynamic game can be played under different conditions, with fewer or more participants, and with some rules. Such games are popular among students of V–VI classes [6], [15].

The main challenges that students face in physical training classes are the lack of time; inconvenient exercise, self-motivation, exercise enjoyment, boredom, lack of belief in their ability to engage in physical activity, and fear of being injured [1], [4], [6].

Analysis of major research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. During the course of the dissertation, various research was conducted and several scientific research papers were written on the issue of physical education. Russian scientists such as B. Balsevich [8], L. Glazirina, T. Lopatin [14], and Y. Kopylov [9] identified the main social and psychological goals of physical education, but they did not adequately research the methodology and principles of its application in lower grades. There have been several works on teaching physical education, including its inclusion as a sports lesson.

This research focuses on new aspects of physical education methodology. It involves the creation of special rules and laws of physical education and their implementation in the pedagogical process. The research work describes common patterns typical of physical education for all individuals, including children, adults, beginners, and skilled athletes.

Additionally, new theoretical considerations suggest that increasing physical activity and fitness can improve academic performance and physical activity within the classroom. as any skeletal muscle movement that results in energy expenditure.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Regarding to the relevance of this research work allowed to formulate the **purpose** of this study – to enhance the physical and functional development of fifth and sixth-grade students through improvements in speed, motor skills, athletics, gymnastics, and angle of motion. These indicators contribute to a healthy lifestyle and hygiene.

The and **tasks** of the experiment were as follows:

- select of physical health information about students, determination of physical and functional development indicators;
- determine motor activity awareness of the main content and goals of the subject of physical education in V–VI classes;
- interplay between teaching and learning centered on achieving the discipline goals in gaining speed movement ability and athletics in the 5th grade;
- identify speed and speed-power ability in the 6th grades;
- choose the best ones based on goals and objectives teaching, education, and development means, forms, and methods directing the educational process;
- examine the principles of organization of methodical work on the development areas of physical education in secondary schools.

THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Physical education is a strategic priority for secondary school students because it includes the health and physical fitness of the next generation. Physical education is a type of education with the specific content of movement training, physical quality development, mastery of special physical education knowledge, and the formation of a conscious need for physical education classes [3], [4], [6].

The primary goal of physical education is to ensure students' harmonious physical development, the formation of a physical movement culture, and the development of moral-will characteristics. Moreover, physical education affects not only a person's overall, harmonious physical development but also increases endurance and creates high emotions. This subject's teaching has various characteristics related to the physical development of students at different levels of education. Moreover, the theory and methodology of teaching "Physical Culture" is a new and developing educational discipline. It is a subfield of pedagogical knowledge and a branch of pedagogical science in the fields of physical education theory and methods, sports training, health, and adaptive physical culture [12], [13].

Our Azerbaijani scientists, A. Abiyev [1], F. Huseynov [1], H. Gurbanov [3], A. Ramazanov [3], A. Asgerov [3], B. Guliyev [2], along with Russian scientists A. Baranov and P. Vinogradov, are researching innovations in the field of physical education in Azerbaijan. They suggest that we should value physical education as a subject that promotes growth and development in the physical, cognitive, and social areas. They emphasize the importance of understanding the benefits of physical education in our lives and demonstrating the skills and behaviors associated with a physically active lifestyle at all times.

Acquiring the skills mentioned as a requirement must occur through education; thus, teaching physical education in our schools must cause various changes in our students. Nonetheless, research scientists M. Branikowski [16], L. Cale [19], and J. Harris [19] (M. Bronikowski, L. Cale, J. Harris, 2009), note that mobility, kinesthetic activity, flexibility, continuous activity, and appropriate interaction in modern youth who graduate from secondary school are rarely observed, as are communication and social skills. A lack of psychological training in education makes it difficult for students to develop the necessary skills. For this reason, the methodology of teaching physical education to enjoy the benefits of the subject and express oneself serves as a constant guide for students to select their own physical activities, participate in them, and incorporate them into their lifelong routines.

According to the Physical Training Curriculum of Azerbaijan [4], physical education instruction entails the planned, harmonious development of motor abilities, the formation of moral and voluntary characteristics, and the development of motor culture. Furthermore, this stage of education includes a critical period in the realization of the student's cognitive, physical, cultural, and psychomotor development. The following are the characteristics of teaching the subject at this stage [6], [8], [11], [12]:

- health improvement, learning about movements and their purposes, sports types, performance methods, motor abilities, and methods;
- provision for planned motor skill development;
- incorporating elements of various sports into physical training;
- teaching the technical and tactical aspects of individual sports and mastering practical execution methods, as well as providing the necessary physical training in these sports;
- the development of a movement culture;
- the formation of moral and voluntary characteristics is the primary goal of education;

- personal health, body strengthening, and instilling a sense of personal responsibility in the development of a proportionate body structure.

To say briefly, the study of the theory of physical education deals with the general regularities of the subject as a pedagogical process. This includes common patterns, defined as patterns typical of the physical education of any person, including children and adults who are new to physical activity, as well as skilled athletes. The new content of the physical education methodology is the creation of special physical education rules and laws and the implementation of general laws in the pedagogical process. New theoretical considerations suggest that increasing physical activity and fitness improves students' academic performance and physical activity in the classroom. V–VI grade students' physical activity is defined as any skeletal muscle movement that results in energy expenditure [14], [15], [19].

Daily physical activities

I. Adriadi [9], V. Alabin [10], identified that daily physical activity (PA) can be classified as occupational, sports, conditioning, household, or other activities. The movement of students' physical activity determines speed, speed-power, flexibility, strength, agility, and endurance [7], [8]. Therefore, physical education is presented in the pedagogical literature as the subject of two concepts: physical activity and the proper development and education of the body following this activity. The problem is examined by E. Naiminova [21] from the standpoint of didactics and various teaching methods. It is well known that the learning process is presented as both didactics and methodology content. Some literature claims that the methods are practically oriented, and in theoretical considerations, didactics in physical education teaching are understood on the same level as teaching methods [17], [20], [22].

Researchers have discovered that children and adolescents' participation in PA is dependent on age, gender, ethnicity, immigration status, parental income, and education, as well as social and environmental factors. Some scientists have proved that PA is affected by density and neighborhood walkability as proximity to recreational facilities, traffic jams and volume, and living neighbored residential [12], [14], [16]. According to new theoretical literature, physical inactivity and a lack of exercise are significant social health problems, and habits of unhealthy food. It is necessary to increase children's motivation to participate in physical activity and sports for this purpose. Moreover, referring to psychologists conducting scientific research on sports, for 11–13-year-old students to be active, it is necessary to instill confidence in overcoming a variety of obstacles, change their decision balance, increase their effectiveness, and motivate them to create a social environment [13], [15]. Sometimes, a lack of

knowledge about physical and functional development indicators of children's organization in schools leads to failure in performing sports.

Additionally, recent theoretical cites proved that nutrition before and after exercise has a significant impact on our performance. To gain muscle mass, we must eat properly, especially before and after exercise. The muscles that work during exercise cannot complete their tasks if they are not fed [3], [5], [7], [9]. Regular exercise and a well-balanced diet are essential for those who want to look good while staying healthy. The main goal of the article is to investigate the modern requirements in the teaching of physical education subjects based on new theoretical analyses.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The study involves a pedagogical experiment with two teachers from Azerbaijan's Academy of Physical Education and two physical education teachers from secondary school No. 200.

First and foremost, the students were advised to keep a "sports diary". They will be able to track your physical progress until the end of the school year. They will be able to monitor and control their physical and functional development indicators. Height, weight, and height index are all examples of physical development. $X = m/h^2$. The following criteria were used to assess the students' speed:

- Quickness and mobility.
- Movement reaction frequency development.
- Frequency of movement execution development.
- Increasing your running speed.
- Increased speed.

To check students' interests in physical activities the survey was conducted to make sure their attitudes to PA on their off time. As research methods, the following methods were applied:

- stimulations;
- observational studies;
- interviews, and questionnaires;
- qualitative and quantitative research.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

As a result of research experiment students were shown interesting videos about the role of physical activity in living a healthy life as a method of stimulating them to be healthy as the next generation's successors.

The daily work routine of each student was then observed, and some discipline rules were considered to develop the students' physical activities. Students in both groups were able to demonstrate age-appropriate motor skills and reconcile their appreciative activity with the activity of their peers.

Students' knowledge of the organization and management of movement activities in both classes was tested using the interview questions. They were then asked how they would apply their knowledge of examples of body-strengthening remedies. Later, the students' complex movement abilities in improving their health were observed. Another goal was to observe the sequence of actions for the anticipated activities based on the commands and patterns. In all cases, the students' indicators of functional development, pulse pressure, and pulmonary vital capacity were determined using normal body height and weight indicators in both grades.

As a result of the exercises, all of the mentioned physical activities were evaluated. It was discovered that 5th-grade students' motivation for physical activity fosters a love of life in them. Life activities began to feel renewed. They began to make changes in their daily routine, and by selecting the appropriate time and type of task, as well as planning functional activities that develop motor movements, they were able to create dynamism in their activities. Given the differences in height, weight, and speed, it was discovered that some students do not have the proper eating habits, do not follow the proper sleep routine, and have little knowledge of the choice of physical activity.

1) A demonstration of the motor abilities of morning gymnastics was used during the experiment. Although the motor activities occurred concurrently, the physical activity of each student became the focus of the learning. Nevertheless, the motor activities occurred concurrently, and each student's physical activity became the focus of attention during the learning. The students were initially taught how to demonstrate appropriate physical movements correctly in the morning gymnastics on a video clip to improve their motor abilities. They were able to provide brief information on the healing effect of movements.

2) As a follow-up activity, the daily routines, eating habits, and the amount of physical activity of students were examined. All results were evaluated after being analyzed. The first task was to establish a daily routine according to maintaining physical activities. As a second activity, students' daily routine, eating habits and amount of physical activities were analyzed and all results evaluated. The first task was to determine daily routine according to maintain physical activities. Students aged 10 to 11 were given some freedom as long as they were guided and supervised in certain areas. Students were taught how to establish a daily routine and how to choose food and clothing. They were given

the authority to choose the time and amount of physical activities to be completed during the day. The goal is to be accurate and correct in them, as well as to form the proper motor skills.

3) Additionally, students were involved in active games. Participating in healthy active games on a daily basis increases the dynamism of students' physical activity. They give brief information about the effect of healing agents on the body. A smooth, green field was chosen for the outdoor game, and a suitable location was prepared. The students and teacher worked together to prepare the venue for the games. Before the game began, the teacher became acquainted with the location and established traditional game boundaries. Netting was installed on the windows and lamps. The air in the hall was changed before the game, and the floor was mopped and cleaned.

4) The teacher explained the game in a concise, logical, and coherent manner. A lengthy explanation is known to have a negative impact on the perception of the game. The explanation began with the name of the game, the role of the players and their arrangement, the flow of the game, the purpose of the game, and the order of the game. At the end the game was evaluated by the teacher. The games held in class had a positive impact on the students. As a result, it was preferable that the games that took place on the fields. If the games were held in halls or buildings, it would be critical to create sanitary conditions.

5) Jogging, walking, cycling, kicking a ball, and other daily active games are examples. The agreement on such games demonstrated that children require some training and time to become accustomed to them. Students who imitated the game stage of running and jumping from the turnstile were discovered to have two distinct health issues. Children felt both excitement and fear. It was discovered that they had little knowledge of what speed of movement to achieve in the game's implementation. The second condition was a lack of speed and weight. Overweight children, it turns out, have difficulty running and jumping. Because the high jump plank was 4480 mm long, it was discovered that they had little knowledge of the proper speed limit and healthy nutrition during the day.

6) Analytical results of students' motor abilities in research study.

Table 1

**Students (12 students) daily physical activities per a week:
 How do you follow daily physical activities?**

Physical activities	none	1-2	3-4	5-6	7 and more
1	2	3	4	5	6
Skipping	-	1	2	3	6
Jogging	-	1	1	3	7

Continuation of Table 1

1	2	3	4	5	6
Cycling	-	2	2	3	5
Walking	-	-	2	2	8
Playing Outside	-	-	1	2	9

The table clearly shows that the majority of V–VI graders prefer motor activities. 7 out of 12 students said they did these activities more frequently during the week (Table 1). It was discovered that students of this age are very interested in outdoor activities. This is because children aged 11 to 13 have a greater sense of freedom and self-expression when playing games. According to the information gathered from the interviews, only 5–6 students devote some time to these activities, which they attribute to their obesity and a lack of a nearby area for games.

7) One of the most significant fields of research in terms of health and proper daily routine was students' interest in motor activities. Students' health-related tasks were used for this. Athletics, running, jumping, and ball-throwing tasks were among them. A questionnaire survey was looked into the findings and concluded that a proper daily routine and sports activities that strengthen motor skills increase children's interest in sports.

Table 2

Benefits of daily activities

№	Benefits of motor tasks	Median	Range
1	Physical activities help me have a healthy lifestyle.	4	1–5
2	Physical activities improve my self-confidence	4	1–5
3	Physical activities make me sleep better and feel happy	4	1–5
4	Physical activities engage me normal activities without any tiring	4	1–5
5	Physical activities boost my study skills	4	1–5

As can be seen, participation in physical activities by 11–13-year-old students improves the quality of their daily activities while also improving their mental abilities. Students correctly rated physical activities from 1 to 5, with an average activity of 4. Physical activities, it turns out, serve to establish a healthy lifestyle, not just as a separate thought of doing sports.

8) The students' speed and mobility in both classes were then evaluated, as well as the development of movement reaction frequency, movement

execution, increasing running speed, and determining increased speed.

It was discovered that the evaluated areas were capable of producing certain positive results as a result of the application of various methods. It was realized that outdoor games, cycling, jumping, and running increased students' speed and mobility when compared to the results of the previous inspection.

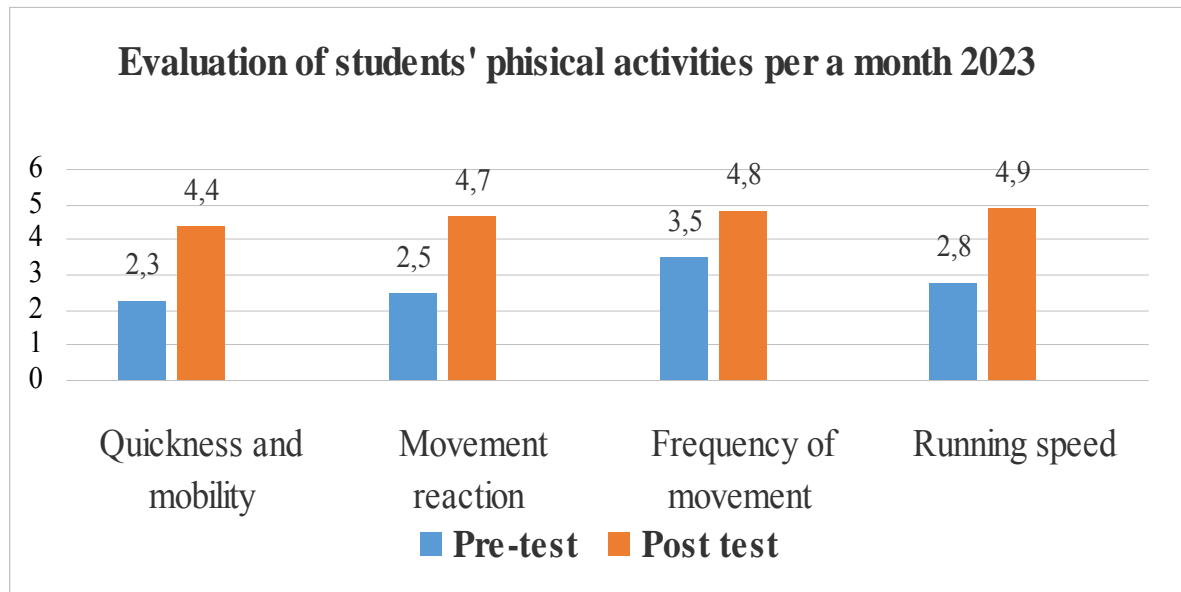

Figure Evaluation of students' physical activities per a monts

At the same time, the movement response frequency demonstrated its level of growth. According to the pre-test results of quickness and mobility increased two more times (2.3 %/4.4 %); movement reaction increased 2.5 %/4.7 %; frequency of movement determined with 3.5 %/4.8 %; running speed was 2.8 %/4.9 %. Thus, it is clear that the systematic development of physical movement activity in 11–13-year-old students is dependent on the correct construction of methodical work and motivational strengthening.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

The results of the pedagogical experiment allow us to draw the following conclusions:

1. Physical education encourages students' harmonious physical development, the development of a physical movement culture, and the development of moral-will characteristics. This education encourages students' harmonious physical development, the development of a physical movement culture, and the development of moral-will characteristics.

2. Motivation is the best tool to increase students' participation in physical activity, sports, and games and increases the effectiveness of mobility in a social environment. It is proved that a lack of knowledge about physical and functional development indicators of children's organization in schools leads to failure in performing sports.

3. Nutrition was discovered as a beneficial activity before and after exercise that has a significant impact on students' performance. They need to have strong muscle mass and eat properly before and after exercise. The analysis of modern theoretical considerations proved that the teaching of physical education needs to apply relevant techniques to the student's age level, interests, and healthy eating habits.

4. The research methodology has implemented regular exercises that students have a great interest in. Following a daily routine regime, regular exercise, and a well-balanced diet are essential for developing physical culture. As a result of the formation of motor abilities and the strengthening of exercises according to various methods aimed at development, the movement frequency of the students, their reaction to it, and their running speed increased. At the same time, the correct establishment of the daily regime and healthy nutrition were able to influence the movement abilities of the students to the maximum extent.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень. According to the study, students from V to V grade need to maintain a good routine and nutrition to ensure a healthy lifestyle. Physical education plays a crucial role in developing healthy habits and moral values in children. The research also presents a modern methodology to enhance gymnastics, speed, and dynamic activities that can improve motor skills and lead to a healthy life for the next generation. This study can be a helpful tool in achieving academic progress in the field of physical education.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] A. Q. Abiyev, F. A. Hüseyinov, *Bədən tərbiyəsi fənni üzrə standart*. Kamran MMC, B., 2005.
- [2] B. S. Quliyev, «Fiziki tərbiyə dərsinin səmərəliliyini yüksəltməyin bəzi şərtləri», *haqqında Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professor-müəllim heyətinin 82-ci elmi konfransının*, 2002-ci il, B, ADPU, III buraxılış, s. 298–299.
- [3] H. H. Qurbanov, Ə. X. Ramazanov, A. Y. Əsgərov, *Bədən tərbiyəsi nəzəriyyəsi və metodikası*. Bakı, Azərbaycan : “Avrora”, 2006.

- [4] *Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil Məktəbləri üçün fiziki tərbiyə fənni üzrə təhsil proqramı (Kurikulumu) (I–XI Siniflər)*. Bakı, Azərbaycan : Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/susOrB> Application date: February, 15, 2024.
- [5] А. А. Баранов, «Состояние здоровья детей и подростков в современных условиях: проблемы, пути решения», *Российский педиатрический журнал*, № 1, с. 5–8, 1988.
- [6] V. K. Balsevich, “Sports vector of physical education in Russian school”, *Theory and practice of physical culture and sports*, No. 4, pp. 2–7, 2006.
- [7] P. A. Vinogradov, *Physical culture and healthy lifestyle (Problems and prospects for using the media in their propaganda)*. Moscow, Russia : Mysl, 1990.
- [8] Yu. A. Kopylov, “On the modernization of school physical education,” *Sports at school*, No 7, pp. 10–16, 2004.
- [9] I. P. Adriadi, «The origins of the teacher’s authority», *Physical education in school*, Xo3, pp. 2–8, 2001.
- [10] V. G. Alabin, V. P. Bizin, *Long-term training of young athletes*. Kharkov, Ukraine : Osnova, 1993.
- [11] R. Bailey, «Sport, physical education and educational worth», *Education Review*, vol. 70, pp. 51–56, 2018. <https://doi.org/10.1080/00131911.2018.1403208> Application date: February, 15, 2024.
- [12] V. K. Balsevich, «Basic provisions of the concept of intensive innovative transformation of the national system of physical education and sports education of children, adolescents and youth of Russia», *Theory and practice of physical culture*, No 3, pp. 3–5, 2002.
- [13] M. W. Beets, «Before- and after-school physical activity programs including intra- and extramural sports: Challenges and opportunities», at the *Workshop on Physical Activity and Physical Education in Schools: Perspectives on Successes, Barriers, and Opportunities; September 20; Washington, DC*. Washington, DC, 2012, pp. 24-46.
- [14] S. J. H. Biddle, M. S., N. L. Hagger, D. Chatzisarantis, and S Lippke, «Theoretical frameworks in exercise psychology», in *Handbook of Sport Psychology*, 3rd Edn; G. Tenenbaum and R. Eklund, Eds. Hoboken, NJ : Wiley, 2007, pp. 537–559.
- [15] I. Bidzan-Bluma, M. Lipowska, «Physical activity and cognitive functioning of children: A systematic review», *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 15, is. 4, 800, 2018. <https://doi.org/10.3390/ijerph15040800> Application date: February, 15,

2024.

- [16] M. Bronikowski, «How much physical activity a week to improve the health-related fitness of Polish schoolchildren?», *Physical Education and Sport*, № 49, pp. 93–97, 2005.
- [17] L. D. Glazirina, T. A. Lopatik, *Methods of teaching physical education*. Moscow, Russia : Vldos, 2003.
- [18] B. Cheval, D. Orsholits, S. Sieber, D. Courvoisier, S. Cullati, and M. P. Boisgontier, «Cognitive resources explain the engagement in physical activity and its age-related decline: A longitudinal study of 105,206 people», *Sport Rxiv. Preprint*, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/VoC3JY>; <https://doi.org/10.31236/osf.io/pagx6>
Application date: February, 15, 2024.
- [19] L. Cale, J. Harris, «School-based physical activity interventions: effectiveness, trends, issues, implications and recommendations for practice», *Sport, Education and Society*, № 11(4), pp. 401–420, 2006.
- [20] N. A. Gordeev, *Selection technology in the system of training athletes*. Syktyvkar : E. V. Zenovsky, 2002.
- [21] E. Naiminova, *Sports games in physical education lessons*. Rostov-on-Don : Phoenix, 2001.
- [22] O. Samdel, L. Rowling, Ed.; *The implementation of health promoting schools: Exploring the theories of what, why and how*. London and New York : Routledge, 2013.

НОВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

Алієв Хамід Ельнур огли,
кандидат докторантури
Азербайджанської державної фізичної академії.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0004-8802-357X>
hamid.aliyev@sport.edu.az

Анотація. У дослідженні представлено нові теоретико-методологічні погляди на розвиток фізичної підготовленості молодого покоління. Основна мета експерименту – усунути недоліки у показниках фізичного та функціонального розвитку учнів 5–6 класів, розкрити їх рухові здібності, розкрити роль гігієни та легкої атлетики у фізичному розвитку, врахувати повноцінну функціональну активність. Потім фізіологічні заходи, стимуляція, біомеханічні заходи, контент-аналіз, анкетування, інтерв'ю та спостереження

включаються до методичного списку. Методика та організація дослідження До проведення педагогічного експерименту залучено учнів V–VI класів (12), 2 вчителів та 1 тренера. Тривалість експерименту становила один місяць для реалізації їх рухової здатності, здорового способу життя. Збір даних представляв описовий метод статистики з використанням різних індикаторів (середнє-медіанний режим) і деякі розрахунки для використання змінних позитивних змін динамічного зростання. Стимулюючий метод був розроблений для виправлення деяких недоліків рухових здібностей студентів; виконувалися активні вправи; оцінювалися фізична та функціональна діяльність студентів за ростом, вагою та швидкістю. Результати показали, що спортивні та рухові здібності студентів зросли незалежно від їхнього зросту, ваги чи швидкості. Фізичне здоров'я, здоровий спосіб життя та гігієна – все це важливі фактори їхнього фізичного розвитку. Під наглядом викладача студенти перевіряли здатність виконувати відповідні рухові навички. Метою було виявити недоліки рухових якостей учня. Впроваджено ряд фізичних вправ, спрямованих на підвищення рухової здатності шляхом розвитку рухової активності, дотримання здорового способу життя, гігієни. Правильний режим дня, здорова гігієна і харчування, метод стимулювання повсякденної активності створюють динамізм рухової активності та рухових здібностей, а також сприяють усвідомленню дітьми впливу дій і оздоровчих засобів на організм.

Ключові слова: фізичний та функціональний розвиток, здоровий спосіб життя, моторика, швидкість; фізичні вправи.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] A. G. Abiyev, F. A. Huseynov, Standard on the subject of physical education. Kamran LLC, B., 2005. (in Azerbaijani)
- [2] B. S. Guliyev, "Some conditions for increasing the efficiency of the physical education lesson", 82nd scientific conference of the professor-teacher staff of the Azerbaijan State Pedagogical University, 2002, B, ADPU, III edition, pp. 298–299. (in Azerbaijani)
- [3] H. H. Gurbanov, A. X. Ramazanov, A. Y. Askerov, Theory and methodology of physical education. Baku, Azerbaijan: "Aurora", 2006. (in Azerbaijani)
- [4] Educational program (Curriculum) on the subject of physical education for General Education Schools of the Republic of Azerbaijan (Grades I-XI). Baku, Azerbaijan : Institute of Educational Problems of the Republic of

- Azerbaijan, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/susOrB> Application date: February, 15, 2024. (in Azerbaijani)
- [5] A. A. Baranov, «Sostoyanie zdorov'ya detej i podrostkov v sovremennyh usloviyah: problemy, puti resheniya», *Rossijskij pediatricheskij zhurnal*, № 1, s. 5–8, 1988. (in Russian)
- [6] V. K. Bal'sevich, «Sportivnyj vektor fizicheskogo vospitaniya v rossijskoj shkole», *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury i sporta*, № 4, s. 2–7, 2006. (in Russian)
- [7] P. A. Vinogradov, *Fizicheskaya kul'tura i zdorovyj obraz zhizni (Problemy i perspektivy ispol'zovaniya sredstv massovoj informacii v ih propagande)*. Moskva, Rossiya : Mysl', 1990. (in Russian)
- [8] YU. A. Kopylov, «O modernizacii shkol'nogo fizicheskogo vospitaniya», *Sport v shkole*, № 7, s. 10–16, 2004. (in Russian)
- [9] I. P. Adriadi, «The origins of the teacher's authority», *Physical education in school*, Xo3, pp. 2–8, 2001. (in English)
- [10] V. G. Alabin, V. P. Bizin, *Long-term training of young athletes*. Kharkov, Ukraine : Osnova, 1993. (in Bulgarian)
- [11] R. Bailey, «Sport, physical education and educational worth», *Education Review*, vol. 70, pp. 51–56, 2018. <https://doi.org/10.1080/00131911.2018.1403208> (in English)
- [12] V. K. Balsevich, «Basic provisions of the concept of intensive innovative transformation of the national system of physical education and sports education of children, adolescents and youth of Russia», *Theory and practice of physical culture*, No 3, pp. 3–5, 2002. (in English)
- [13] M. W. Beets, «Before- and after-school physical activity programs including intra-and extramural sports: Challenges and opportunities», at the Workshop on Physical Activity and Physical Education in Schools: Perspectives on Successes, Barriers, and Opportunities; September 20; Washington, DC. Washington, DC, 2012, pp. 24-46. (in English)
- [14] S. J. H. Biddle, M. S., N. L. Hagger, D. Chatzisarantis, and S Lippke, «Theoretical frameworks in exercise psychology», in *Handbook of Sport Psychology*, 3rd Edn; G. Tenenbaum and R. Eklund, Eds. Hoboken, NJ : Wiley, 2007, pp. 537–559. (in English)
- [15] I. Bidzan-Bluma, M. Lipowska, «Physical activity and cognitive functioning of children: A systematic review», *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 15, is. 4, 800, 2018. <https://doi.org/10.3390/ijerph15040800> (in English)

- [16] M. Bronikowski, «How much physical activity a week to improve the health-related fitness of Polish schoolchildren?», *Physical Education and Sport*, № 49, pp. 93–97, 2005. (in English)
- [17] L. D. Glazirina, T. A. Lopatik, «Metodika prepodavaniya fizicheskoy kul'tury. Moskva, Rossiya : Vlados, 2003. (in Russian)
- [18] B. Cheval, D. Orsholits, S. Sieber, D. Courvoisier, S. Cullati, and M. P. Boisgontier, «Cognitive resources explain the engagement in physical activity and its age-related decline: A longitudinal study of 105,206 people», *Sport Rxiv*. Preprint, 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/VoC3JY>; <https://doi.org/10.31236/osf.io/pagx6>
Application date: February, 15, 2024. (in English)
- [19] L. Cale, J. Harris, «School-based physical activity interventions: effectiveness, trends, issues, implications and recommendations for practice», *Sport, Education and Society*, № 11(4), pp. 401–420, 2006. (in English)
- [20] N. A. Gordeev, *Selection technology in the system of training athletes. Syktyvkar : E. V. Zenovsky, 2002. (in English)*
- [21] E. Naiminova, *Sports games in physical education lessons. Rostov-on-Don : Phoenix, 2001. (in English)*
- [22] O. Samdel, L. Rowling, Ed.; *The implementation of health promoting schools: Exploring the theories of what, why and how. London and New York : Routledge, 2013. (in English)*

*Стаття надійшла до редакції
15 лютого 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-39-51](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-39-51)
УДК 378:373.5.091.12.011.3-051:[30+94].011.2:001.891

Боровик Андрій Олександрович,
здобувач вищої освіти рівня доктор філософії
кафедри публічного управління і проєктного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2674-6495>
osvita.lublin@gmail.com

КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ СФОРМОВАНOSTІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті на основі аналізу наукової, методичної літератури та практичного досвіду підготовки майбутніх вчителів історії охарактеризовано підходи до визначення поняття «дослідницька компетентність», охарактеризовано оптимальні шляхи її формування у майбутніх вчителів історії. Визначено поняття «дослідницька компетентність» майбутнього вчителя історії ґрунтується на траєкторії індивідуального та професійного розвитку вчителя, що в свою чергу відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією наукових досліджень та системного залучення здобувачів освіти до виконання науково-дослідницьких проєктів у межах дисципліни». Здійснено аналіз наукових підходів щодо визначення структурних компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки. Розкрито актуальність проблеми формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки. Обґрунтовано та доведено, що компетентнісний підхід в освіті дозволяє розглядати дослідницьку компетентність як ключову складову професіоналізму вчителя. Уточнено структуру дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії, яка включає в себе такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний. Розкрито змістову складову компонентів та рівнів сформованості

дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: компетентність; дослідницька компетентність; фахова підготовка; учитель історії; компоненти; рівні.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Компетентність вчителя є одним з основних елементів, які формують якість освіти для дітей та молоді. Бути компетентним вчителем означає мати відповідну підготовку щоб працювати за цією професією.

Характерною особливістю сучасного аналізу різних професій і видів діяльності є використання поняття компетентності. Саме компетенції визначають кваліфікацію людей різних професій, і вони є своєрідною гарантією професійно зробленої роботи та досягнення успіху. Отже, використання компетентнісного підходу у фаховій підготовці майбутніх фахівців займає важливу позицію.

Сьогодні, вчитель поряд із багатьма іншими професійними здібностями має володіти навичками які передбачають сформованість умінь «застосовувати наукові методи пізнання, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати й тлумачити результати, створювати моделі та визначати їхню дієвість». [5]

Тобто «...одним із провідних компонентів у структурі підготовки майбутнього педагога має стати дослідний компонент, який є основою формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії» [1]. Особливого значення, в цьому аспекті, набувають дослідницькі вміння й навички під час роботи зі здобувачами освіти. Крім того, дослідницька компетентність дає змогу вчителю стати більш гнучким у парадигмі власних професійних обов'язків, конкурентоспроможним, допомагає бути більш успішним у подальшому соціальному та професійному житті, що й визначає значимість її формування.

З огляду на викладене вище, виникає потреба у подальшому дослідженні окресленої теми, зокрема необхідність дослідження структурної складової дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії крізь призму відповідних компонентів.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Питання присвячені проблемі формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки завжди були в полі зору багатьох науковців, зокрема:

окремі питання науково-дослідної роботи, як необхідного елементу підготовки майбутнього вчителя висвітлено у працях М. Князян, Т. Сорочан та ін.; формування дослідницьких умінь у майбутніх фахівців представлено у роботах І. Драч, Л. Козак, В. Литовченко та ін.; окремі аспекти формування дослідницької компетентності майбутніх спеціалістів знайшли відображення у працях Н. Бібік, І. Бега, О. Бондаревської, Л. Ващенко, О. Дубініної та ін.; проблеми, які стосуються розвитку та компетенцій сучасного вчителя досліджено у працях зарубіжних науковців, а саме: D. Grimes, H. Stuart, J. Griffiths, P. Ziólkowski, W. Strykowski, S. Śliwa, K. Chałas, S. Dziekowski, W. Starnawski.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою нашого дослідження передбачено на основі аналізу наукової та методичної літератури здійснити характеристику підходів до визначення поняття «дослідницька компетентність», охарактеризувати оптимальні шляхи її формування у майбутніх вчителів історії та визначити структуру дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії крізь призму відповідних компонентів.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- здійснити аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми;
- уточнити понятійний апарат дослідження;
- визначити критерії та показники оцінювання рівня сформованості дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Відповідно до окресленої проблеми нашого дослідження уточнимо сутність поняття «дослідницька компетентність вчителя історії».

На думку українських вчених «дослідницька компетентність вчителя» полягає в «спрямованості його зусиль на розвиток творчого мислення та залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності, наукового пошуку» (В. Грубінко, О. Дубініна, А. Степанюк, Г. Омеляненко, О. Рудакова та ін.).

С. Сисоєва трактує дослідницьку компетентність як «інтегровану особистісно-професійну якість фахівця, яка відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією педагогічного дослідження, особистісно-значущими якостями дослідника, зокрема такими, як інноваційне мислення, здатність до творчої та інноваційної діяльності» [6].

У працях М. Головань та В. Яценко визначено дослідницьку компетентність як «цілісну, інтегративну якість особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості й виявляється у готовності й здатності здійснювати дослідницьку діяльність з метою отримання нових знань шляхом застосування методів наукового пізнання, застосування творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, ухваленні рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності» [3].

На думку М. Князян ознаками сформованої дослідницької компетентності здобувача освіти є «ознайомлення з найбільш актуальними напрями досліджень певної галузі науки; володіння методологією наукової галузі; уміння чітко формулювати мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження, а також планувати експеримент або аналізувати джерельну базу; уміння теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити висунуту гіпотезу; уміння аналізувати результати своєї науково-дослідницької діяльності, робити необхідні висновки; уміння аргументувати свою точку зору, уміння виокремлювати ще не вирішені й перспективні проблеми дослідження тощо» [4].

Таким чином, під поняттям «дослідницька компетентність» ми будемо розуміти інтегральну характеристику особистості, що полягає на готовності і здатності самостійно засвоювати і отримувати нові знання у результаті перенесення смислового контексту діяльності від функціонального до перетворювального, базуючись на набутих знаннях, уміннях, навичках та власній професійній діяльності [1].

З огляду на вище окреслене необхідними компонентами науково-дослідної діяльності майбутнього вчителя можна визначити такі: вміння формулювати мету, завдання й гіпотезу дослідження (проектувальний компонент); вміння опрацьовувати джерельну базу за проблемою дослідження (інформаційний компонент); вміння визначати методи організації та проведення дослідження, вміння розробляти програму проведення експерименту (аналітичний компонент); вміння визначати практичну спрямованість дослідження (практичний компонент).

У своїх дослідженнях М. Хейлі, враховуючи дослідницький підхід, пропонує такі моделі поєднання навчання і досліджень, які базуються на навчанні через дослідження (Research-based learning); навчання, зорієнтоване на дослідження (Research-oriented learning); навчання, що базується на інформуванні про дослідження (Research-led learning); навчання, що базується на науковому керівництві (Research-tutored learning).

Аналіз наукових праць В. Грубінко, А. Степанюк, Г. Омеляненко, О. Рудакова та ін. вказує на те, що дослідницька компетентність вчителя полягає в «спрямованості його зусиль на розвиток творчого мислення та залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності, наукового пошуку».

Л. Бурчак «дослідницьку компетентність вчителя» визначає, як «якість, що проявляється в потребі особистості володіти методологією наукової творчості; умінні спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези щодо вирішення дискусійних питань; виконувати дослідницьку роботу; вмінні проводити педагогічні дослідження, організовувати учнівський експеримент; узагальнювати та передбачати наслідки дослідницької діяльності в процесі навчання у закладі освіти та в подальшій професійній діяльності» [2].

Таким чином дослідницька компетентність майбутнього вчителя історії – це траєкторія його індивідуального професійного розвитку, що відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією наукових досліджень та системного залучення здобувачів освіти до виконання науково-дослідницьких проєктів у межах дисципліни.

Аналізуючи наукові підходи щодо визначення структурних компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії. Спробуємо структурувати кожен та виокремити основні проблеми щодо формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки. Проаналізувавши джерельну базу з проблеми дослідження ми узагальнені структурні компоненти дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні компоненти дослідницької компетентності

Автор	Назва структурного компоненту
Т. Гладюк	Мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексивний
М. Золочевська	Функціонально-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, змістово-практичний, функціонально-рефлексивний
Е. Луговська	Когнітивний, діяльнісний, мотиваційний, рефлексивний
М. Князян	Мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-поведінковий, оцінювально-рефлексивний
Ю. Шапран	Ціннісно-мотиваційний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний
О. Шестоपालюк	Ціннісно-мотиваційний, когнітивний, особистісний, поведінковий

З таблиці 1 видно, що серед структурних компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі його фахової підготовки більшість науковці виділяють: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний та рефлексивний компоненти.

Здійснивши аналіз структурних компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки за освітньо-професійними програмами (далі ОПП) закладів вищої освіти, нами було встановлено, що в більшості ОПП виокремлено такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний.

Проаналізуємо змістову складову кожного зазначеного нами компонента.

Мотиваційно-ціннісний – відображає систему цінностей, потреб і мотивів дослідницької діяльності вчителя.

Когнітивний – відображає систему методологічних, професійних, міждисциплінарних наукових знань дослідницької діяльності.

Процесуально-діяльнісний – передбачає володіння вміннями добирати адекватні меті та завданням методи дослідження й обробки даних, аналізувати наукові факти, обговорювати та інтерпретувати результати дослідження, впроваджувати їх у практику.

Інформаційно-комунікаційний – передбачає володіння методами збирання даних відповідно до гіпотез, створення масивів емпіричних даних, опрацювання різноманітних інформаційних джерел тощо.

Комунікативний – передбачає вміння працювати з респондентами; співпрацювати з колегами у дослідницькій діяльності.

Особистісно-творчий – відображає рівень розвитку творчих якостей особистості.

Професійно-рефлексивний – відображає вміння щодо усвідомлення й оцінювання процесу та результату власної дослідницької діяльності; здатність до саморегуляції [6].

Кожний компонент дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії ми представляємо крізь призму компетентнісного підходу, зокрема набуття певних компетенцій, що окреслені ОПП. Спробує структурувати їх змістовна характеристика у відповідності до структурних компонентів (табл. 2).

Таблиця 2

Компоненти та рівні сформованості дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін в процесі фахової підготовки

Компонент	Рівні				
	Високий 2	Середній 3	Достатній 4	Низький 5	
Мотиваційно-ціннісний	Професійна спрямованість; наявність стійкого дослідницького інтересу, прояву провідних мотивів пізнавальної діяльності та систем ціннісних орієнтацій	Наявність не стійкої потреби до здійснення науково-дослідницької діяльності в педагогічній практиці, занижена мотивація у спілкуванні з колеги з метою обміну науковими здобутками, бажання виражати лише власні емоції та переживання	Розуміння та усвідомлення значущості науково-дослідної діяльності вчителя. Інтерес до науково-педагогічних досліджень. Позитивне ставлення до науково-дослідної діяльності	Не усвідомлення значущості науково-дослідницької діяльності у педагогічній практиці	
Когнітивний	Знання способів взаємодії з учасниками освітнього процесу та вміння їх застосовувати у професійній діяльності. Уміння взаємодіяти в команді, наочно і переконливо проводити презентацію своїх наукових ідей та напрацювань	Знання методології педагогічного дослідження. Сукупність теоретичних і методологічних знань, які необхідні майбутньому вчителю історії для вирішення дослідницьких завдань у власній професійній діяльності	Знання структури, етапів і методів педагогічного дослідження. Знання вимог щодо оформлення результатів педагогічного дослідження. Знання особливостей організації науково-дослідної роботи студентів	Не вміє застосовувати на практиці способи комунікації з учасниками освітнього процесу. Низький рівень знань щодо організації науково-дослідної роботи	
Процесуально-діяльнісний	Готовність майбутнього вчителя історії застосовувати засвоєнні знання, уміння та навички у своїй практичній діяльності	Вміння організувати дослідження у галузі педагогіки, вирішення творчих педагогічних завдань в інноваційній діяльності. Уміння реалізувати психолого-педагогічні дослідження в освітній практиці	Вміння визначати і формулювати науковий апарат дослідження (об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза, методи дослідження). Вміння здійснювати відбір методів дослідження відповідно до цілей. Уміння самостійно планувати власну науково-дослідну діяльність. Уміння здійснювати науково-педагогічне дослідження (збирати та аналізувати наукові факти, узагальнювати їх, систематизувати, теоретично обґрунтувати). Уміння передбачати та здійснювати попередню оцінку результатів дослідження.	Низький рівень готовності до реалізації наукових досліджень у професійній діяльності. Вчитель не володіє знаннями щодо визначення апарату наукових досліджень	

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Інформаційно-комунікаційний	Застосування знань та інструментів до здійснення досліджень у педагогічній галузі. Вміння використовувати на практиці методологію наукового пізнання. Застосування знань з метою введення інновацій. Використання діагностичних методик, методів і засобів у професійній діяльності	Вміння оформлювати літературу у відповідності до правил. Здатність працювати з інформацією	Вміння користуватися інформаційними джерелами (навчальна література, словники, довідники, каталоги, монографії, періодичні видання тощо), володіння методами роботи з науковою літературою, технологією складання бібліографічного списку. Спроможність до поширення наукових знань як в академічному, так і суспільному середовищах, зокрема використовуючи інформаційно-комунікативні технології. Уміння опрацювати інформацію за допомогою сучасних ІКТ	Не вміє застосовувати знання щодо правил оформлення списку використаних джерел. Не використовує на практиці методологію наукових досліджень. Не вміє структурувати інформацію щодо проблеми дослідження
Комунікативний	Уміння професійного спілкування, знання англійської мови та мови суміжних країн на достатньому рівні, що забезпечує якісне виконання наукових досліджень у професійній діяльності. Здатність особистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня (соціальна компетентність)	Вміння застосовувати набуті знання у дослідницькій діяльності. Здатність спілкування зрозумілою науковою мовою для опонента. Прагнення до організації досліджень у команді	Здатність доносити результати наукових досліджень до кінцевих адресатів, чітко і ясно формулювати свої думки, доводити вибір власної позиції. Вміння акумулювати та використовувати досвід творчої діяльності своїх колег. Вміння працювати в групах	Не готовність до роботи в групах та команді. Низький рівень знань іноземних мов

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Особистісно-творчий	Здатність аналізувати власну наукову діяльність; доцільність, значущість обраної наукової проблеми; правильність постановки мети і завдань; адекватність змісту наукового дослідження поставленим завданням тощо. Здатність визначати рівень готовності до науково-дослідницької діяльності учнів і шляхи її підвищення	Уміння концентруватися на дослідницькій діяльності. Розвинена творча уява та інтуїція. Психологічна підготовленість до активної дослідницької роботи. Впевненість у своїх дослідницьких здібностях	Здатність мислити відповідно до нової наукової інформації, критично оцінювати її переваги і недоліки. Активність, відповідальність за особисту участь в організації наукового експерименту	Не сприйняття нової наукової інформації. Не бажання брати на себе відповідальність за організацію дослідницької роботи в колективі
Професійно-рефлексивний	Здатність аналізувати власну наукову діяльність; доцільність, значущість обраної наукової проблеми; правильність постановки мети і завдань; адекватність змісту наукового дослідження поставленим завданням тощо. Здатність визначати рівень готовності до науково-дослідницької діяльності учнів і шляхи її підвищення	Усвідомлення своєї науково-дослідницької діяльності і самого себе як її суб'єкта. Розвинені здібності до рефлексії науково-дослідницької діяльності	Здатність до саморегуляції: наявність знань про способи професійного самовдосконалення; уміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей; уміння бачити причини недоліків у своїй роботі, в собі; бажання самоудосконалюватися. Уміння використовувати механізми самооцінки власних досягнень в дослідницькій діяльності	Низький рівень до здатності до саморегуляції, самоконтролю, самоаналізу та неготовність здійснювати власну професійну самооцінку

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для реалізації мети дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема: аналіз наукової літератури, синтез, порівняння, узагальнення практичного досвіду; термінологічний аналіз для уточнення ключових понять дослідження; структурно-логічний аналіз для визначення компонентів та рівнів сформованості дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін в процесі фахової підготовки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Таким чином, аналізуючи дані таблиці 2, ми можемо констатувати, що мотиваційно-ціннісний компонент майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін передбачає наявність стійкого дослідницького інтересу, прояв провідних мотивів до пізнавальної діяльності та систем ціннісних орієнтацій.

Когнітивний компонент – відбиває систему знань, яка забезпечує здатність докторантів самостійно проводити науковий пошук, систематизувати, аналізувати, необхідну інформацію та опановувати методологічний апарат дослідження.

Процесуально-діяльнісний – передбачає готовність особистості застосовувати засвоєнні знання, уміння та навички у своїй практичній діяльності в конкретних умовах відповідно до норм і технологій наукової творчості.

Інформаційно-комунікаційний – передбачає високий рівень інформаційної культури та інформаційної грамотності, володіння методами опрацювання різних інформаційних джерел та використання норм академічної доброчесності і правил оформлення використаної джерельної бази.

Комунікативний – передбачає вміння працювати в команді, здатність до рефлексії власної дослідницької діяльності, що передбачає самоаналіз та самооцінку своєї діяльності та її результатів, усвідомлення та оцінювання ступеню реалізації запланованих цілей.

Особистісно-творчий – відображає рівень розвитку творчих здібностей та якостей, вміння їх використовувати у професійній діяльності.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Узагальнюючи вище сказане можемо зробити висновки про те, що дослідницька компетентності майбутнього вчителя історії ґрунтується на

траєкторії індивідуального та професійного розвитку вчителя, що в свою чергу відображає мотивацію до наукового пошуку, рівень володіння методологією наукових досліджень та системного залучення здобувачів освіти до виконання науково-дослідницьких проєктів у межах дисципліни.

Серед структурних компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін ми виділяємо: мотиваційно-ціннісний, процесуально-діяльнісний, інформаційно-комунікаційний, комунікативний, особистісно-творчий, професійно-рефлексивний.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. З огляду на вище сказане виникає потреба у подальшому дослідженні, яке полягає у застосуванні діагностичного інструментарію щодо визначення рівнів сформованості дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії та суспільствознавчих дисциплін в процесі фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] А. О. Боровик, «Модель формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*, вип. 26(55), с. 63–75, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/26_55_2023/Bulletin_26_55_Pedagogika_Borovyk.pdf Дата звернення: Квіт. 02, 2024.
- [2] Л. В. Бурчак, «Формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя хімії в системі вищої освіти», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. Полтава, 2011.
- [3] М. С. Головань, В. В. Яценко, «Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність», *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*: зб. наук. праць, вип. VII, с. 55–62, 2012.
- [4] М. О. Князян, «Педагогічні засади формування дослідницької спрямованості особистості студента», *Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського*: зб. наук. праць, вип. 11/12, с. 129–136, 2002.
- [5] Н. Саприкіна, «Науково-дослідна робота як засіб розвитку креативних здібностей студентів-філологів», *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://litmisto.org.ua/?p=19610> Дата звернення: Берез. 05,

2023.

- [6] С. О. Сисоєва, *Розвиток дослідницької компетентності викладачів вищої школи*. Київ, Україна: ТОВ «Вид. підпр-во «ЕДЕЛЬ-ВЕЙС», 2016.

CRITERIA AND INDICATORS FOR ASSESSING THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER OF HISTORY AND SOCIAL SCIENCES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Andriy Borovyk,

recipient of higher education at the Doctor of Philosophy level of the Department of Public Administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-2674-6495>
osvita.lublin@gmail.com

Abstract. The article, based on the analysis of scientific and methodical literature and practical experience of training future history teachers, describes the approaches to defining the concept of "research competence", describes the optimal ways of its formation in future history teachers. The concept "the research competence of the future history teacher is based on the trajectory of the individual and professional development of the teacher, which in turn reflects the motivation for scientific research, the level of mastery of the methodology of scientific research and the systematic involvement of students in the implementation of scientific research projects within the discipline." An analysis of scientific approaches to determining the structural components of the research competence of the future teacher of history and social science disciplines in the process of professional training was carried out. The relevance of the problem of forming the research competence of the future teacher of history and social science disciplines in the process of professional training is revealed. It has been substantiated and proven that the competence approach in education allows considering research competence as a key component of teacher professionalism. The structure of the research competence of the future history teacher has been specified, which includes the following components: motivational-value, procedural-activity, information-communication, communicative, personal-creative, professional-reflexive. The contents of the components and levels of formation of the research competence of the future teacher of

history and social science disciplines in the process of professional training are disclosed.

Keywords: competence; research competence; professional training; history teacher; components; levels.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] A. O. Borovyk, «Model formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia istorii u protsesi fakhovoi pidhotovky», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriia «Pedahohichni nauky», vyp. 26(55), s. 63–75, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/26_55_2023/Bulletin_26_55_Pedagogika_Borovyk.pdf Data zvernennia: Kvit. 02, 2024. (in Ukraine)
- [2] L. V. Burchak, «Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia khimii v systemi vyshchoi osvity», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk. Poltava, 2011. (in Ukraine)
- [3] M. S. Holovan, V. V. Yatsenko, «Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist», Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: zb. nauk. prats, vyp. VII, s. 55–62, 2012. (in Ukraine)
- [4] M. O. Kniazian, «Pedahohichni zasady formuvannia doslidnytskoi spriamovanosti osobystosti studenta», Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho derzh. ped. un-tu im. K. D. Ushynskoho: zb. nauk. prats, vyp. 11/12, s. 129–136, 2002. (in Ukraine)
- [5] N. Saprykina, «Naukovo-doslidna robota yak zasib rozvytku kreatyvnykh zdibnostei studentiv-filolohiv», Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia «Filolohichna». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://litmisto.org.ua/?p=19610> Data zvernennia: Berez. 05, 2023. (in Ukraine)
- [6] S. O. Sysoieva, Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti vykladachiv vyshchoi shkoly. Kyiv, Ukraina: TOV «Vyd. pidpr-vo «EDEL-VEIS», 2016. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-52-64](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-52-64)

UDC. 37

Ayten Dashdemirova,

PhD student in the PhD program

at the Azerbaijan University of Languages.

Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0006-9332-5657>
aytentt@icloud.com

APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF VALUES AND THEIR SYSTEMS

Abstract. Research shows that not only in pedagogical science, but also in other sciences, the lack of a specific unified interpretation of the term “value” itself causes certain difficulties. Despite the widespread use of the term “value” both in everyday speech and in various sciences, its abstract nature remains. In the sciences, values are given different definitions, such as a psychological phenomenon, a topic of philosophical discussion, or an economic value. There is no generally accepted single definition of values. Some philosophers even argue that this concept cannot be defined. A study conducted in 1969 noted that there were about 180 definitions of the concept “value” or corresponding synonyms. All this follows from the fact that the concept of values is a vague concept. This ambiguity stems from the fact that the concept has both an objective and a subjective meaning. On the one hand, values are rules and responsibilities that do not depend on people and the lifestyle norms arising from them, and on the other hand, values are an individual’s ideas about what is more important for his life. At the same time, if we take into account that the prevailing way of thinking in modern conditions requires consideration of social processes in an interdisciplinary relationship, then the uncertainty inherent in concepts in general can be considered both an advantage and a disadvantage. Disadvantage – because it makes it difficult for different points of view to understand each other. As an advantage, because opposing aspects can balance each other. The article examines special studies by a number of foreign experts on such issues as values, their nature and content, characteristic features, and also analyzes and explores what the essence of values is. Consequently, to clarify the content of this understanding, it is necessary to turn to philosophical, sociological, psychological and pedagogical approaches. Otherwise, the attitude towards values and the approach to them may be one-sided. In this case, as in the approaches found in psychological and pedagogical literature,

positions may coincide with each other.

Keywords: value; essence; phenomenon; ability; need; moral standards; teachers; students; approaches.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. One of the main features of social life is that it cannot be studied only on the basis of purely rational considerations and only with the help of technical methods and principles. Here we are talking about axiological (value) factors. Because, explaining the reasons for people's actions, we are forced to recognize an eternal problem here – the role of meaning-forming elements of social life.

The axiological approach, which first appeared in philosophy (Greek “achia” – value and “logos” – word, teaching), now covers all areas of social and humanitarian knowledge, as well as the sciences existing in this area. Today, neither philosophy, nor sociology, nor pedagogy and psychology – in a word, not a single social and humanitarian science can develop without turning, at least in an elementary form, to evaluative acts or ways of experiencing excitement.

A person is always associated with values, because, firstly, as a bearer of personal dignity, he must act morally, secondly, he needs values, and thirdly, he has the ability for ethical reflection. For I. Kant, values are constructs originating from human thinking [6].

However, the concept of “value” was first introduced into science by R. Lotze. Kant's contrast between what should be and what is allowed R. Lotze approaches the natural and social history of mankind as a microcosm, representing the unity of the following trinity: the world of truth, the real world and the world of values [8]. However, neither R. Lotze nor the neo-Kantians gave a definition of values, contrasting them with teleological, epistemological, pragmatic, spiritual, moral and other views.

Classic works devoted to the theory of values in philosophy are definitely associated with the names of M. Scheler and E. Durkheim, who systematized ethical values. They founded the idea of “transcendentalism” and emphasized that values are located outside the subject, and considered them as absolute principles of existence and knowledge. Noting that the world is divided into nature and culture, the mentioned philosophers substantiated the fact that values are objective and are in a certain hierarchy, and also permeate all of reality. Thus, M. Scheler in his work “Formalism in Ethics and Material Ethics of Values” describes the essence of values as follows: the more stable the values, the more intense the satisfaction they bring, the stronger their priority [14]. As a result, the neo-Kantians created such a philosophical science as axiology. There are also many theories that explain

values as “a person’s obligation to follow norms” [14].

Thus, we can say that values have subjective significance and also pose a problem of legitimacy, which is an important point from the point of view of the research topic, especially in the context of the teacher’s actions in the learning process.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. Последние исследования. The problem of values was widely studied by Soviet philosophers in the 60-70s of the twentieth century. S. Anisimov [1], V. Vasilenko [3], A. Zdravomyslov [7], Yu. Podolskaya [11] define the category “value” as “society”, “social relations”, “good”, “personality” and note that it is interdependent and interconnected with such categories. Other philosophers have studied the meaning of values from a fundamental point of view, I. Narsky [9] highlights the meaning of values in subject-object relations. O. Bakuradze [2], Yu. Rozin [12] consider values as material and spiritual realities, and S. Rubinstein [13] as an ideal, model and goal guiding human behavior.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The **purpose** of the study is to reveal important aspects of the problem of forming professional values in the training of teaching staff, to consider the presentation of the problem in scientific and pedagogical literature, and also to identify important nuances. current problem through classroom and non-auditory measures.

To achieve this goal, it was considered important to solve the following **tasks**:

- studying the concept of pedagogical professional values;
- to carry out the formation of professional values among future teachers;
- organize a study of the formation of pedagogical professional values among students from various aspects;
- contribute to the formation of professional values among students through classroom and extracurricular activities.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The actualization of the social context of studying the phenomenon of “value” attracted sociologists to this process. Sociological research in this area is devoted mainly to changes in values and is based on the teachings of M. Weber and E. Durkheim, who are classics of foreign sociology. The approaches of sociologists are important from the point of view of our topic, that is, from the point of view of changing professional values. They noted that values depend on socio-economic conditions. As material conditions change from generation to

generation, so do values and their hierarchy. M. Weber also believed that different historical periods of society are characterized by different values. Therefore, for M. Weber, value, being a variable category, reflects the dominant vector of human interest and gives it a specific meaning [4]. M. Weber sees the goal of “understanding” sociology in revealing this meaning. At the same time, M. Weber believes that a researcher studying the diverse world of values must identify patterns of similar interests and values. M. Weber calls these models of similar interests and values ideal types.

Ideal types are constructed by the researcher as a theoretical scheme. It includes moral, political, religious and other values, as well as the rules and norms of behavior arising from them, and considers traditions as factors guiding a society of values.

E. Durkheim emphasized that social values arise from collective ideas, and he saw in this their objective nature and considered them as social facts. He believed that human behavior is governed by a certain set of rules. These rules are both mandatory and desirable, and they are based on generally accepted values. Under the influence of socio-economic and other changes, values can gradually change and transform, and some may even lose their meaning for society (anomie). Values can reflect important functional characteristics of both society as a whole and individual groups, for example, professional groups, which presupposes compliance with professional norms and rules. E. Durkheim included such professions, in particular, as teachers, lawyers, judges, soldiers, and doctors [5].

According to T. Parsons, based on the ideas of M. Weber and E. Durkheim, values are social ideas about what should be and what is desirable, which are included in the generally accepted symbolic subsystem and act as a criterion for choosing from existing alternatives and moral dilemmas. They are a system-forming factor in the completeness, stability and normal functioning of society, an important regulator of human movement [10]. According to T. Parsons' theory, social order is possible only thanks to common values. Values are considered as part of the overall socialization process [10]. Family, education, religion in such social institutions are generated as values and thus reproduction occurs. Thus, T. Parsons emphasizes the reproductive function of values. According to Parsons, values are part of the social heritage that enables people to become agents capable of acting in the appropriate social context. At the same time, they provide individualization, the development of independent and individual identity.

K. Hillmann, who developed the ideas of T. Parsons, draws attention to the social nature of values. He writes: “From the point of view of the social sciences,

values constitute the core of culture. They are the most important basis for coordinated and mutually calculated actions. Since the individual subject is able to anticipate the actions of his fellows in accordance with common values, thus adjusting his own actions, social action becomes mutually calculated action” [15].

Values are also seen as the basis for genuine, productive collaboration and trust. Their preventive effect is also noted, which helps prevent undesirable behavior of various groups or resolve conflicts between them.

Therefore, values are not material objects. Since they are inherently abstract constructs, it is necessary to find a way to make them visible. Values are most clearly revealed in the main characteristic of a person – a positive or negative response to various aspects of the environment, that is, in evaluative activity. In this sense, H. Klages calls values “examples of leading behavior” [16]. In this way, that is, by guiding specific actions through goals, values also participate in the construction of different realities.

Many local and foreign experts in the field of education responsibly declare that there is no more difficult profession than the teaching profession, and this can be seen even in official documents.

Important public duties such as educating future generations and integrating them into society have been imposed on teachers. Thus, they both reproduce and renew the cultural potential of society at the same time. The teacher not only participates in the construction of society and its refinement, but also leads this process.

These tasks are performed by teachers with different beliefs and motives. However, the single line and direction is that every teacher should be able to fulfill his duties with dignity by deeply understanding them.

Everyone knows how difficult the profession of a teacher is, a difficult profession. However, many people do not know in depth the real problems that teachers and the teaching staff face every day. The teachers themselves know this more deeply, which can be solved by becoming a professional and competent teacher by becoming deeply familiar with the intricacies of this profession.

The study of the main aspects of the pedagogical professional profile, the precise determination of the characteristics of the teacher's profession are of great importance in teacher training. Only when the actual characteristics are known, substantial progress can be made in this field by raising the level of preparation of students of pedagogical universities to learn the intricacies of the teaching profession. For this, it is especially important to pay attention to a number of important issues.

Pedagogical values, which have a special place and role in the system of values, occupy an important place in ensuring the efficiency and quality of the

pedagogical process due to its essence and content. The results obtained by its implementation are important and necessary for the pedagogical process in many ways due to its scale and capacity. In this regard, it is very important for educators to have extensive information about the essence and content of pedagogical professional values and to acquire knowledge and skills and technological habits to be able to implement them.

Since the essence and structure of pedagogical professional values are directly related to the essence and main function of the teaching profession, let's first consider the essence and main features of the teaching profession.

In the last decade or two, there is hardly any other sphere of society that has undergone as radical changes as the profession. As in professions, the transformation of professional values is observed in all countries of the world.

High-status professional values are generally accepted in different countries as having the same content and value. Occupations of the XXI century, due to their diverse features, require mobility, ability to work in a team, communication skills, etc. It requires methodological and social skills and habits. In addition, these professions create associations such as individuality, sense of personal dignity, self-development, self-realization, self-actualization in many people. These also create demands for the creation and formation of various professional values among the professionals.

In psychology and pedagogy, values are characterized as the significance of a particular material, spiritual or natural object for people. A number of psychologists emphasize that values give meaning to the past, present and future, are the standard of judgment, decisions and actions of a person and, therefore, have a dynamic motivational effect.

Psychologists pay attention to the subconscious nature of values. Our ideals and moral concepts are subconscious. But in order for a person to be in harmony with his values, they must be understood. For us, this provision is of particular importance, since the successful formation of professional values in professional training depends on whether this work is carried out consciously or accidentally, on a subconscious level. Values that are internalized but not internalized, that is, not incorporated into the ability to act consciously and make decisions, and are not transformed into correspondingly perceived beliefs, have no meaning. When values are imposed forcibly, they are absorbed only formally, that is, without turning into motivation that determines practical activity. Therefore, it is necessary to know the psychological mechanisms of the process of value formation.

Turning to the study of the role of values in the socialization of the individual gradually determined the participation of teachers in the study of this

phenomenon. Since each period makes its own demands and seeks its own answer to questions such as: “Who teaches?”, “Whom does it teach?”, “What does it teach?” The teacher must evaluate the behavioral patterns and abilities of students, form certain tendencies in them and take effective and adequate measures against behavior assessed as negative. Therefore, learning is impossible without assessment, since assessment must be carried out before the educational work is carried out. It is becoming clear that educational science needs to be challenged to think about values and assessment processes, and research in this area needs to be expanded.

Sometimes values are equated with norms. However, here it is necessary to pay attention to the special issue that if norms are social in nature, then values are cultural in nature, and if compliance with norms is mandatory, then values are accepted by a person voluntarily.

T. Parsons also believes that the difference between a norm and a value lies, firstly, in their origin: norms are essentially social, and values are essentially cultural; the second – in its functional purpose: values integrate social structures and individuals, legitimize and support social order, and norms regulate human behavior in social relations and processes; finally, thirdly, values motivate in contrast to mandatory, imperative norms. In other words, values guide actions “from the inside,” rather than “from the outside,” as norms do. While agreeing with these ideas, I would like to add that although values are very abstract, norms reflect specific instructions and rules that influence people's behavior. Thus, values always find their expression in norms indirectly, for example, through the legitimation of norms with the help of values.

In a number of studies conducted, pedagogical professional values are sometimes described too abstractly. These are also evident in our conversations with teachers. Some teachers call what they consider important in their profession and for a good teacher to be values, which creates an abstraction in distinguishing what values consist of. At the same time, a number of researchers, when discussing the professional values of teachers, mention the name of a number of such values, for example, orientation to self-development, humanism, etc. they note such values [7] that they can be attributed not only to the teaching profession, but also to other professions. All this creates certain difficulties for the systematization and classification of pedagogical professional values. These provisions show that the question of determining the values of the teaching profession is very relevant.

Studies of pedagogical literature show that this problem has been relevant for many years. Thus, from the middle of the 18th century to the middle of the 20th century, representatives of humanistic pedagogy in education

characterized the ideal teacher as a teacher with pedagogical ethics. Some researchers have formed the innate social image of the educator, characterized the degree of understanding of his important qualities, claims of professional readiness and responsibility towards society.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following methods were used in the work:

- study of pedagogical and scientific-methodical literature;
- studying relevant materials on the Internet;
- theoretical and practical analysis;
- diagnostic methods (survey, test, interview);
- experimental methods (identification and setting of the experiment);
- methods of self-evaluation and mutual evaluation;
- analysis of pedagogical and psychological literature;
- monitoring etc.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

As we mentioned above, values perform the function of reproduction, serving the preservation and development of life forms. By satisfying people's needs, values serve a motivating function, a guiding function by guiding our actions, especially in situations of moral dilemmas when we are required to make informed decisions between conflicting values, a regulating function by regulating our behavior, and an integrating function by bringing people together through shared values. In this regard, a number of researchers pay attention to the explanatory function of values, some to the adaptive function of values, others to what they call the memory function of values. So, because values express an important idea, they can be remembered. But since human perception is selective, some values may escape his attention because attention is limited to the facts immediately in front of him. Therefore, in such cases, reminding a person of certain values can lead to their renewal in consciousness.

In a constantly changing and developing environment and in the presence of uncertainty, people seek an anchor of stability and security. In this sense, some authors note that values perform a stabilizing function in society. For example, K. Hillman writes that “Values allow us to anticipate and predict interrelated social actions, which is an essential prerequisite for social integration and stability, as well as coexistence” [15].

It should be noted that the functions of values manifest themselves at both the individual and social levels. In other words, values are manifested at all levels of society. This means that they move from the micro level to the macro

level. Values are important both for society and for the individuals who make it up. They also perform a regulatory function, which manifests itself in the form of normative rules for forms of cultural life.

This is very important in the context of discussions about values today. So, today, mainly due to globalization and the clash of different cultures, many moral values, such as loyalty, honesty, solidarity, discipline, have lost their strength, young people are attracted to the values of post-materialism (personal autonomy, self-government). Sometimes they even refuse well-paid jobs that do not allow them to devote their time to creativity, giving preference to low-paid but creative work, so there is a public demand for a revision of basic values and a pluralism of values takes place. All this has recently led to the relativism of values and, as a result, it is noted that it causes a collapse of values.

After all, today young people have the idea that a profitable occupation should be easy, not difficult, even similar to a kind of game. But this is not a collapse of values, but their displacement. It is rightly noted that they cannot be canceled by us; at best, they can be rejected. In addition, according to a number of sociologists, values always give people the freedom to make decisions: the individual always retains his sovereignty, so actions that contradict personal values can be permitted.

Among the most typical aspects of values in the literature, positive consistency and continuity are mentioned, covering all situations, guiding people and being the same for many people, forming the basis of life views and goals. These are just some of the characteristics attributed to values. Due to the very strong situational and sociocultural dependence, it is hardly possible to give a single and universal definition of values. In fact, an analysis of various approaches to the concept of "value" shows that most of them come from the same positions, that is, the same terms are used here (identity in sociology, motive in psychology, demand, socialization in pedagogy), and this means that values are the basis of many social phenomena, therefore suggesting that they are the subject of all social sciences.

The above substantive aspects of values are important for us from the point of view of their formation in the system of professional training of future teachers. Since within the framework of the study, the terms must be interpreted equally to ensure the reliability of the results obtained during the study, this concept can be defined as follows: values are the main orientation for assessing personal and social qualities:

- Actions and reasonable choices, being central culture-forming elements for both the individual and society as a whole, are one of the decisive factors in the social behavior of an individual in his situation. They are also important as the main factors characterizing professional values.

- The study of the historical roots of the concept of “value”, a comparative analysis of the views of scientists who conducted special research on the creation of these terms, play an important role in the correct representation of its essence. The study of the essence of values creates an important basis for determining the direction of the concept of “professional values” and the need for its formation among future teachers.
- Taking into account the ideas and opinions presented in the article in the pedagogical process can play an important role in the assimilation of these values by future teachers and their ability to realize these values.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

The attitude to the concept of value is one of the topics that is relevant not only from a philosophical and sociological, but also from a pedagogical point of view. Research by many Western scientists proves that values as leading and stimulating factors have an important influence on the formation of relationships in groups and teams, cooperation, mutual assistance, business skills and the regulation of individual social behavior. Since values are important for performing various functions in society, especially the regulatory function, they also have an important influence on the formation of pedagogical values. In this regard, pedagogical values are very important and influential both for the pedagogical process and for its carriers in general. These functions of values are closely related to the formation of the correct attitude towards them. Pedagogical values are not separated from the values formed in society, but are included in the system of values that arise from them and are closely related to them. The deep inculcation of values in students of the teaching profession, in turn, has a positive effect on the correct understanding of pedagogical values and, in this sense, on the formation of a positive attitude towards them.

Pedagogical values occupy one of the important places in the pedagogical process. The fact that the teacher brings these values to his professional activity is one of the most important qualities that characterize him as a professional and competent teacher. Pedagogical professional values, due to their essence and content, ensure a valuable attitude to the teaching process itself, its expectation also leads to the rise of the reputation of the pedagogical profession, becoming an indicator of how important and important the teacher's work is. The fact that these values became the object of pedagogic research was precisely because he was able to raise the pedagogic process to the level of a valuable process.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Analysis and generalization of the opinions of researchers about the nature,

purpose, functions, role and meaning of values shows that the correct solution to this problem, that is, their correct understanding in society, a high level of people's attitude towards them and their expectation in society, is the basis for the formation of the correct attitude of people to the living and inanimate world around them. Professional values are no exception. People who have acquired professional values are in such a position in relation to their profession, to the people around them and to their own behavior that they can rise above their profession as a professional, a competent specialist and an individual.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] S. F. Anisimov, "The Theory of Values in Russian Philosophy XX century", *Bulletin of Moscow University*, No. 4, series 7, pp. 12–14, 1994.
- [2] O. M. Bakuradze, "Truth and value", *Questions of Philosophy*, No. 7, pp. 48–57, 1966.
- [3] V. A. Vasilenko, "Value and value relations", in *Problems of value in philosophy*. Moscow, Russia, 1966, pp. 52–63.
- [4] M. Weber, *Favorites. The image of society*. Moscow, Russia: Lawyer, 1994.
- [5] E. Durkheim, *On the division of social labor. Method of sociology*. Moscow, Russia, 1991. [Online]. Available: <https://is.gd/NJNMhr> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [6] I. Kant, *Critique of Pure Reason*. Moscow, Russia: Eksmo, 2007.
- [7] A. G. Zdravomyslov, *Needs, interests, values*. Moscow, Russia: Knowledge, 2000.
- [8] G. Lotze, *Microcosm. Thoughts on the natural and everyday history of mankind. Anthropology experience*. Moscow, Russia: K. Soldatenkov Publishing House, 1866.
- [9] I. S. Narsky, "Value and utility", *Philosophical Sciences*, No. 3, pp. 50–58, 1969.
- [10] T. Parsons, *Action Frame and General Action System Theory: Culture, Personality, and the Place of Social Systems*. Moscow, Russia, 1994.
- [11] E. A. Podolskaya, *Value orientations and the problem of personality activity*. Kharkov, Ukraine: Osnova. 1991.
- [12] Ya. A. Rozin, *Methodological problems in the analysis of the formation of value forms*. Kuibyshev, Russia, 1985.
- [13] S. L. Rubinstein, *Man and the World*. Moscow, Russia: Education, 1997.
- [14] M. Scheler, *Selected Works*. Moscow, Russia: Gnosis, 1994.
- [15] K. H. Hillmann, *Wertwandel: Ursachen, Tendenzen, Folgen*. Würzburg: Carolus-Verlag. 2003.
- [16] H. Klages, T. Gensicke, «Wertesyntese – funktional oder dysfunctional», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Nr. 58(2), pp. 332–351, 2006.

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЦІННОСТЕЙ ТА ЇХ СИСТЕМИ

Дашдемірова Айтен Темраз,

аспірант докторської програми PhD

Азербайджанського університету мов.

Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0006-9332-5657>
aytentt@icloud.com

Анотація. Дослідження показують, що не тільки в педагогічній науці, а й у інших науках відсутність конкретного єдиного тлумачення самого терміну «цінність» викликає певні труднощі. Незважаючи на широке використання терміна «цінність» як у повсякденному мовленні, так і у різних науках, залишається його абстрактний характер. У науці цінності дають різні визначення, наприклад, психологічний феномен, тема філософської дискусії або економічна цінність. Загально прийнятого єдиного визначення цінностей не існує. Деякі філософи навіть стверджують, що це поняття не може бути визначено. У дослідженні, проведеному в 1969 році, було зазначено, що існує близько 180 визначень поняття «цінність» або відповідних синонімів. Усе це впливає з того, що поняття цінностей є поняттям розпливчастим. Ця неоднозначність зумовлена тим, що поняття має як об'єктивне, так і суб'єктивне значення. З одного боку, цінності – це правила і обов'язки, які не залежать від людей і норм життя, що впливають з них, а з іншого – цінності – це уявлення людини про те, що важливіше для її життя. Водночас, якщо врахувати, що панівний у сучасних умовах спосіб мислення вимагає розгляду соціальних процесів у міждисциплінарному взаємозв'язку, то невизначеність, притаманну поняттям загалом, можна вважати як перевагою, так і недоліком. Недолік – тому що це ускладнює розуміння один одного різними поглядами. Як перевага, тому що протилежні аспекти можуть врівноважити один одного. У статті розглядаються спеціальні дослідження низки зарубіжних фахівців з питань цінностей, їх природи та змісту, характерних ознак, а також аналізується та досліджується, у чому полягає сутність цінностей. Отже, для з'ясування змісту цього розуміння необхідно звернутися до філософського, соціологічного, психолого-педагогічного підходів. Інакше ставлення до цінностей і підхід до них може бути однобічним. При цьому, як і у підходах, що зустрічаються в психолого-педагогічній літературі, позиції можуть збігатися одна з одною.

Ключові слова: цінність; сутність; явище; здатність; потреба; моральні норми; викладачі; студенти; підходи.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] S. F. Anisimov, «Teoriya cennostej v russkoj filosofii XX veka», Vestnik Moskovskogo universiteta, № 4, seriya 7, s. 12–14, 1994. (in Russian)
- [2] O. M. Bakuradze, «Istina i cennost'», Voprosy filosofii, № 7, s. 48–57, 1966. (in Russian)
- [3] V. A. Vasilenko, «Cennost' i cennostnye otnosheniya», v Problemy cennosti v filosofii. Moskva, Rossiya, 1966, s. 52–63. (in Russian)
- [4] M. Veber, Izbrannoe. Obraz obshchestva. Moskva, Rossiya : YUrist, 1994. (in Russian)
- [5] E. Durkheim, On the division of social labor. Method of sociology. Moscow, Russia, 1991. [Online]. Available: <https://is.gd/NJNMhr> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Russian)
- [6] I. Kant, Kritika chistogo razuma. Moskva, Rossiya : Eksmo, 2007. (in Russian)
- [7] A. G. Zdravomyslov, Potrebnosti, interesy, cennosti. Moskva, Rossiya: Znanie, 2000. (in Russian)
- [8] G. Lotce, Mikrokosm. Mysli o estestvennoj i bytovoj istorii chelovechestva. Opyt antropologii. Moskva, Rossiya: Izd-vo K. Soldatenkova, 1866. (in Russian)
- [9] I. S. Narskij, «Cennost' i poleznost'», Filosofskie nauki, № 3, s. 50–58, 1969. (in Russian)
- [10] T. Parsons, Sistema koordinat dejstviya i obshchaya teoriya sistemy dejstviya: kul'tura, lichnost' i mesto social'nyh sistem. Moskva, Rossiya, 1994. (in Russian)
- [11] E. A. Podol'skaya, Cennostnye orientacii i problema aktivnosti lichnosti. Har'kov, Ukraina : Osnova. 1991. (in Russian)
- [12] YA. A. Rozin, Metodologicheskie problemy analiza stanovleniya cennostnyh form. Kujbyshev, Rossiya, 1985. (in Russian)
- [13] S. L. Rubinshtejn, CHelovek i mir. Moskva, Rossiya: Prosveshchenie, 1997. (in Russian)
- [14] M. SHeler, Izbrannye proizvedeniya. Moskva, Rossiya: Gnozis, 1994. (in Russian)
- [15] K. H. Hillmann, Wertwandel: Ursachen, Tendenzen, Folgen. Würzburg: Carolus-Verlag. 2003. (in German)
- [16] H. Klages, T. Gensicke, «Wertesyntese – funktional oder dysfunctional», Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Nr. 58(2), pp. 332–351, 2006. (in German)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-65-90](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-65-90)
УДК 373.3/.5.016:54:51

Кірман Вадим Кімович,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри
математичної, природничої та технологічної освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради».
Дніпро, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-8107-6618>
vadym.kirman@gmail.com

Некрасова Марія Михайлівна,

старший викладач кафедри математичної, природничої та
технологічної освіти Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради».
Дніпро, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0003-7209-0471>
nekrasova@dano.dp.ua

Чаус Ганна Григорівна,

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри
математичної, природничої та технологічної освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради».
Дніпро, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6581-6359>
annchaus@dano.dp.ua

МАТЕМАТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ХІМІЇ ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Анотація. Дану статтю присвячено аналізу структури математичної компетентності вчителя хімії. Математична компетентність вчителя хімії розглядається як складовий компонент професійної компетентності вчителя. Методологія дослідження спирається на аналогічні роботи авторів, що присвячено математичній компетентності вчителів інших предметів природничої освітньої галузі. У роботі обґрунтовано, що математичну компетентність вчителя хімії можна розглядати як підсистему предметно-методичної компетентності вчителя. Проведено експертний аналіз відповідності характеру математичної діяльності вчителя та його професійним функціям. Обґрунтовано, що структуру математичної компетентності вчителя хімії визначають діяльнісні

компоненти предметно-методичної компетентності, виділено основні напрямки такої діяльності. Для кожного напрямку виділяється індекс важливості, що визначається, як ймовірність звернення до відповідного напрямку в реальній роботі вчителя. Для математичної компетентності вчителя хімії побудовано структурну модель, що стала модифікацією відповідних моделей для математичної компетентності вчителів географії, біології, фізики, що розроблені авторами. Індекс рівня математичної компетентності визначається як середньозважене набраних балів за напрямками, де вагові коефіцієнти – індекси важливості. Таким чином, індекс рівня масштабується до величини ймовірності розв'язати навмання обрану задачу з популяції задач, що визначається характером діяльності вчителя. На основі розробленої моделі проведено апробацію вимірювання індексів математичної компетентності вчителів хімії через експериментальне дослідження методики вимірювання індексів рівня математичної компетентності. Встановлено оцінку середнього рівня математичної компетентності вчителя хімії – 0,61, медіану – 0,66. Виявлено деякі базові проблемні питання з математики для вчителів хімії. Серед них аналіз графіків функціональних залежностей, системи рівнянь, задачі з цілими числами. Отримані у роботі результати доводять необхідність коригування програм з математики в педагогічних та класичних університетах, а також введення в курси перепідготовки вчителів хімії в системі післядипломної педагогічної освіти математичних тренувальних блоків для удосконалення необхідних математичних навичок. Проведене дослідження дозволяє підтвердити висновок, зроблений в роботах авторів щодо інших предметів природничої освітньої галузі: необхідним для реалізації функцій предметно-методичної компетентності вчителя хімії є саме середній рівень математичної компетентності. Дослідження показує необхідність підняття рівня математичної компетентності вчителів для ефективною реалізації трудових функцій вчителя хімії. Можливі подальші розвідки з даної тематики також пов'язані з впровадженням модифікованих курсів підвищення кваліфікації вчителів хімії, що включають математичну складову та аналізом їх ефективності для практичної роботи вчителя.

Ключові слова: математична компетентність; професійна компетентність; вчитель хімії; післядипломна освіта; педагогічна освіта.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. У сучасному освітньому середовищі післядипломної освіти важливо визначити той освітній шлях, який відповідає конкретним потребам та цілям вчителів, зокрема і хімії. Предметно-методична компетентність вчителя хімії є ключовою для успішної педагогічної діяльності. Ця компетентність включає в себе не лише розуміння предметної сфери (хімічних знань), володіння методиками навчання, а й володіння математичною компетентністю, яка сприяє ефективній передачі знань та розвитку аналітичного мислення учнів. Математика і хімія – два базові предмети, що тісно пов'язані. У процесі вивчення хімії, математичні обчислення є основним та інструментальним знанням, а математичні думки та методи можуть надати нові підходи для вивчення хімії [1,] [2]. Математична компетентність вчителя хімії є важливою складовою професійної підготовки педагога, оскільки хімія і математика мають глибокі зв'язки. Вивчення хімії потребує математичного знання, математичного мислення та навичок [3]. Багато наукових питань найкраще описуються математичними методами та моделями. Саме тому математику ставлять в основу наук.

Вивчення хімії в сучасному світі неможливо уявити без впровадження математичних методів та підходів, оскільки хімічні процеси і явища часто мають математичний вираз та вимагають від вчителя глибокого розуміння числових величин, формул і графіків. Для опанування багатьох тем з хімії здобувачам освіти необхідні знання з математики. Наприклад, при вивченні структури кристалічної ґратки потрібні просторові тривимірні уявлення. Багато проблем з підрахунками виникають при вивченні концентрацій, коефіцієнтів в хімічних рівняннях, при розрахунках рН [4, с. 12–17], [5], [6], [7].

Математика, як основний предмет для усіх наук, забезпечує методи міркування, вираження та підрахунків для вивчення та дослідження різних предметів [8], [9] і є невід'ємною частиною шкільного курсу [10], [11]. Недостатній рівень підготовки з математики може стати на заваді опануванню хімічних знань, а також роботі в сфері науки [12], [13]. На жаль, при вивченні хімії вчителі не приділяють достатньо уваги математичним знанням та математичним методам, що необхідні для опанування матеріалу [14], [15]. Більше того, недостатність знань з математики просто випускається з уваги, що призводить до подальших ускладнень [16].

Аналіз діяльності вчителя хімії показує, що математична компетентність є одним з ключових аспектів його професійної підготовки, оскільки вона дозволяє ефективно використовувати математичні знання для пояснення хімічних концепцій, проведення досліджень та розв'язання практичних завдань. Математична компетентність також включає розвиток критичного мислення учнів. Вчителю слід навчати учнів аналізувати та інтерпретувати математичні дані в контексті хімічних понять. Математична компетентність вчителя хімії – це здатність застосовувати математичні методи та концепції для розв'язання завдань, пов'язаних із викладанням та вивченням хімії. Ця компетентність включає в себе розуміння математичних понять, вміння проводити аналіз даних, використовувати математичні моделі для пояснення явищ хімічного характеру. Розуміння та використання математики допомагає вчителям хімії не лише ефективно викладати предмет, а й надає здобувачам освіти можливість краще розуміти хімічні концепції та їх застосування у реальному житті. У цілому, дослідження математичної компетентності вчителів хімії може допомогти вдосконалити навчання хімії та покращити успішність учнів у цьому предметі. Формування математичної компетентності вчителя хімії як науково-педагогічна проблема досліджена недостатньо. Вирішення зазначеної проблеми першочергово потребує визначення її сутності та структури для успішного розвитку та поглиблення фахових знань вчителів хімії.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. У науковій літературі накопичено значний теоретичний та практичний досвід стосовно питанню професійних компетентностей вчителів, які є ключовим елементом успішної освітньої системи. Так Ю. Скиба та Є. Кочерга розглядають як реалізуються педагогічні умови додаткового формування здоров'язберезувальної компетентності вчителів хімії в системі післядипломної освіти. Вони виокремлюють у її структурі ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і особистісний компоненти, для розвитку яких визначають такі педагогічні умови як розвиток стійкої мотивації до здоров'язберезувальної діяльності, посилення відповідної компоненти змісту післядипломної освіти вчителів хімії та використання іноваційних технологій навчання при підвищенні кваліфікації [17]. О. Антонова та Н. Поліщук також визначають базові підходи до підготовки вчителів з питань формування в учнів здоров'язберезувальної компетентності. Вони зазначають, що найбільш продуктивними у підготовці вчителя до формування зазначеної компетентності учнів в

системі післядипломної освіти можна вважати основні методологічні підходи, до яких належать системний, аксіологічний, андрагогічний, акмеологічний, валеологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний. Ці підходи поєднуються в системі післядипломної підготовки вчителя, що дозволяють подолати суперечність між зростаючими потребами в освітньому процесі [18]. С. Стрижак та О. Куленко виділяють такі складові професійно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів природничих дисциплін: самоменеджмент, а також операційна, педагогічна, фахова, методична, загальнокультурна та психологічна компетентності [19]. Дослідження Н. Грабовського присвячено тому, як у системі післядипломної педагогічної освіти відбувається розвиток інформаційної компетентності вчителів природничої освітньої галузі [20]. Г. Чаус, Є. Кочерга, О. Романець визначають шляхи удосконалення інформаційно-цифрової компетентності вчителів природничої освітньої галузі [21]. Розвиток фахової компетентності вчителів природничої освітньої галузі висвітлено у роботі І. Шевченко [22]. У дослідженні В. Кірмана та Г. Чаус висвітлюється необхідність побудови моделі вимірювання предметної компетентності вчителя біології, як складової предметно-методичної компетентності [23].

Питання про професійну компетентність майбутнього вчителя хімії знайшли відображення у роботі [24]. Cai Anchen, Zhou Ying у своїх дослідженнях показали, що на об'єктивному рівні існує сильний позитивний лінійний зв'язок між математикою і хімією. Якщо здобувачі освіти покращують свої результати з математики, це також допоможе їм у вивченні хімії. Вони рекомендують зосереджуватися на взаємозв'язку між математикою і хімією в школі, використовуючи відповідні навчальні стратегії, підсилюючи застосування математичних знань у вивченні хімії та чітко розуміючи важливість вивчення математики [25]. Розвиток цифрових і наукових, технологічних, інженерних і математичних навичок у підготовці вчителів хімії знайшли відображення у роботі [26]. Усунення загальних недоліків математичних навичок серед викладачів хімії розглядається Paul Nnanyereugo Iwuanyanwu [27]. Міждисциплінарний підхід до освіти досліджували Matúš Ivan, Renata Šulcová. Вони зазначили, що найбільше труднощів у студентів викликають застосування алгебраїчних розрахунків у хімії, використання пропорцій, розв'язування рівнянь, вираження невідомого, просторова уява, геометрія та стереометрія, а також результуюче розташування атомів і форм молекул, хімічні аналітичні завдання з логічним мисленням, інтерпретація

інформації з графіків і таблиць, нанесення вимірних значень на графіки та статистичне оцінювання [28]. У роботі Iskandar Shernazarov дослідження спрямовано на формування математичної та природничо-наукової грамотності майбутніх вчителів хімії [29]. Проблемі професійної підготовки вчителів хімії приділяється значна увага, про що свідчить аналіз останніх досліджень і публікацій, проте, в сучасному освітньому середовищі важливою є не лише фахова підготовка вчителів хімії, але й їхній рівень математичної компетентності. Основний фокус уваги звертаємо на те, що недостатньо вивченими залишається низка питань, які стосуються змісту та структури математичної компетентності вчителів хімії в системі післядипломної освіти, а також підходи до її вимірювання [30].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є аналіз поняття математичної компетентності вчителя хімії та побудова її моделі

Завдання. У даній роботі для реалізації мети дослідження мають бути вирішеними такі задачі: визначення математичної компетентності вчителя хімії як підсистему в комплексі професійних компетентностей вчителя хімії, обґрунтування моделі математичної компетентності вчителя хімії, розробка підходів до ідентифікації параметрів моделі.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

У роботах [30], [31], [32] розроблено концептуальні підходи моделювання та аналізу математичної компетентності вчителів природничої освітньої галузі, зокрема вчителів фізики, біології, географії. Центральним поняттям цього підходу стає математична діяльність вчителя. Для математичної діяльності виділяється три функції: операційна, гносеологічна, аналітична.

Гносеологічна функція математичної діяльності вчителя хімії спрямована на математичну інтерпретацію ключових понять фізико-хімічних явищ та процесів, в тому числі, які розглядаються у пропедевтичному контексті [33, с. 51–53] та при здійсненні науково-популярної мотивуючої діяльності. Така концепція стратегічної пропедевтики може включати в себе поняття маломірної топології, теорії графів та комбінаторного аналізу для уявлення ряба концепцій високомолекулярних сполук. Математична пропедевтика в контексті гносеологічної функції може діяти не безпосередньо, а наприклад, через фізику, зокрема, квантово-механічні уявлення та поняття статистичної фізики та термодинаміки, хімічної кінетики. Ці питання є достатньо

глибинними, пов'язаними з питаннями сучасного аналізу, теорії міри, теорії ймовірностей, теорію динамічних систем.

Операційна функція вчителя хімії передбачає безпосереднє використання алгебри, основ математичного та стохастичного аналізу при розв'язуванні шкільних задач з хімії, використання математичного моделювання та статистичного аналізу в наукових дослідженнях та базових задачах з організації експерименту, навчання учнів елементам математичного моделювання та статистичного аналізу. Як показує аналіз це використання пов'язано з простими поняттями пропорційного відношення, задачами на частки та відсотки, задачами з цілими числами (коефіцієнти в хімічних рівняннях), алгебраїчними рівняннями, системами рівнянь, в основному, лінійних, лінійних нерівностей, також в шкільних задачах хімії можуть використовуватися усі елементарні функції (крім тригонометричних), аналіз функціональних залежностей тощо. Звернемо увагу, що математичний апарат значно розширюється, якщо враховувати виконання операційної функції транзитно, тобто з урахуванням міжпредметних зав'язків з фізикою, біологією, географією.

Аналітична функція математичної діяльності вчителя хімії включає застосування математичних задач для статистичного аналізу ефективності процесу навчання хімії або, коли вчитель проводить дослідницьку роботу в галузі теорії та методики навчання хімії. Використання аналітичної функції є дуже важливим для об'єктивного аналізу результативності своєї роботи. Означення математичної компетентності вчителя хімії, як і для всіх вчителів природничої освітньої галузі спирається на її реалізацію через операційну, гносеологічну та аналітичну функції. Отже, математична компетентність вчителя хімії – це інтегральна якість особистості, що полягає у здатності та готовності використовувати математику для здійснення операційних, гносеологічних та аналітичних функцій діяльності вчителя хімії пов'язаної з навчанням [30], [31], [32].

Для аналізу відповідності між основним та професійними видами діяльності застосовуємо так звану таблицю відповідності (табл. 1). Саме така технологія розроблена нами в роботах [30], [32]. Числа на перетині відповідного рядочка та стовпчика визначають рівень важливості для основної професійної діяльності відповідної математичної діяльності: не важливо – 0, скоріше не важливо, ніж важливо – 1, скоріше важливо, ніж не важливо – 2, важливо – 3.

Таблиця 1

Таблиця діяльнісної відповідності

№ з/п	Напрямок діяльності задач / Види професійної діяльності вчителя фізики	Організація дослідно-експериментальної діяльності учнів	Навчання хімічній термодинаміці	Навчання основам теорії високомолекулярних сполук	Навчання хімічній кінетиці	Навчання теорії розчинів	Навчання якісних задач в органічній хімії	Навчання стехіометрії	Навчання основам теорії ізомерії	Навчання аналізу складу сумішей	Навчання аналізу реакцій за участю газоподібних речовин	Аналітична діяльність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Операції з числами	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3
2	Перетворення виразів	2	3	2	3	3	1	1	1	3	3	3
3	Основи математичного моделювання	2	3	1	2	1	1	2	3	2	3	3
4	Елементарні методи аналізу функції	2	3	0	3	2	0	1	2	2	3	3
5	Алгебраїчні та трансцендентні рівняння	0	3	0	3	3	0	0	1	1	2	3
6	Алгебраїчні нерівності	3	3	2	2	2	0	1	0	1	2	2
7	Основи математичного аналізу	2	1	1	1	1	0	2	0	1	1	2
8	Диференціальне та інтегральне числення	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1
9	Стереометрія	1	1	3	1	0	1	0	3	0	1	2
10	Основи теорії ймовірностей	2	2	2	2	0	0	1	1	1	1	2
11	Основи математичної статистики	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
12	Графи, комбінаторний аналіз	2	1	3	0	0	1	0	3	0	0	2
13	Динамічні системи	1	2	0	2	0	0	0	0	0	0	3
14	Основи теорії чисел та подільності	0	0	1	0	0	0	3	2	0	0	0
15	Групи перетворень	0	0	2	0	0	0	0	2	0	0	0
16	Основи обчислювальної математики та асимптотичних методів	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	2
17	Основи математичної (формальної) логіки та теорії алгоритмів	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2

Принциповим, на нашу думку, є проєкція центральної змістової лінії курсу математики в хімію – змістової лінії функцій. З функціями пов'язаним є аналіз закономірностей, що стає найважливішим з позицій усіх природничих наук. І хоча безпосередньо формально в курсі хімії не так активно виписуються функціональні закономірності, як у фізиці, але вони також присутні (табл. 2).

Таблиця 2

Основні функціональні залежності в хімії

Тип функції	Приклад застосування
Лінійна функція	Розрахунки масових та об'ємних часток, концентрацій практичного виходу продукту реакцій, титрування
Степенева залежність	Хімічна кінетика та рівноважні процеси
Показникова функція	Хімічна кінетика
Логарифмічна функція	Хімічна термодинаміка, розрахунок активності йонів, розрахунок рН та рОН

Дані таблиці 1 дозволяють нам визначити ранги важливості математичної діяльності вчителя хімії. Ранг важливості – це сума індексів важливості відповідного виду математичної діяльності (визначається як сума чисел у кожному рядочку) (рис. 1).

Залежно від рівня важливості виділяємо групу базових видів математичної діяльності – там, де рівень важливості перевищує 20.

Середній рівень компетентності включає види діяльності з рівнем від 15. Зрозуміло, що високий рівень включає усю можливу діяльність.

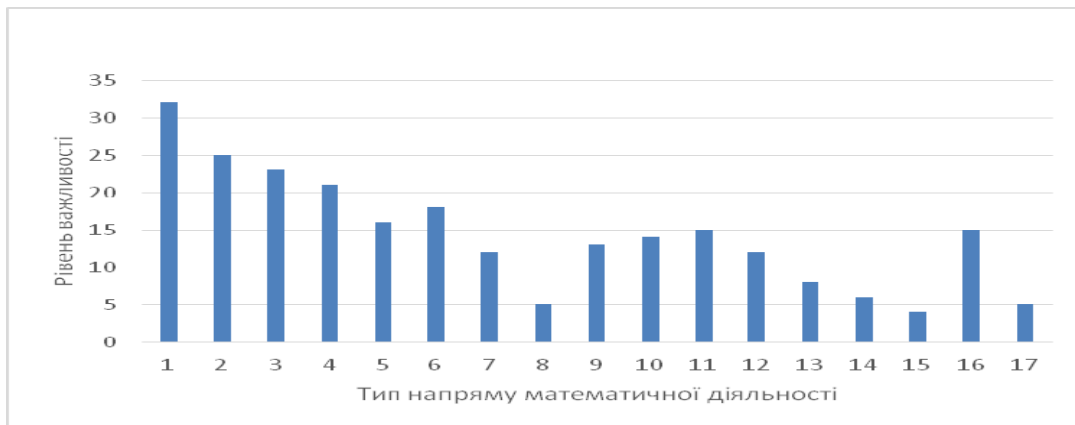

Рис. 1 Ранги видів математичної діяльності вчителя хімії за таблицею діяльнісної відповідності в залежності від сумарної важливості

Ідея формування рівнів, як ми бачимо ґрунтується на рекурентному співвідношенні:

$$PIB(n + 1) = PIB(n) + \text{ДОДАТКОВИЙ ЗМІСТ}$$

У цілому, математична компетентність вчителя хімії має базуватися на ядрі – базисному рівні компетентності, ми його позначаємо $PIB(1)$. Але простий аналіз показує, що діяльність вчителя не може вичерпуватися лише $PIB(1)$, також може включати компоненти $PIB(2)$, що не входять в $PIB(1)$, а також додаткові компоненти $PIB(3)$. Модель математичної компетентності вчителя хімії абсолютно ідентична відповідній моделі вчителя фізики, що розроблено нами в [32] (рис. 2).

Рис. 2 Схема моделі математичної компетентності вчителя хімії [32]

Як ми бачимо з моделі, предметно-педагогічна діяльність учителя хімії визначає наповнення для операційної та гносеологічної функції, що у свою чергу формує зміст компонент РІВ (1), РІВ (2), РІВ (3). Предметно-педагогічна діяльність вчителя та його науково-аналітична діяльності пов'язані зворотнім зв'язком. Науково-аналітична діяльність вчителя, очевидно, формує новий добір типів математичної діяльності а також аналітичну функцію математичної компетентності вчителя.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У наших роботах [30], [31], [32] підкреслювалася неможливість введення єдиного числового індикатора для математичної компетентності, тому мова може йти лише про індикатор на відповідному рівні. Ми досліджуємо відповідні показники для рівня РІВ (2).

Так як і у працях [30], [31], [32] розглядаємо рівневий індикатор математичної компетентності. Пропонується 15 класів задач, що відображають структуру РІВ (2). А саме: 1) задачі з натуральними числами та десятковими дробами; 2) вирази з дробами; 3) перетворення простих алгебраїчних виразів; 4) розпізнавання графічних образів основних елементарних функцій; 5) найпростіше квадратне рівняння; 6) рівняння, що зводиться до лінійного; 7) найпростіше раціональне рівняння; 8) лінійна нерівність; 9) графічний аналіз нерівності; 10) задача на пряму пропорційність; 11) задача на знаходження числа по дробу; 12) задача на знаходження відсотку від числа; 13) задача на пропорційне відношення з цілими числами; 14) задача на графічний аналіз лінійної функції; 15) система лінійних нерівностей. Для обчислення рівневого індикатора для РІВ (2) використовуємо методу, що описано в роботах [30], [31], [32], [33], [34].

Тестові завдання було запропоновано 241 учителям хімії під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації у Дніпровській академії неперервної освіти. Репрезентативність вибірки обумовлено рівномірністю проходження вчителями області курсів протягом року. Для обробки даних застосовувались методи дескриптивної статистики, візуалізація кореляційних залежностей, методи перевірки статистичних гіпотез, а саме критерій Пірсона як критерій незалежності [35, с. 324–328].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Загальний результат вимірювань зображено на рис. 3.

Середнє значення для розподілу дорівнює – 0,61, медіана – 0,67, середнє квадратичне відхилення – 0,25. У розподілі єдиний модальний інтервал 0,6–0,8. 50-відсотковий бар'єр не подолали приблизно 50 % респондентів.

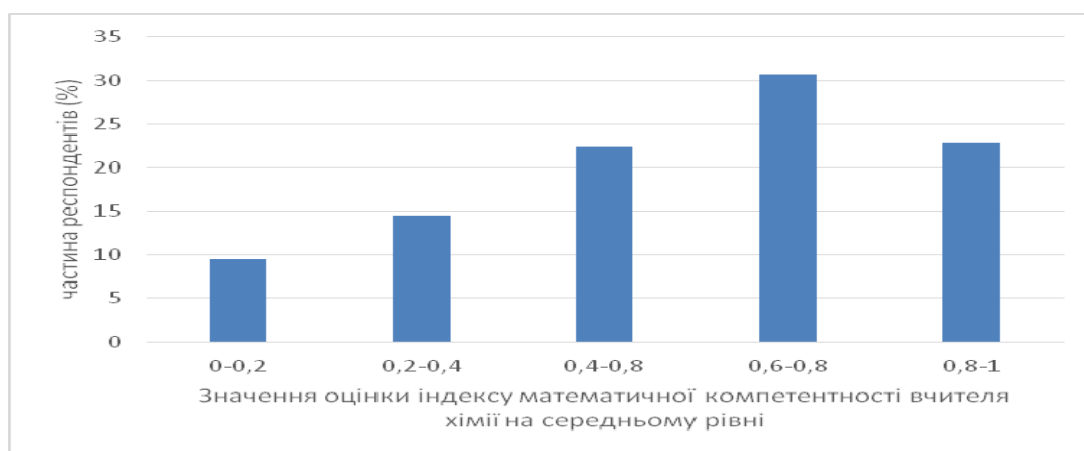

Рис. 3 Розподіл значень оцінки індексу математичної компетентності вчителів хімії на середньому рівні

На діаграмі складності (рис. 4) відображено відсоток респондентів, які розв'язали відповідні завдання зі списку 15 запропонованих.

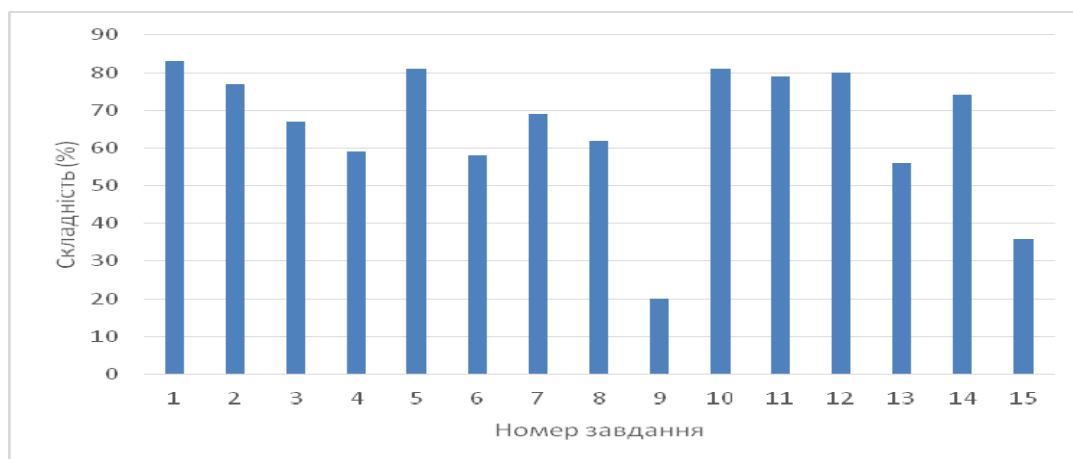

Рис. 4 Діаграма складності

Для вчителів хімії найскладнішими виявилися завдання на систему рівнянь (15), графічний аналіз нерівності (9), пропорційні відношення з цілими числами (13), рівняння, що зводиться до лінійного (6), розпізнавання графічних образів основних елементарних функцій (4). В цілому, як ми бачимо, ключові проблеми стосуються змістової лінії функцій.

Спроба дослідження кореляційного зв'язку значення індексу рівня математичної компетентності та педагогічного стажу показує наочно його відсутність, відповідна корелограма ілюструє відсутність такої кореляційної залежності (рис. 5).

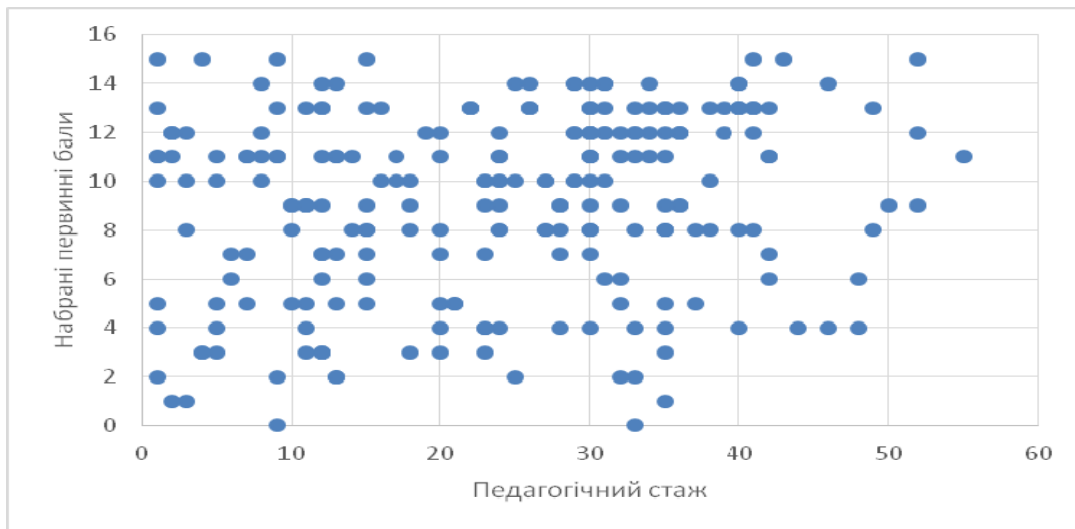

Рис. 5 Корелогорама «педагогічний стаж – первинні бали»

Також можливо перевірити гіпотезу про залежність значення оцінки індикатора математичної компетентності від педагогічного стажу. Дескриптивний аналіз (рис. 6) показує, деяку різницю математичної компетентності для вікових категорій.

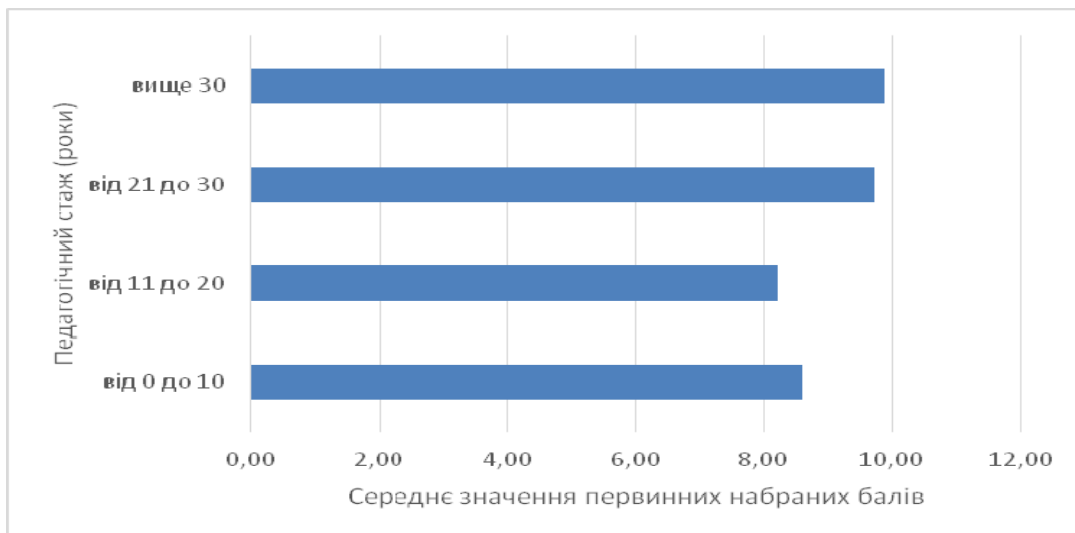

Рис. 6 Залежність середніх значень первинних набраних балів для індикатора математичної грамотності РІВ (2) від педагогічного стажу

Більш детально перевіряємо гіпотезу про незалежність результатів тестування від педагогічного стажу за допомогою критерія Пірсона. Для цього складаємо таблицю спряженості (табл. 3).

Таблиця 3

Таблиця спряженості для аналізу залежності індексу математичної компетентності від педагогічного стажу

Педагогічний стаж	Діапазони набраних первинних балів					Усього
	1-3	4-6	7-9	10-12	13-15	
0-10	8	7	6	18	6	45
11-20	8	8	16	11	8	51
21-30	2	7	16	23	14	62
Більше 30	5	13	16	22	27	83
Усього	23	35	54	74	55	241

Розрахунки дають значення статистики Пірсона 53,02, критичне значення на рівні значущості 0,05 зі ступенем вільності 12 для розподілу Пірсона дорівнює 21,03, таким чином гіпотеза про незалежність відхиляється. Отже, можна вести розмову про залежність рівня математичної компетентності вчителів хімії від педагогічного стажу. Водночас для вчителів географії [31 с. 48-49], біології [30, с. 108] та фізики [32, с. 102] отримано протилежні результати. Важливо відзначити існування залежності індексу рівня математичної компетентності вчителів хімії від педагогічного стажу, але відсутність кореляційної залежності.

Аналогічно досліджується статистична залежність між результатами оцінювання індексу рівня математичної компетентності та кваліфікаційною категорією учителя. Як видно з рис. 7 вчителі вищої категорії отримують більш високі бали в середньому ніж інші вчителі, це свідчить на користь гіпотези про залежність значень індексу рівнів математичної компетентності від категорії.

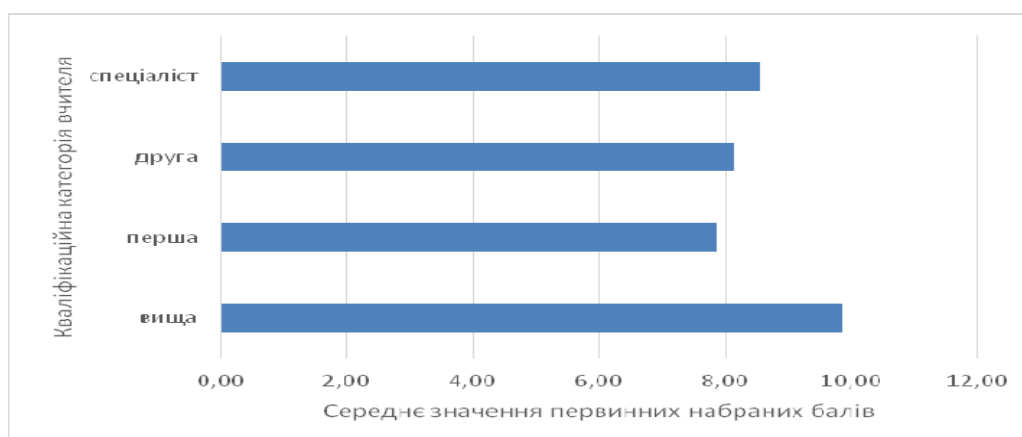

Рис. 7. Залежність значень середніх значень первинних набраних балів для індикатора математичної грамотності РІВ (2) від кваліфікаційної категорії

Аналогічно перевіряємо гіпотези про незалежність або залежність результатів тестування від кваліфікаційної категорії за допомогою критерія Пірсона. Розрахунки проводяться за допомогою таблиці спряженості (табл. 4).

Таблиця 4

Таблиця спряженості для аналізу залежності індексу математичної компетентності від кваліфікаційної категорії

Кваліфікаційна категорія	Діапазони набраних первинних балів					Усього
	1-3	4-6	7-9	10-12	13-15	
Вища	6	19	38	50	39	152
Перша	8	7	11	6	9	41
Друга	4	4	5	8	2	23
Спеціаліст	4	5	2	10	4	25
Усього	22	35	56	74	54	241

Тут розрахунки дають значення статистики Пірсона 124,04, критичне значення розподілу Пірсона беремо також на рівні значущості 0,05 зі ступенем вільності 12, що дорівнює 21,03, таким чином гіпотеза про незалежність відхиляється. Таким чином, і у даній ситуації можна вважати, що маємо залежність рівня математичної компетентності вчителів хімії від кваліфікаційної категорії.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Математичну компетентність вчителя хімії можна розглядати, як підсистему предметно-методичної компетентності педагога. Математична компетентність реалізується через операційну, гносеологічну та аналітичну функції. Для здійснення науково-пошукової діяльності вчителя та організації дослідницької діяльності здобувачів освіти вчителю необхідно вільно володіти високим рівнем математичної компетентності. Більш детальний аналіз показує, що для здійснення більшості трудових функцій учителя достатнім є середній рівень математичної компетентності.

Для визначення рівня математичної компетентності можна використовувати індикатор рівня математичної компетентності, який характеризує ймовірність розв'язування задач середнього рівня фахівцем, популяція відповідних задач визначається трудовими функціями учителя. Нами встановлено, що лише порядку 50 % вчителів хімії можуть розв'язати навмання обрану математичну задачу, що має відношення до курсу хімії з ймовірністю, що перевищує 0,5. Оцінка математичного сподівання та медіани для індикатора рівня математичної компетентності дорівнюють відповідно 0,61 та 0,67. Ці результати для вчителів хімії краще ніж показники, отримані при дослідженні математичної компетентності

вчителів інших спеціальностей природничої освітньої галузі.

Виявлено, що рівень математичної компетентності вчителів хімії залежить як від педагогічного стажу, так і від кваліфікаційної категорії, водночас кореляційна залежність індексу рівня математичної компетентності від стажу відсутня.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. До базових проблем математичної компетентності вчителів хімії можна віднести питання змістової лінії функцій, а також рівнянь, нерівностей і цілочисельних задач. Цю інформацію треба враховувати при підготовці майбутніх вчителів хімії у класичних та педагогічних університетах, а також в системі післядипломної педагогічної освіти. Тому можливі подальші дослідження передбачають впровадження тренінгів, спецкурсів, блоків практичних занять на курсах підвищення кваліфікації вчителів, що пов'язано з розвитком математичної компетентності та аналізом їх ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] K. C. de Berg, «Using the Origin of Chemical Ideas to Enhance an Understanding of the Chemistry of Air: Issues and Challenges for including mathematics in the teaching and learning of Chemistry», *Educación química*, vol. 23, pp. 265–270, 2012. [Online]. Available: <https://is.gd/0700eB> Application date: March 05, 2024.
- [2] J. C. Adigwe, «Effects of Mathematical Reasoning Skills on Students ' Achievement in Chemical Stoichiometry», *Review of Education Institute of Education Journal*, vol. 23, no. 1, pp. 1–22, 2013.
- [3] K. Bain, J. M. G. Rodriguez, and M. H. Towns, «Chemistry and Mathematics: Research and Frameworks to Explore Student Reasoning», *Journal of Chemical Education*, vol. 96, no. 10, pp. 2086–2096, 2019. [Online]. Available: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1231284> Application date: March 05, 2024.
- [4] V. J. Wong, «The relationship between school science and mathematics education», Ph.D. Thesis; King's College. London, 2008.
- [5] J. Vigo-Aguiar, and E. J. Brändas, «Mathematical and computational tools in theoretical chemistry», *Journal of Mathematical Chemistry*, vol. 48, no. 1, pp. 1–2, 2010. [Online]. Available: <https://is.gd/iHpScJ> Application date: March 05, 2024.
- [6] U. Udousoro, «The Effects of Gender and Mathematics Ability on Academic Performance of Students in Chemistry», *African Research Review*, vol. 5, no. 4, pp. 201–213, 2011. [Online]. Available: <https://www.ajol.info/index.php/afrrrev/article/view/69277>

Application date: March 05, 2024.

- [7] M. Effiong, U. Theresa, and M. Udofia, «Effects of mastery learning strategy on students, achievement in symbols, formulae, and equations in chemistry», *Journal of Educational Research and Reviews*, vol. 2, no. May, pp. 28–35, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/5VYFK1> Application date: March 05, 2024.
- [8] M. P. Martin-Raugh, C. M. Reese, H. Howell, R. J. Tannenbaum, J. H. Steinberg, and J. Xu, *Investigating the Relevance and Importance of Mathematical Content Knowledge Areas for Beginning Elementary School Teachers*. Princeton, New Jersey: Educational Testing Service, 2016. [Online]. Available: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED570636.pdf> Application date: March 05, 2024.
- [9] Y. P. Pereira, J. Wijaya, T. T. Zhou, «Learning points, lines, and plane geometry with Hawgent dynamic mathematics software», *Journal of Physics: Conference Series*, vol. 1882, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/5rzQEB> Application date: March 05, 2024.
- [10] S. Högskola, and L. E. Turner, «Cultivating a research imperative: Mentoring mathematics at», *Historia Mathematica*, vol. 50, pp. 50–83, 2020.
- [11] M. M. Thomson, J. E. Turner, and J. L. Nietfeld, «A typological approach to investigate the teaching career decision: Motivations and beliefs about the teaching of prospective teacher candidates», *Teaching and Teacher Education*, vol. 28, no. 3, pp. 324–335, 2012. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2011.10.007> Application date: March 05, 2024.
- [12] K. C. De Berg, «Using the Origin of Chemical Ideas to Enhance an Understanding of the Chemistry of Air: Issues and Challenges for including mathematics in the teaching and learning of Chemistry», *Educación Química*, vol. 23, pp. 265–270, 2012. [Online]. Available: <https://is.gd/2TNFjb> Application date: March 05, 2024.
- [13] S. Celik, «Chemical literacy levels of science and mathematics teacher candidates», *Australian Journal of Teacher Education*, vol. 39, no. 1, pp. 1–15, 2014. [Online]. Available: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016513.pdf> Application date: March 05, 2024.
- [14] K. C. De Berg, «The Reaction and Its Equilibrium Constants: The Role of Mathematics and Data Analysis», in *SpringerBriefs in Molecular Science*, pp. 53–69, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/vDh8Ik> Application date: March 05, 2024.
- [15] K. Bain, J. M. G. Rodriguez, and M. H. Towns, «Chemistry and Mathematics: Research and Frameworks to Explore Student Reasoning», *Journal of Chemical Education*, vol. 96, no. 10, pp. 2086–2096, 2019.

- [16] İ. Güneş, Z. Özsoy-Güneş, Y. Derelioğlu, and F. G. Kirbaşlar, «Relations between Operational Chemistry and Physics Problems Solving Skills and Mathematics Literacy Self-efficacy of Engineering Faculty Students», *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 174, pp. 457–463, 2015. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.689> Application date: March 05, 2024.
- [17] Ю. А. Скиба, та Є. В. Кочерга, «Реалізація педагогічних умов розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителів хімії у закладах післядипломної освіти», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*, вип. 11(40), с. 170–182, 2020. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11\(40\)-170-182](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11(40)-170-182) Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [18] О. Є. Антонова, Н. М. Поліщук, «Науково-теоретичні засади підготовки вчителя у системі післядипломної педагогічної освіти до збереження здоров'я учнів», *Андрагогічний вісник*, вип. 9, с. 46–58, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ADhtT2> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [19] С. В. Стрижак, О. А. Куленко, «Формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін», на I Всеукр. наук.-практ. конф. *Тенденції і проблеми розвитку сучасної хімічної освіти*. Івано-Франківськ, 2019, с. 38–42.
- [20] П. П. Грабовський, «Розвиток інформаційної компетентності вчителів природничо-математичних предметів у післядипломній педагогічній освіті», дис. канд. наук. Київ, 2016.
- [21] Г. Г. Чаус, Є. В. Кочерга, та О. А. Романець. «Удосконалення інформаційно-цифрової компетентності вчителів природничої освітньої галузі як основа якісного дистанційного навчання учнів», *Науковий журнал Хортицької національної академії. Педагогіка. Соціальна робота*, вип. 2(7), с. 37–46, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/view/25> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [22] І. А. Шевченко, «Розвиток фахової компетентності вчителів природничих дисциплін у післядипломній педагогічній освіті», дис. канд. наук. Вінниця, 2018.
- [23] В. Кірман, та Г. Чаус, «Про вимірювання параметрів предметно-методичної компетентності вчителів біології закладів загальної середньої освіти», *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Філософія. Педагогіка*, № 1(2), с. 45–51, 2022. <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2022-1-8> Дата звернення: Берез.

05, 2024.

- [24] G. Z. Niyazova, K. M. Berkimbaev, R. S. Praliev, D. K. Berdi, A. K. Bimaganbetova, «To the question of professional competence of teacher of chemistry», *Life Science Journal*, vol. 10(9s), pp. 193–197, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/lqnf90> Application date: March 05, 2024.
- [25] C. Anchen, and Z. Ying, «Mathematics learning permormance: its correlation with chemistry learning performance», *Indonesian Journal of Science and Mathematics Education*, vol. 05(2), pp. 134–146, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/MoZlZ1> Application date: March 05, 2024.
- [26] M. Elías, J. Pérez, M. Del R. Cassot, E. A. Carrasco, M. Tomljenovic, E. A. Zúñiga, «Development of digital and science, technology, engineering, and mathematics skills in chemistry teacher training», *Frontiers in Education. Sec. STEM Education*, vol. 7, pp. 1–17, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/Bwgan0> Application date: March 05, 2024.
- [27] P. N. Iwuanyanwu, «Addressing common deficiencies of mathematics skills among chemistry student teachers», *African Journal of Educational Studies in Mathematics and Sciences*, vol. 17, № 1, 2021. [Online]. Available: <https://www.ajol.info/index.php/ajesms/article/view/223237> Application date: March 05, 2024.
- [28] Matúš Ivan, and Renata Šulcová, «Mathematics, chemistry, and science connection as a basis of scientific thinking», *SHS Web of Conferences* 37, 01017, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/q4WP1N> Application date: April 05, 2024.
- [29] I. E. Shernazarov, «Improvement of the task aimed at the development of mathematical and natural science literacy of future chemistry teachers on the basis of ix adaptation to the educational process», *International scientific journal. Innovation the journal of social sciences and researches*, vol. 1, is. 5, pp. 31–39, 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7552673> Application date: April 05, 2024.
- [30] В. Кірман, та Г. Чаус, «Структурно-параметрична модель математичної компетентності вчителя біології та підходи до її ідентифікації», *Актуальні питання природничо-математичної освіти*, вип. 1(15), с. 100–112, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/lawQkH> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [31] В. К. Кірман, та Е. Т. Соколова, «Системний аналіз математичної компетентності вчителя географії», *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*, вип. 1, с. 41–51, 2020. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.20.1.10> Дата звернення: Берез.

05, 2024.

- [32] В. Кірман, О. Романець, та Г. Чаус, «Модель математичної компетентності вчителя фізики», *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Філософія. Педагогіка*, № 1(4), с. 97–104, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/article/view/110> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [33] В. К. Кірман, «Формування готовності до пропедевтичної діяльності вчителів математики та природничих дисциплін», на *Всеукр. наук.-практ. конф. Проблеми розвитку професійних компетентностей вчителів природничо-математичного напрямку*. Дніпро, 2020, с. 51–54.
- [34] В. К. Кірман, «Векторна модель математичної компетентності учителя математики та підходи до її ідентифікації», *Актуальні питання природничо-математичної освіти*, № 2(10), с. 94–101, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3ebjlf> Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [35] В. М. Турчин, *Теорія ймовірностей і математична статистика. Основні поняття, приклади, задачі*. Дніпропетровськ, Україна: ІМА-прес, 2014.

MATHEMATICAL COMPETENCE OF THE CHEMISTRY TEACHER AND ITS STRUCTURE

Vadym Kirman,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Mathematical, Natural and
Technological Education, Communal Institution of Higher
Education «Dnipro Academy of Continuing
Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council». Dnipro, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8107-6618>
vadym.kirman@gmail.com

Maria Nekrasova,

Senior Lecturer of the Department of Mathematical, Natural and
Technological Education, Communal Institution of Higher
Education «Dnipro Academy of Continuing
Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council». Dnipro, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-7209-0471>
nekrasova@dano.dp.ua

Hanna Chaus,

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Mathematical, Natural and
Technological Education, Communal Institution of Higher
Education «Dnipro Academy of Continuing
Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council».
Dnipro, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6581-6359>
annchaus@dano.dp.ua

Abstract. This article is dedicated to analyzing the structure of mathematical competence of chemistry teachers. The mathematical competence of chemistry teachers is considered as a component of their professional competence. The research methodology is based on similar works devoted to the mathematical competence of teachers in other natural science subjects. The paper argues that mathematical competence of chemistry teachers can be regarded as a subsystem of the subject-methodological competence of teachers. An expert analysis of the correspondence between the nature of mathematical activities of teachers and their professional functions has been conducted. It has been argued that the structure of the mathematical competence of chemistry teachers has been determined by the activity components of subject-methodological competence, and the main directions of such activity has been identified. For each direction, an importance index has been assigned and defined as the probability of referring to the respective direction in the teacher's actual work. For the mathematical competence of chemistry teachers, a structural model has been constructed, which has become a modification of the respective models for the mathematical competence of geography, biology, and physics teachers developed by the authors. The index of the level of mathematical competence has been determined as the weighted average of scores obtained for the directions, where the weighting coefficients have been the importance indices. Thus, the level index has been scaled to the probability of randomly solving a selected problem from the problem population, which has been determined by the teacher's activity. Based on the developed model, measurement indices of the mathematical competence of chemistry teachers have been tested through experimental research of the measurement methodology and indices of mathematical competence level. The assessment of the average level of mathematical competence of chemistry teachers has been established as 0.61, with a median of 0.66. Some fundamental problematic

issues in mathematics for chemistry teachers have been identified. The analysis of graphs of functional dependencies, systems of equations, and problems involving integer numbers have been among them. The results that have been obtained in the study demonstrate the necessity of adjusting mathematics programs in pedagogical and classical universities, as well as introducing mathematical training modules into professional development courses for chemistry teachers in the system of postgraduate pedagogical education to enhance the necessary mathematical skills. The conducted research has corroborated the authors' conclusion from other studies in the natural sciences field: a middle level of mathematical competence is essential for chemistry teachers to effectively fulfill their subject-methodological competency functions. The study has been demonstrated the necessity of raising the level of mathematical competence among teachers for the effective fulfillment of the job functions of chemistry teachers. Possible further investigations in this area are also related to the implementation of modified professional development courses for chemistry teachers, which include a mathematical component and an analysis of their effectiveness for the practical work of teachers.

Keywords: mathematical competence; professional competence; chemistry teacher; postgraduate education; pedagogical education.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] K. C. de Berg, «Using the Origin of Chemical Ideas to Enhance an Understanding of the Chemistry of Air: Issues and Challenges for including mathematics in the teaching and learning of Chemistry», *Educación química*, vol. 23, pp. 265–270, 2012. [Online]. Available: <https://is.gd/0700eB> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [2] J. C. Adigwe, «Effects of Mathematical Reasoning Skills on Students ' Achievement in Chemical Stoichiometry», *Review of Education Institute of Education Journal*, vol. 23, no. 1, pp. 1–22, 2013. (in English)
- [3] K. Bain, J. M. G. Rodriguez, and M. H. Towns, «Chemistry and Mathematics: Research and Frameworks to Explore Student Reasoning», *Journal of Chemical Education*, vol. 96, no. 10, pp. 2086–2096, 2019. [Online]. Available: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1231284> Application date: March 05, 2024. (in English)

- [4] V. J. Wong, «The relationship between school science and mathematics education», Ph.D. Thesis; King's College. London, 2008. (in English)
- [5] J. Vigo-Aguiar, and E. J. Brändas, «Mathematical and computational tools in theoretical chemistry», *Journal of Mathematical Chemistry*, vol. 48, no. 1, pp. 1–2, 2010. [Online]. Available: <https://is.gd/ihpScj> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [6] U. Udousoro, «The Effects of Gender and Mathematics Ability on Academic Performance of Students in Chemistry», *African Research Review*, vol. 5, no. 4, pp. 201–213, 2011. [Online]. Available: <https://www.ajol.info/index.php/afrrrev/article/view/69277> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [7] M. Effiong, U. Theresa, and M. Udofia, «Effects of mastery learning strategy on students, achievement in symbols, formulae, and equations in chemistry», *Journal of Educational Research and Reviews*, vol. 2, no. May, pp. 28–35, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/5VYFK1> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [8] M. P. Martin-Raugh, C. M. Reese, H. Howell, R. J. Tannenbaum, J. H. Steinberg, and J. Xu, *Investigating the Relevance and Importance of Mathematical Content Knowledge Areas for Beginning Elementary School Teachers*. Princeton, New Jersey: Educational Testing Service, 2016. [Online]. Available: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED570636.pdf> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [9] Y. P. Pereira, J. Wijaya, T. T. Zhou, «Learning points, lines, and plane geometry with Hawgent dynamic mathematics software», *Journal of Physics: Conference Series*, vol. 1882, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/5rzQEB> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [10] S. Högskola, and L. E. Turner, «Cultivating a research imperative: Mentoring mathematics at», *Historia Mathematica*, vol. 50, pp. 50–83, 2020. (in English)
- [11] M. M. Thomson, J. E. Turner, and J. L. Nietfeld, «A typological approach to investigate the teaching career decision: Motivations and beliefs about the teaching of prospective teacher candidates», *Teaching and Teacher Education*, vol. 28, no. 3, pp. 324–335, 2012. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2011.10.007> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [12] K. C. De Berg, «Using the Origin of Chemical Ideas to Enhance an Understanding of the Chemistry of Air: Issues and Challenges for including mathematics in the teaching and learning of Chemistry», *Educación Química*, vol. 23, pp. 265–270, 2012. [Online]. Available: <https://is.gd/2TNFjb> Application date: March 05, 2024. (in English)

- [13] S. Celik, «Chemical literacy levels of science and mathematics teacher candidates», *Australian Journal of Teacher Education*, vol. 39, no. 1, pp. 1–15, 2014. [Online]. Available: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016513.pdf> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [14] K. C. De Berg, «The Reaction and Its Equilibrium Constants: The Role of Mathematics and Data Analysis», in *SpringerBriefs in Molecular Science*, pp. 53–69, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/vDh8Ik> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [15] K. Bain, J. M. G. Rodriguez, and M. H. Towns, «Chemistry and Mathematics: Research and Frameworks to Explore Student Reasoning», *Journal of Chemical Education*, vol. 96, no. 10, pp. 2086–2096, 2019. (in English)
- [16] İ. Güneş, Z. Özsoy-Güneş, Y. Derelioğlu, and F. G. Kirbaşlar, «Relations between Operational Chemistry and Physics Problems Solving Skills and Mathematics Literacy Self-efficacy of Engineering Faculty Students», *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 174, pp. 457–463, 2015. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.689> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [17] Yu. A. Skyba, ta Ye. V. Kocherha, «Realizatsiia pedahohichnykh umov rozvytku zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti vchyteliv khimii u zakladakh pislidyplomnoi osvity», *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia «Pedahohichni nauky»*, vyp. 11(40), s. 170–182, 2020. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11\(40\)-170-182](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-11(40)-170-182) Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [18] O. Ye. Antonova, N. M. Polishchuk, «Naukovo-teoretychni zasady pidhotovky vchytelia u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity do zberezhennia zdorovia uchniv», *Andrahohichni visnyk*, vyp. 9, s. 46–58, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ADhtT2> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [19] S. V. Stryzhak, O. A. Kulenko, «Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pryrodnychychk dystsyplin», na I Vseukr. nauk.-prakt. konf. Tendentsii i problemy rozvytku suchasnoi khimichnoi osvity. *Ivano-Frankivck*, 2019, s. 38–42. (in Ukraine)
- [20] P. P. Hrabovskyi, «Rozvytok informatsiinoi kompetentnosti vchyteliv pryrodnycho-matematychnychk predmetiv u pislidyplomnii pedahohichnii osviti», *dys. kand. nauk.* Kyiv, 2016. (in Ukraine)
- [21] H. H. Chaus, Ye. V. Kocherha, ta O. A. Romanets. «Udoskonalennia informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti vchyteliv pryrodnychoi osvitnoi haluzi yak osnova yakisnoho dystantsiinoho navchannia uchniv»,

- Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Pedagogika. Sotsialna robota, vyp. 2(7), s. 37–46, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/view/25> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [22] I. A. Shevchenko, «Rozvytok fakhovoi kompetentnosti vchyteliv pryrodnychkh dystsyplin u pisliadyplomnii pedahohichnii osviti», dys. kand. nauk. Vinnytsia, 2018. (in Ukraine)
- [23] V. Kirman, ta H. Chaus, «Pro vymyriuvannia parametriv predmetno-metodychnoi kompetentnosti vchyteliv biolohii zakladiv zahalnoi serednoi osvity», Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Filosofia. Pedagogika, № 1(2), s. 45–51, 2022. <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2022-1-8> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [24] G. Z. Niyazova, K. M. Berkimbaev, R. S. Praliev, D. K. Berdi, A. K. Bimaganbetova, «To the question of professional competence of teacher of chemistry», Life Science Journal, vol. 10(9s), pp. 193–197, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/lqnf90> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [25] C. Anchen, and Z. Ying, «Mathematics learning performance: its correlation with chemistry learning performance», Indonesian Journal of Science and Mathematics Education, vol. 05(2), pp. 134–146, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/MoZlZ1> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [26] M. Elías, J. Pérez, M. Del R. Cassot, E. A. Carrasco, M. Tomljenovic, E. A. Zúñiga, «Development of digital and science, technology, engineering, and mathematics skills in chemistry teacher training», Frontiers in Education. Sec. STEM Education, vol. 7, pp. 1–17, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/Bwgan0> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [27] P. N. Iwuanyanwu, «Addressing common deficiencies of mathematics skills among chemistry student teachers», African Journal of Educational Studies in Mathematics and Sciences, vol. 17, № 1, 2021. [Online]. Available: <https://www.ajol.info/index.php/ajesms/article/view/223237> Application date: March 05, 2024. (in English)
- [28] Matúš Ivan, and Renata Šulcová, «Mathematics, chemistry, and science connection as a basis of scientific thinking», SHS Web of Conferences 37, 01017, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/q4WP1N> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [29] I. E. Shernazarov, «Improvement of the task aimed at the development of mathematical and natural science literacy of future chemistry teachers on the basis of ix adaptation to the educational process», International scientific journal. Innovation the journal of social sciences and research, vol. 1, is. 5, pp. 31–39, 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7552673>

Application date: April 05, 2024. (in English)

- [30] V. Kirman, ta H. Chaus, «Strukturno-parametrychna model matematychnoi kompetentnosti vchytelia biolohii ta pidkhody do yii identyfikatsii», Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity, vyp. 1(15), s. 100–112, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/lawQkH> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [31] V. K. Kirman, ta E. T. Sokolova, «Systemnyi analiz matematychnoi kompetentnosti vchytelia heohrafii», Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: pedahohika, vyp. 1, s. 41–51, 2020. <https://doi.org/10.25128/2415-3605.20.1.10> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [32] V. Kirman, O. Romanets, ta H. Chaus, «Model matematychnoi kompetentnosti vchytelia fizyky», Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Filosofia. Pedahohika, № 1(4), s. 97–104, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/article/view/110> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [33] V. K. Kirman, «Formuvannia hotovnosti do propedevtychnoi diialnosti vchyteliv matematyky ta pryrodnych ykh dystsyplin», na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Problemy rozvytku profesiinykh kompetentnostei vchyteliv pryrodnycho-matematychnoho napriamku. Dnipro, 2020, s. 51–54. (in Ukraine)
- [34] V. K. Kirman, «Vektorna model matematychnoi kompetentnosti uchytelia matematyky ta pidkhody do yii identyfikatsii», Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity, № 2(10), s. 94–101, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3ebjlf> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [35] V. M. Turchyn, Teoriia ymovirnostei i matematychna statystyka. Osnovni poniattia, pryklady, zadachi. Dnipropetrovsk, Ukraina: IMA-pres, 2014. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-91-102](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-91-102)
УДК 378:005.8-051].011.2:002:004

Коваленко Георгій Олексійович,
здобувач вищої освіти рівня доктор філософії
кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0003-3188-0602>
painkillerga@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРОДЖЕКТ-МЕНЕДЖЕРА ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Постійне прискорення науково-технічного прогресу і збільшення обсягів інформації ставить перед науковцями виклики щодо модифікації наукових програм у відповідності до сучасних реалій. Українські проєктні компанії постійно відчувають потребу в професійних кадрах, що здатні керувати проєктами з використанням сучасних знань, методів та підходів. Це, в свою чергу здатне значно укріпити позиції проєктної компанії на ринку та створити умови для розгортання конкурентної переваги на основі надійності термінів та якості послуг, що надаються. Інформаційна компетентність є невід'ємною складовою в переліку компетентностей сучасного проєкт-менеджера і потребує постійного розвитку, адже нові підходи, програмне забезпечення та комунікаційні можливості щодо спілкування з експертним середовищем з'являються постійно і їх опанування дозволить проєкт-менеджеру залишатися конкурентоспроможним і принести проєктній компанії значну цінність. Перед науково-педагогічною спільнотою постає задача з підготовки якісних спеціалістів з управління проєктами (проєкт-менеджерів), що будуть мати достатньо знань для того, щоб стати до роботи в проєктній компанії одразу після випуску із закладу вищої освіти. Для цього важливим є не тільки надання майбутньому проєкт-менеджеру сучасних теоретичних знань, але і мотивація до розвитку інформаційної компетентності для самостійного опанування нової інформації з управління проєктами. У статті наведено загальну характеристику та особливості проєктного середовища, приклади сучасних підходів до

управління проектами. Розглянуто визначення інформаційної компетентності у баченні українських вчених. Обґрунтовано необхідність підготовки фахівців з управління проектами в закладах вищої освіти і важливість формування інформаційної компетентності у цих фахівців. Розглянуто деякі особливості формування інформаційної компетенції майбутніх проєкт-менеджерів засобами інформаційно-комунікаційних технологій в закладах вищої освіти.

Ключові слова: проєкт-менеджер; управління проектами; інформаційна компетентність; заклад вищої освіти; інформаційні технології.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Сучасні світові соціально-економічні виклики, швидкі темпи розвитку сучасних галузей (у тому числі управління проектами), виникнення нових підходів і парадигм в управлінні проектами диктують академічному середовищу необхідність перебудови наявних і створення принципово нових методик у підготовці фахівців. Наявність в проєктних організаціях кваліфікованих спеціалістів з управління проектами здатне значно підвищити якість і своєчасність виконання проєктних зобов'язань перед клієнтами. На базі цієї якості та своєчасності компанії здатні будувати свою вирішальну конкурентну перевагу для її майбутньої капіталізації.

Сучасні проєктні компанії висувають досить жорсткі умови до претендентів на посаду проєкт-менеджера і це зазвичай це стосується не тільки впевненого користування спеціалізованим програмним забезпеченням для управління проектами, не тільки організаторських та комунікаційних навичок для побудови проєктних команд і управління ними, а й навичок самоосвіти, самовдосконалення та прагнення до розвитку і вдосконалення наявних професійних компетенцій та опануванню нових, а також здатності заохочення до цього своїх підлеглих.

На жаль, освітні програми часто не встигають за розвитком сучасних підходів і парадигм до управління проектами, адже розвиток нових методів відбувається у середовищі практиків. Через це молоді фахівці з проєкт-менеджменту, за наявності якісних теоретичних та академічних знань вдаються до самостійного вивчення нових підходів шляхом самоосвіти чи відвідування спеціалізованих комерційних курсів, що зазвичай розробляються та ведуться практиками проєкт-менеджменту.

За цих умов розвиток інформаційної компетентності стає однією з найважливіших задач підготовці майбутніх проєкт-менеджерів. Розвиток даного аспекту в студентів дозволить їм у майбутньому значно

підвищити власну конкурентність на ринку праці.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Українські науковці визначають поняття «інформаційна компетентність» по-різному.

На думку О. Дубініної, професійна компетентність – це нормативна модель компетентності фахівця, що відображає науково обґрунтований склад його професійних знань, умінь і навичок [1].

Ф. Апшай визначає інформаційну компетентність наступним чином: «інформаційно-комунікаційна компетентність майбутнього фахівця в галузі «Культура і мистецтво» як динамічної особистісної підготовки, що набуває виявів у здатності до використання сучасних засобів ІКТ для виконання навчальних і професійних завдань у галузі; оперування спеціальними програмними засобами для культурно-мистецької освіти; здатності до розвитку власних професійних якостей і морально-етичних цінностей засобами ІКТ» [2].

Л. Петренко стверджує: «інформаційно-аналітичну компетентність розглядати як сукупність когнітивного, функціонального та особистісно-ціннісного компонентів, розвиток яких здійснюється на основі наукових підходів – системного, інформаційного, компетентнісного, діяльнісного та технологічного» [3].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою дослідницької роботи є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка моделі розвитку інформаційної компетентності майбутнього HR-менеджера засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні **завдання**:

- аналіз теоретико-методологічних аспектів розвитку інформаційної компетентності майбутнього HR-менеджера засобами інформаційно-комунікаційних технологій;
- обґрунтування педагогічних умов розвитку інформаційної компетентності майбутнього HR-менеджера засобами інформаційно-комунікаційних технологій;
- розробка моделі розвитку інформаційної компетентності майбутнього HR-менеджера засобами інформаційно-комунікаційних технологій;
- експериментальна перевірка ефективності розробленої моделі та обґрунтувати методiku її використання у закладах вищої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Проектне середовище є найбільш наближеним до життя будь якої людини типом бізнесу. Адже проектом можна вважати втілення будь якої серйозної зміни у житті: вступ до ЗВО, ремонт, переїзд до іншої оселі, народження дитини тощо. Все людське життя можна уявити як набір послідовних проектів.

Пересічна людина часто планує та контролює такі речі інтуїтивно, не формалізуючи їх навіть у вигляді списку задач, не кажучи вже про діаграми Ганта. Ми переконані, що формалізація таких проектів дозволить значно підвищити рівень їх контролю, а також детермінувати приблизні терміни їхнього виконання. На рисунку 1 зображено спрощений проект з переїзду до нової оселі у вигляді діаграми Ганта.

Рис. 1 Діаграма Ганта спрощеного проекту з переїзду до нової оселі. Створено за допомогою хмарного програмного забезпечення Canva (<https://www.canva.com/>) побудовано автором

Проект можна визначити як послідовність взаємопов'язаних у часі та логічно задач (дій), виконання яких веде до досягнення певної визначеної мети.

Основною характеристикою і найбільшим боєм проектного середовища є невизначеність. До проявів невизначеності можна віднести людський фактор, ненадійність підрядників, затягування термінів через бюрократичні процедури, природні, техногенні, соціально-політичні фактори тощо. Невизначеність викликає коливання в ефективності роботи взаємопов'язаних ресурсів часто призводить до накопичення запізень і зміщення термінів завершення проектів.

На думку Е. Голдратта, невизначеність є даністю, що супроводжує будь який проект і проектне середовище в цілому [4], [8]. На жаль спроби «натягнути» визначеність на невизначеність рідко призводять до очікуваного результату.

Сучасні підходи до управління проектами направлені не на намагання передбачити чи спрогнозувати невизначеність, а на побудову гнучкої системи, здатної оперативно реагувати на невизначеність і мінімізувати її вплив.

Так підхід Критичного ланцюга (CCPM – Critical Chain Project Management), описаний доктором Еліягу М. Голдраттом, автором теорії обмежень (ТОС), в однойменній книзі [4], пропонує управління проектом через найдовшу часову та логічну послідовність пов'язаних між собою задач та ресурсів (на відміну від підходу критичного шляху, де зв'язки між ресурсами не враховуються). Критичний ланцюг захищається страховим часом, що дорівнює третини критичного ланцюга. Таким саме чином захищено точки інтеграції – місця, де інші ланцюги проекту входять до критичного ланцюга.

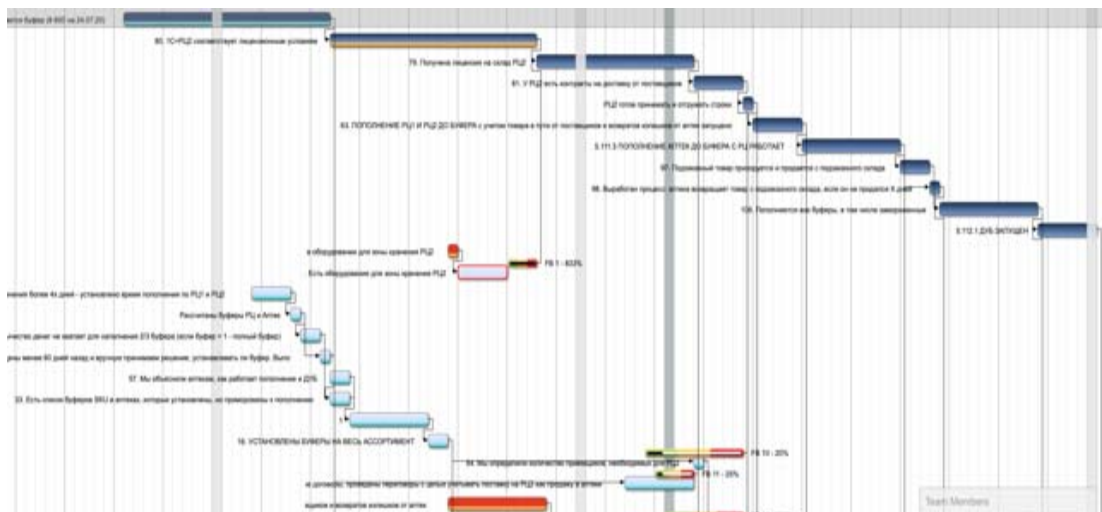

Рис. 2 Діаграма Ганта, побудована за методом Критичного ланцюга. Критичний ланцюг синій, блакитним кольором позначено не критичний ланцюг. Створено за допомогою хмарного програмного забезпечення для управління проектами Eхepron (<https://app.exepron.com/>) побудовано автором

Одним із наслідків невизначеності можна вважати часту необхідність переробляти (робити повторно) деякі задачі проекту. Це пов'язано із тим, що поставлені технічні завдання (ТЗ) можуть не повністю відповідати вимогам замовника через помилку бізнес-аналітика (того, хто формалізує

вимоги замовника для персоналу, що безпосередньо займається роботою по задачах в проєкті. Також можлива мінливість вимог замовника через зміну зовнішніх умов чи бачення проєкту замовником. Ці події і викликана ними необхідність повторної роботи над певними задачами також призводить до зсування початкових термінів виконання проєктних зобов'язань.

Використання підходу SCRUM [5] описане Дж. Сазерлендом направлене на подолання цієї особливості проєктного середовища. Цей підхід широко вживаний в компаніях-розробниках програмного забезпечення (ПЗ) та інших ІТ-продуктів, де вплив необхідності переробки є значним і викликає найбільші затримки термінів, перевищення бюджету та зміни у вмісті.

Інструменти і методи SCRUM та Agile привчають користувачів до культури комунікації та роботи над проєктом, де кожна ітерація розробки (чи інших проєктних активностей) дає результат, що за своєю сутністю є завершеним продуктом, або, хоча б робочим прототипом.

Втілення такого підходу до управління проєктами дозволяє зменшити кількість переробок під час втілення проєкту, скоротити час на тестування і, як наслідок, загальний термін виконання проєкту. Також, завдяки тому, що проміжні результати проєкту мають завершений вигляд, вони придатні для презентації замовнику і це робить процес втілення проєкту максимально прозорим для замовника.

У проєктних командах, як і в інших індустріях та бізнесу, має місце плинність кадрів, що здатна негативно відбиватися на загальній продуктивності команди, і, як наслідок, зміщувати терміни готовності проєкту та погіршувати якість його вмісту.

У своїй книзі *Deadline*. Роман про управління проєктами [6] Том Демарко описує, з якими викликами стикається проджект-менеджер при роботі з кадрами і надає рекомендації щодо того, як можна зменшити термін інтеграції нового спеціаліста до проєктної команди і мінімізувати втрати загальної ефективності і їх вплив на терміни та якість вмісту проєкту.

Критерії успішності проєкту

Спостереження за практикою впровадження проєктів спеціалізованими компаніями з різних індустрій, а також аналіз профільної наукової літератури дозволяє нам виділити наступні три показники (виміри), управління якими входить до безпосередніх обов'язків проджект-менеджера:

Вміст (контент) – результат роботи над проєктом, що передається замовнику.

Терміни – проєкт має бути реалізованим вчасно – тоді, коли було

обіцяно замовнику.

Бюджет проекту не має бути перевищеним.

Саме від балансу цих показників залежить успішність втілення проекту і, як наслідок, репутація проєктної організації, що його втілює.

У проєктному середовищі існує розхожий жарт «Зробимо якісно, швидко і недорого. Оберіть два варіанти». Цей жарт влучно описує три виміри проєкту, а також схильність деяких менеджерів перекласти відповідальність за якість, терміни та бюджет на замовника. Насправді, управління і балансування цими критеріями лежить у безпосередній відповідальності проєкт-менеджера. Виконання всіх зобов'язань перед замовником вчасно і в рамках узгоджених термінів та бюджету є задачею номер один.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети дослідження було застосовано набір наукових методів, у тому числі: аналіз наукової літератури та історій успіху проєктних компаній, синтез, порівняння, узагальнення практичного досвіду. Для визначення ключових понять дослідження використовувався метод термінологічного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Інформаційна компетентність – це здатність до роботи з інформацією. Проведення її пошуку, осмислення, аналізу, оцінки, представлення (презентації) та передачі. Якщо накласти це визначення на список вимог і професійних обов'язків [8] проєкт-менеджера, можна побачити, що більшість із них напряду пов'язані з роботою з інформацією:

1. Збір та категоризація вимог клієнта щодо майбутніх результатів проєкту.

2. Створення плану проєкту, формулювання задач та виділення спеціалістів на їх виконання.

3. Управління бюджетом проєкту.

4. Ведення проєктної документації.

5. Ретроспективний аналіз помилок, викликів та ризиків для подальшої розробки алгоритмів реакції на схожі ситуації у подальшому.

Розвиток інформаційної компетентності також необхідний проєкт-менеджеру для опанування нових підходів до управління проєктами, навчанню роботі зі спеціалізованим програмним забезпеченням (ПЗ), проведення аналізу власної роботи та досвіду інших практиків, проведення презентації результатів проєктної роботи для замовників.

Інформаційна компетентність проджект-менеджера здатна значно допомогти у втіленні теоретичних знань на практиці.

Розвиток інформаційної компетентності здійснюється протягом усієї кар'єри проджект-менеджера, починаючи зі студентства і закінчуючи посадою старшого проджект-менеджера (Senior Project Manager) в шанованій проєктній компанії. Для розвитку інформаційної компетентності необхідно постійно:

1) вивчати і аналізувати сучасні вимоги до управління проєктами, спеціалістів з проджект-менеджменту, а також інших спеціалістів, що задіяні в проєктній діяльності;

2) вивчати і аналізувати історії успіху проєктних компаній, що є лідерами галузі;

3) вивчати і аналізувати успішні, а також неуспішні кейси компаній-конкурентів по втілених ними проєктах;

4) вивчати різні підходи до управління проєктами і розглядати їхню придатність до імплементації в різних умовах та проєктах;

5) опанувати спеціалізоване програмне забезпечення з управління проєктами та вміти його застосовувати;

6) цікавитися розвитком сучасних інформаційних технологій та шукати, як їх можна застосувати у професійній діяльності;

7) підтримувати постійне спілкування та розвивати дружні професійні стосунки із колами експертів і практиків для взаємної підтримки професійної діяльності та обміну знаннями і сучасними напрацюваннями;

8) втілювати особисті проєкти щодо саморозвитку, самоосвіти та самореалізації;

9) розвивати і масштабувати звички до самоосвіти.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій за останні десятиріччя зробив доступ до будь якої інформації ледве не миттєвим. З будь якого місця можна отримати доступ до величезного обсягу знань з управління проєктами.

За таких умов майбутній проджект-менеджер отримує ледве не безмежні можливості щодо самоосвіти і саморозвитку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Усі нові знання, напрацювання практиків та підходи публікуються у профільних електронних виданнях ледве не миттєво і стають доступними широкому загалу спеціалістів. Підвищення інформаційної компетентності за таких умов є доступним цілодобово з будь якої точки земної кулі. Ще кілька десятиліть тому вам довелося б вчитати про новий підхід з управління проєктами у друкованому профільному виданні, потім домовлятися з автором про консультацію шляхом дорогих міжнародних телефонних перемовин, надавати вхідні дані звичайною поштою, а після – пролетіти півсвіту

для зустрічі з гуру. У сучасному світі вхідним порогом до величезного обсягу знань і можливостей спілкування є гаджет, підключений до Інтернету.

Безперервний процес самоосвіти, вдосконалення наявних, а також отримання принципово нових знань є необхідним для підтримання актуальності та конкурентоспроможності спеціаліста з управління проектами на ринку праці в Україні та за кордоном. Більшість нової інформації видається в сучасному світі англійською мовою і пройдуть як мінімум тижні, до того, як частина цієї інформації буде перекладена українською. Якщо мова йде про бізнес-літературу, іноді доводиться чекати роками, щоб книжка з'явилася в українському перекладі, хоча б аматорському. За таких умов важливим стає вивчення майбутнім проджект-менеджером англійської мови на рівні достатньому для сприйняття професійної інформації, а краще – оперативного спілкування з закордонним експертним середовищем шляхом листування або онлайн-зустрічей.

Сучасні робочі комп'ютери здатні зберігати, обробляти та аналізувати величезні об'єми даних, що надає можливість професіоналам з управління проектами проводити перевірку гіпотез та прорахунок великої кількості можливих варіантів за секунди, значно прискорюючи виконання робочих функцій, та звільняючи час для тих задач, що потребують мислення, а не ретельного технічного аналізу. Розвиток штучного інтелекту в останні роки вже надав світу потужний інструмент для розширення професійних можливостей і його використання для управління проектами наразі обмежено тільки фантазією проджект-менеджера. Найближчими роками ми, скоріше за все, ми побачимо готовий інструмент, що буде здатним виконувати більшу частину технічних дій в проджект-менеджменті.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Формування та розвиток інформаційної компетентності є невід'ємною складовою становлення майбутнього проджект-менеджера як професіонала. У постіндустріальну епоху, що також називають інформаційною, робота з інформацією є критично важливою навичкою і той, хто здатен працювати із нею швидше, отримує значну конкурентну перевагу. Надважливим є здатність спеціаліста з управління проектами до самоосвіти, адже академічна освіта здатна надати базу, але аж ніяк не замінить самостійну роботу з пошуку та вивчення нових підходів та методів управління. Тому розвиток інформаційної та інших компетентностей поряд із розвитком професійних навичок має бути безперервним процесом протягом всього професійного життя спеціаліста.

Формування та масштабування корисних звичок щодо самоосвіти та

саморозвитку здатне запустити процес безперервного вдосконалення професійних знань та навичок з управління проектами. Стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій забезпечив наше покоління інформаційними можливостями, які ще 100 років тому не могли навіть уявити собі найсміливіші письменники-фантасти. За таких умов майбутній проєкт-менеджер отримує необмежені можливості до самоосвіти, вдосконалення наявних та отримання принципово нових професійних знань, спілкування з експертним середовищем в усьому світі, та можливість обробляти великі масиви даних за короткий час.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Зацікавленість майбутнього проєкт-менеджера новинками зі світу інформаційно-комунікаційних технологій і тим, як їх можна використати у професійній діяльності здатне не тільки підвищити ефективність роботи спеціаліста з управління проектами, а й наблизити його до створення принципово нових підходів та методів управління, що дозволять всій організації створити на основі цих методів вирішальну конкурентну перевагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] О. Дубініна, «Формування професійної компетентності майбутніх автослюсарів у центрах професійно-технічної освіти», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2013.
- [2] Ф. Апшай, «Формування ІКТ-компетентності майбутніх фахівців галузі "Культура і мистецтво"», дис. канд. наук. Рівне, 2021.
- [3] Л. Петренко, «Теорія і методика розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук. Київ, 2014.
- [4] E. M. Goldratt, *Critical Chain: A Business Novel*. Taylor & Francis, Great Barrington, Mass, 1997.
- [5] Дж. Сазерленд, *SCRUM: Навчись робити вдвічі більше за менший час*. Харків, Україна: Клуб сімейного дозвілля, 2020.
- [6] T. DeMarco, *The Deadline: A Novel About Project Management*. Dorset House, London, 1997.
- [7] Tree of TOS Strategy and Tactics for project companies. Harmony web site. [Online]. Available: <https://harmonyapps.com/> Application date: January 05, 2024.
- [8] A Guide To The Project Management Body Of Knowledge (PMBOK® Guide) – Seventh Edition, Project Managemet Institute, 2021.

DETERMINATING FEATURES OF DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF THE FUTURE PROJECT MANAGER USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Heorhii Kovalenko,

recipient of higher education at the
Doctor of Philosophy level of the Department
of Economics, Entrepreneurship and Management
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-3188-0602>
painkillerga@gmail.com

Abstract. The constant acceleration of scientific and technical progress and the increase in the amount of information poses challenges to scientists regarding the modification of scientific programs in accordance with modern realities. Ukrainian project companies constantly feel the need for professional personnel that is able to manage projects using modern knowledge, methods and approaches. This, in turn, can significantly strengthen the position of the project company on the market and create conditions for the deployment of a competitive advantage based on the reliability of terms and the quality of provided services. Information competence is an integral part of the list of competencies of a modern project manager and requires constant development, because new approaches, software and communication opportunities for communication with the expert environment are constantly appearing, and their mastery will allow the project manager to remain competitive and bring the project company considerable value. The scientific and pedagogical community faces the task of training high-quality project management specialists who will have enough knowledge to start working in a project company immediately after graduating from a higher education institution. For this, it is important not only to provide the future project manager with modern theoretical knowledge, but also to motivate him to develop informational competence for independent mastering of new project management information. The article provides general characteristics and features of the project environment, and gives examples of modern approaches to project management. It highlights the necessity of training project management specialists in institutions of higher education and the importance of forming informational competence among these specialists. Some features of the formation of

information competence of future project managers by means of information and communication technologies in institutions of higher education are also considered.

Keywords: project manager; project management; information competence; institutions of higher education.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] O. Dubinina, «Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh avtosliusariv u tsentrah profesiino-tekhnichnoi osvity», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk; DVNZ «Pereiaslav-Khmelnys. derzh. ped. un-t im. Hryhoriia Skovorody». Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2013. (in Ukraine)
- [2] F. Apshai, «Formuvannia IKT-kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv haluzi "Kultura i mystetstvo"», dys. kand. nauk. Rivne, 2021. (in Ukraine)
- [3] L. Petrenko, «Teoriia i metodyka rozvytku informatsiino-analitychnoi kompetentnosti kerivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra nauk. Kyiv, 2014. (in Ukraine)
- [4] E. M. Goldratt, Critical Chain: A Business Novel. Taylor & Francis, Great Barrington, Mass, 1997. (in English)
- [5] Dzh. Sazerlend, SCRUM: Navchys robyty vdvichi bilshе za menshyi chas. Kharkiv, Ukraina: Klub simeinoho dozvillia, 2020. (in Ukraine)
- [6] T. DeMarco, The Deadline: A Novel About Project Management. Dorset House, London, 1997. (in English)
- [7] Tree of TOS Strategy and Tactics for project companies. Harmony web site. [Online]. Available: <https://harmonyapps.com/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [8] A Guide To The Project Management Body Of Knowledge (PMBOK® Guide) – Seventh Edition, Project Managemet Institute, 2021. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-103-122](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-103-122)
УДК 37:331.522-044.968](477)(045)

Кучеренко Ірина Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики професійної освіти
та соціально-гуманітарних дисциплін
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Біла Церква, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-8005-6757>
1909irirna@gmail.com

Юденкова Олена Петрівна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики професійної освіти та
соціально-гуманітарних дисциплін
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Біла Церква, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6914-5967>
udenkova2017@gmail.com

КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ РОЗРИВ В ЕКОСИСТЕМІ ОСВІТИ І РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються питання, що присвячені аналізу та розгляду стратегій подолання кваліфікаційного розриву в екосистемі освіти і ринку праці України. У процесі дослідження встановлено, що ринок праці станом на 2024 р. сформував такі тенденції: скорочення офіційного безробіття; спостерігається нестача кваліфікованої робочої сили на фоні збільшення кількості вакансій; залучення більшої кількості представників вразливих груп на ринку праці (передпенсійного та пенсійного віку, молодь без досвіду роботи, внутрішньо переміщених осіб, ветерани та демобілізовані військовослужбовці), недостатня якість підготовки випускників закладів вищої освіти при входженні в ринок праці та збільшений попит за напрямками профтехосвіти. Розглянуто результати потреб бізнесу в робочій силі на основі аналітичного огляду веб-ресурсів, здійснено аналіз професійної структури вакансій, що підтверджують важливість підготовки фахівців з сучасними кваліфікаційними навичками для ринку праці. Проаналізовано запити ринку праці за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Доведено необхідність

швидкого реагування сучасних закладів вищої освіти на подолання кваліфікаційного розриву. Обґрунтовано значення вищої освіти у забезпеченні відповідності навичок працівників вимогам ринку праці. На основі теоретичного аналізу та емпіричних досліджень авторами встановлено, що кваліфікаційний розрив знаходиться на перетині попиту і пропозицій робочої сили, а подолати цей аспект може цілеспрямована й узгоджена співдіяльність закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку фахівців, і роботодавців, котрі мають потребу у висококваліфікованих працівниках. Досліджено стратегії, які можуть бути використані у екосистемі вищої освіти для зменшення кваліфікаційного розриву та підвищення конкурентоспроможності працівників на ринку праці. Проаналізовано тенденції, які є важливими для подолання виявлених кваліфікаційних розривів в умовах воєнної економіки та перспектив повоєнної відбудови. На основі аналізу наведено рекомендації щодо покращення системи вищої освіти та її взаємодії з роботодавцями для забезпечення відповідності освітніх програм потребам ринку праці та подолання кваліфікаційного розриву.

Ключові слова: кваліфікаційний розрив (skills gap); кадровий розрив; ринок праці; людський капітал; система вищої освіти; стратегії реформування вищої освіти; прогнозування затребуваних компетентностей; військовий стан; повоєнне відновлення економіки.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Сучасна екосистема освіти і ринку праці в Україні характеризується низкою ключових ознак, які визначають їх функціонування та взаємодію між освітою, роботодавцями та найманими працівниками (фахівцями). Нині війна російської федерації на території України стала основним викликом для всіх галузей економіки, каталізатором глобальних змін в геополітичному вимірі, адже саме міграційні процеси відіграють важливу роль як на втраті економічних показників в середині держави, так і на сталому розвитку світової економіки. Поряд з цим, висока технологічність, автоматизація і роботизація виробничих процесів, цифровізація послуг стають невід'ємною частиною сучасної освіти та ринку праці. Відповідно, вимагається новий рівень кваліфікаційних навичок у фахівців з вищою освітою для пристосування до техніко-технологічного та цифрового середовищ сучасної індустрії та всіх сфер економічної діяльності.

Збільшення гнучких форм зайнятості, таких як фріланс, інфобізнес, дистанційна робота, що стрімко змінили традиційні концепції роботи, стало також новою ключовою ознакою організації процесу праці.

Постійна нестабільність ринку праці України через військові дії пов'язана зі знищенням виробничих потужностей, релокацією бізнесу на інші території та за кордон, втратою людського капіталу, зменшенням можливості надавати якісну освіту та формувати сучасні кваліфікаційні навички у майбутніх фахівців, процесами соціальної турбулентності через втрати від війни, проблемами сталого розвитку та трансферу технологій в умовах Індустрії 4.0 обґрунтовують наукову проблему щодо системного вивчення і розуміння причин та наслідків кваліфікаційного розриву (skills gap) в екосистемі освіти і ринку праці України з акцентом на пошук конкретних практичних рішень та стратегій для подолання кваліфікаційного розриву в контексті специфічних умов нашої держави.

Вища освіта відіграє ключову роль у подоланні кваліфікаційного розриву в економіці держави шляхом надання громадянам необхідних знань, навичок та компетенцій для успішного вступу на ринок праці. Через якісну і сучасну вищу освіту випускники отримують можливість ефективно реагувати на вимоги ринку та вирішувати складні економічні завдання. Крім того, вища освіта сприяє інноваційному розвитку економіки через застосування нових методів та технологій організації виробництва, а також розвиває критичне мислення та аналітичні здібності у майбутніх фахівців, що сприяє зменшенню кваліфікаційного розриву та підвищенню продуктивності праці.

Система вищої освіти в Україні перебуває у складних умовах, зумовлених низкою викликів сьогодення: воєнний стан та воєнні дії, що мають суттєві негативні наслідки в усіх галузях функціонування держави, зокрема і на ринку праці та в галузі освіти; глобалізація, що спричиняє конкурентність в аспекті людського і ресурсного капіталу; цифрова трансформація освітньої діяльності, технологізація виробничого процесу й активне використання штучного інтелекту, що породжує міграційні та демографічні процеси, що викликають зміни кількісного і якісного (вікового, освітнього, компетентнісного, фахового та ін.) складу населення. Цифровізація, автоматизація, технологізація виробничого процесу на підприємствах зумовлює пошук і залучення до роботи фахівців нової генерації, котрі мають поліфункційні фахові компетентності, швидко адаптуються до змін, володіють навичками soft & hard skills, усвідомлено вміють навчатися впродовж життя та ін. Усе це спонукає заклади освіти до швидкої якісної адаптації до діяльності в умовах воєнного часу і в умовах

повоєнного відновлення економіки України.

Нині вкрай важливим й актуальним є пошук можливостей та механізмів забезпечення розвитку і відновлення економіки України в повоєнний період, а саме розроблення перспективних та продуктивних шляхів подолання кваліфікаційного розриву на ринку праці та в системі вищої освіти, розробки якісної системи формування й розвитку затребуваних професійних компетентностей здобувачів освіти та фахівців з вищою освітою як майбутніх висококваліфікованих і конкурентоспроможних професіоналів. Для подолання кваліфікаційного розриву на ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України зацікавленими є всі його суб'єкти: роботодавці, система освіти, що готує фахівців, здобувачі освіти, фахівці з вищою освітою, працівники. Саме подолання кваліфікаційного розриву (skills gap) між роботодавцями, стейкхолдерами, закладами вищої освіти, працівниками, здобувачами освіти, фахівцями з вищою освітою буде сприяти активізації і забезпеченню ринку праці, відновленню підприємств, відродженню інституцій держави.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Системні публікації в аспекті дослідження й аналізу системи вищої освіти та ринку праці представлено в авторитетних зарубіжних виданнях, таких як: Harvard Business Review, Fortune, Forbes, MIT Sloan Management Review, Entrepreneur, DiversityInc, Fast Company та ін. Тренди, новації та потреби ринку праці, питання зайнятості населення розглядалися в низці дослідницьких розвідок і бізнес-проектів Б. Брауна, Д. Брукса, Б. Грехема, А. Дакворз, М. Шерідан, В. Кім та ін. Аналіз ринку праці та питання майбутньої зайнятості населення були у полі зору досліджень таких науковців: Ж. Берг, Д. Бойс, В. Ейнхорст, Д. Кард, В. Ліндслоу, К. Фрей та ін. Проблему розриву в кваліфікаційних навичках та формування екосистеми ринку праці, розвитку людського капіталу, дослідження теорій кваліфікаційного розриву здійснювали А. Азьмук, В. Антонюк, М. Войнаренко, Н. Кузнецова, А. Колот, Е. Лібанова, Д. Мельничук, О. Новікова, М. Семикіна, В. Сидоренко, О. Цимбал та ін.

Попри багатоаспектність досліджень щодо особливостей екосистеми освіти та ринку праці України в умовах суспільних трансформацій, актуальним нині постає дослідження питання проблематики подолання кваліфікаційного розриву внаслідок військового конфлікту та глобалізаційних змін, подальшого розвитку потребує аналіз та пошук стратегій подолання кваліфікаційного розриву через якісну і доступну в умовах кризових станів вищу освіту, яка дозволить випускникам краще розуміти складні економічні проблеми та шукати інноваційні рішення для

їх вирішення, що, своєю чергою, буде сприяти підвищенню ефективності економіки та зменшенню кваліфікаційного розриву.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: проведення аналізу сучасного стану кваліфікаційного розриву в екосистемі освіти і ринку праці в Україні, визначення стратегій, що спрямовані на подолання цього розриву шляхом взаємозв'язку освіти і бізнесу, збільшення якості, доступності та якості вищої освіти.

Завдання: виявлення проблеми кваліфікаційного розриву та пропозиція стратегій, практичних рішень для його подолання через здійснення:

- аналізу сучасного стану кваліфікаційного розриву в екосистемі освіти і ринку праці України;
- визначення ключових факторів, які спричиняють кваліфікаційний розрив;
- обґрунтування стратегій щодо змін у системі вищої освіти, підвищення співпраці між ринком праці й освітою.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Проблема невідповідності навичок вимогам ринку праці в Україні сприяла широким науковим розвідкам та прийняттю низки нормативно-правових актів, спрямованих на економічний розвиток, покращення освіти і науки, а також цифрову трансформацію суспільства в цілому. Аналіз досліджень акцентує увагу на тому, що питання кваліфікаційного розриву на ринку праці залишається актуальним. Важливо вдосконалити методологічний підхід до виявлення та оцінювання трансформаційних тенденцій на ринку праці, а також обґрунтувати стратегічні пріоритети регулювання зайнятості, зокрема в контексті підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти в умовах переходу до цифрової економіки та Industry 4.0. Виникають проблеми неузгодженості різних стратегій соціально-економічного розвитку, особливо щодо балансу між рівнем підготовки фахівців закладами вищої освіти і трансформацією зайнятості, що підсилюється чинниками загальної трансформації системи освіти в Україні та викликами глобального і локального характеру.

Науковці не мають єдиного підходу до визначення поняття «розрив у навичках» та причин його виникнення. Гаррі Браверман, американський соціолог досліджував економіку та соціологію праці (Деградація праці в ХХ столітті) в умовах монополістичного капіталізму через концепцію «декваліфікації та деградації робочої сили», яка обґрунтовує розуміння кваліфікаційного розриву [1].

Тоні Вагнер, американський дослідник у галузі освіти, автор книги «The Global Achievement Gap» [2], підкреслює важливість розвитку навичок, яких вимагає сучасний ринок праці. Науковець провів низку інтерв'ю з лідерами бізнесу і здійснював педагогічне спостереження за сотнями уроків у найбільш поважних державних закладах освіти країни. Вчений виявив глибокий розрив між тим, що потенційні роботодавці шукають у молодих фахівцях сьогодні (навички критичного мислення, творчість та ефективна комунікація) і тим, що пропонують заклади освіти (пасивне освітнє середовище та концентрація на знанієвій концепції).

Економіст та дослідник А. Batiz-Lazo системно вивчає ефективність навчання та його вплив на ринок праці, аналізує розвиток кваліфікацій та потреби компаній, особливості розвитку вищої та післядипломної освіти в галузі управління в окремо взятих регіонах, наприклад у Мексиці [3].

Н. Кузнецова зазначає, що «з позиції існуючих типів невідповідності у навичках (skill mismatch), як невідповідності наявних навичок (за рівнем володіння та за типом навички), необхідних для виконання професійних завдань, розрив у навичках (skills gap) є цільовим об'єктом вивчення більше для роботодавців, ніж найманих працівників (чи претендентів на посаду) і розглядається ними саме з позиції дефіциту (а не надлишку) кожного виду навички з набору навичок, необхідних для виконання певної роботи. Саме тому розрив у навичках (skills gap) можна трактувати як існуючий тип невідповідності навичок, а саме дефіцит за видами ключових спеціалізованих навичок, необхідних працівникові для якісного та високорезультативного виконання певної роботи на відповідному кваліфікаційному рівні (середньому, високому) в межах посади (виконання професійних обов'язків), яку він обіймає» [4].

Кваліфікаційний розрив – це деталізована невідповідність між компетентностями, навичками, які визначають роботодавці і мають випускники закладів освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань використано методи дослідження:

- теоретичні: системний аналіз, синтез й узагальнення для виявлення особливостей кваліфікаційного розриву в екосистемі освіти та ринку праці в Україні в умовах військової економіки, методи прогнозування для повоєнної відбудови;
- класифікаційно-аналітичний для визначення дисбалансу між системою вищої освіти та ринком праці;

- кон'юнктурний аналіз для виявлення тенденцій, які є важливими для подолання виявлених кваліфікаційних розривів в умовах воєнної економіки та перспектив повоєнної відбудови, аналізу ситуації на ринку праці в цілому.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Активні воєнні дії в Україні та їх соціально-економічні наслідки призвели до посилення напруженості та погіршення змін на ринку праці. Сучасні дослідження констатують, що в одних професійних групах наявна значна кількість вільних робочих місць, які працівники не можуть заповнити у зв'язку із відсутністю необхідних фахових компетентностей, а в інших професійних групах на одне робоче місце претендує значна кількість осіб. Простежується проблема невідповідності вимог ринку праці і надання освітніх послуг в системі вищої освіти, андрагогіки, змісту освітньо-професійних програм закладів освіти, що спричиняє кваліфікаційний розрив (skills gap) між запитами роботодавців і фаховими компетентностями та можливостями працівників. Сукупність наслідків війни і проблеми кваліфікаційного розриву на ринку праці та професійною підготовкою у закладах освіти чітко відображують асиметрією затребуваності, реалізації й ефективного використання людського капіталу.

За останні роки в Україні відбулася найбільша криза на ринку праці, але нині простежується тенденція наближення до певної стабілізації екосистеми вітчизняного ринку праці. Негативний вплив на ринок праці в Україні мають передусім наслідки повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, окупація територій, знищення інфраструктури, призупинення діяльності окремих підприємств, міграція населення та ін. У 2023 році на ринок людського капіталу в Україні суттєво впливали такі основні фактори:

- зовнішня міграція. У 2022 р. зафіксовано суттєвий відтік фахівців за кордон у зв'язку із воєнним станом в Україні. Станом на 2023 р. кількість українців, які мають статус тимчасового захисту у Європі становив 5,14 мільйонів осіб і 250 тисяч осіб у США та Канаді;
- внутрішня міграція. Бізнес-структури, підприємства та організації (зокрема і заклади освіти) з окупованих територій та із місць підвищеної небезпеки перемістили свою активну діяльність у центральні і західні області України, а подекуди і за кордон;
- зростання конкуренції. Концентрація діяльності бізнесу і державних закладів у Центрі та Заході України спричинило конкуренцію серед працівників щодо обіймання вакантних посад. Фахівці шукають

роботу у більш безпечним регіонах, що також посилює конкуренцію. Працівники розглядають пропозиції на ринку праці не тільки по зарплатним очікуванням, а враховують безпеку, наявність соціального пакету забезпечення, можливості кар'єрного зростання тощо.

Сучасні роботодавці в Україні (держава й бізнес-структури), що зазнали суттєвих втрат, чи працюють на повну / майже повну потужність, активно адаптуються до нових життєвих та соціально-економічних реалій, здійснюють свою професійну діяльність і нині знаходяться на шляху пошуку кваліфікованих працівників.

Ринок праці станом на 2024 р. сформував такі тенденції: скорочення офіційного безробіття (208,9 тис. у 2022 р. порівняно з 95,4 тис. у 2023 р.); нестача кваліфікованої робочої сили на фоні збільшення кількості вакансій; усе збільшений гендерний розрив у оплаті праці; залучення більшої кількості представників вразливих груп на ринку праці (передпенсійного та пенсійного віку, молодь без досвіду роботи, внутрішньо переміщені особи, ветерани та демобілізовані військовослужбовці), низька якість підготовки випускників ЗВО при входженні в ринок праці та збільшений попит за напрямами профтехосвіти. Ринок праці сьогодні вкрай потребує фахівців з «дефіцитними» та «масовими складними» спеціальностями, які вимагають підтвердженої кваліфікації для роботи на високотехнологічних виробництвах, чи в галузі освіти і науки, державного управління тощо.

Поряд з цим, надзвичайно важливо здійснювати своєчасно заходи, які поєднують зусилля закладів освіти, ринку праці (роботодавців і держави) та сприяють зменшенню кадрового розриву та покращенню ефективності ринку праці.

Кадровий розрив – ситуація, коли людина з достатнім досвідом роботи може зіткнутися з тим, що його вміння та навички втратили актуальність і більше не потрібні ринку, а придбати нові, більш затребувані навички особистість не може або не хоче.

З метою покращення потенціалу випускників закладів вищої освіти для відновлення та економічної розбудови України вже сьогодні має здійснюватися аналіз проблеми подолання кваліфікаційного та кадрового розривів в екосистемі ринку праці України та створення в закладах освіти освітніх можливостей, які б формували не тільки спеціалізовані знання та навички, але й розвивали аналітичне мислення, критичне мислення та здатність до адаптації до оточуючих, які постійно змінюються, а також враховувати необхідність активізації таких соціальних груп, як внутрішньо переміщені особи, учасники бойових дій, випускники шкіл, які

знаходилися певний час на підконтрольних владі ворожої армії територій.

Для підготовки випускників закладів вищої освіти для потреб сучасної економіки України потрібно вже сьогодні забезпечити швидкі, ефективні та інклюзивні освітні можливості для всіх здобувачів освіти. Важливо осучаснити заклади освіти та активніше залучити бізнес до навчання та працевлаштування.

Варто наголосити, що внаслідок війни мільйони українців втратили роботу і знаходяться на шляху пошуку працевлаштування. Багато спеціалістів залишили країну або не готові розглядати нові пропозиції через невпевненість у постійній тривалості роботи, чи фінансуванні робочого місця. Трудове законодавство у 2022 р. зазнало змін через введення воєнного стану, але в 2023 р. кількість таких змін зменшилася.

У процесі дослідження для визначення потреб бізнесу в робочій силі було застосовано відомі веб-ресурси для аналізу професійної структури вакансій. Так, за даними Work.ua, в Україні у 2023 р. кількість вакансій перевищує 90 % в порівнянні з лютим 2022 р., а в Києві та центральних і південних областях ринок праці відновився лише на одну третю. Так, до початку війни роботодавці щомісяця розміщували понад 100 000 вакансій на Work.ua, але в березні 2022 р. кількість вакансій зменшилася в 15 разів.

Загальні висновки за результатами аналізу ринку праці в Україні показали, що станом на 30 червня 2023 р. за ключовими категоріями, що підлягають аналізу, зафіксовано такі цифри (акумуляовані за 30 календарних днів місяця ресурсом із пошуку роботи Work.ua) по всій Україні:

кількість оголошень про вакансії – 89,88 тис.;

кількість оголошень про резюме – 200,33 тис.

За результатами опитування роботодавців, була представлена чисельність працівників підприємств в основних секторах економіки України [5]. У системі освіти вона складала у 2022 р. 96%, а в 2023 р. – 99 %. Станом на 01 вересня 2023 р., за даними Державної служби зайнятості, кількість осіб із статусом безробітного становила 108,7 тис. осіб, загальна кількість зареєстрованих вакансій становила зареєстровано 71,3 тисяч вакансій. У сфері освіти було визначено 17 % вакансій [6]. Таким чином, на ринку праці в Україні у 2023 р. був наявний попит на фахівців у галузі освіти, найбільш популярними професіями на ринку праці встановлено «учитель», «вихователь», «викладач», і 7 % громадян було працевлаштовано у січні-серпні 2023 р. У аспекті дослідження було проаналізовано запити ринку праці за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, а саме за запитом вакансії «викладач закладу вищої освіти», «учитель закладу загальної середньої освіти», «викладач закладу професійної (професійно-технічної)

освіти» станом на січень / березень 2024 р.

Аналіз ринку праці в аспекті моніторингу найбільш популярних в Україні сайтів для пошуку роботи (Державна служба зайнятості [7], Work.ua [8], Robota.ua [9]) станом на 23 січня 2024 р. показав дані щодо попиту вакансій в аспекті проблематики дослідження (табл. 1).

Таблиця 1

Вакансії у галузі «Освіта і наука» (23 січня 2024 р.)

Запит вакансії	Державна служба зайнятості	Work.ua	Robota.ua
Загальна кількість вакансій	83286	51752	22539
Освіта і наука	6727	1603	915
Викладач закладу вищої освіти	15 8500-15000 грн.	0	17 10000-20712 грн.
Учитель закладу загальної середньої освіти	13 7100-20000 грн.	1942 100000-45000 грн.	530 10000-38000 грн.
Викладач закладу професійної (професійно-технічної) освіти	63 7100-15000 грн.	0	0

Аналіз ринку праці в аспекті моніторингу українських платформ для пошуку роботи, який було розширено станом на 21 березня 2024 р. (Державна служба зайнятості [7], Work.ua [8], Robota.ua [9], Jobs.ua [10]), показав дані в аспекті моніторингу вакансій в розрізі дослідження дані, представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Вакансії у галузі «Освіта і наука» (21 березня 2024 р.)

Запит вакансії	Державна служба зайнятості	Work.ua	Robota.ua	Jobs.ua
Загальна кількість	51,9 тис.	100749	106986	15726
Освіта і наука	5863	3824	1719	807
Викладач закладу вищої освіти	17 7100-15000 грн.	1 0 грн. волонтер	1 Не вказано	0
Учитель закладу загальної середньої освіти	49 10000-30000 грн.	1981 10000-40000 грн.	2004 8000-30000 грн.	276 8000-25000 грн.
Викладач закладу професійної (професійно-технічної) освіти	39 7100-16817 грн.	2 8000-12000 грн.	34 7100-1600 грн.	0

Як бачимо, за результатами аналізу представлених таблиць наявна динаміка незначного зростання на ринку праці в Україні попиту фахівців за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, а саме вакансій «викладач закладу вищої освіти», «учитель закладу загальної середньої освіти», «викладач закладу професійної (професійно-технічної) освіти» станом на січень / березень 2024 р.

У результаті проведеного дослідження було визначено основні вимоги до претендентів на посади педагогічних працівників: вища освіта, у закладах вищої освіти – науковий ступінь, вчене звання та відповідність ліцензійним вимогам; комунікативна, методична, цифрова компетентності; досвід, креативність. У системі освіти найбільш затребуваними навичками у 2024 р., крім вище зазначених, визначено такі: комунікабельність, відповідальність, доброзичливість, знання іноземної мови, стресостійкість, адаптивність та гнучкість, готовність навчатись, знання іноземних мов, робота з новими технологіями, критичне мислення, управління змінами. Прогнозують, що перелік затребуваних навичок працівників освіти буде зростати відповідно до активізації і поширенню онлайн-форм навчальної комунікації.

На сучасному ринку праці в Україні простежується нова тенденція: відхід від запиту «пошук підготовленого фахівця» до концепції пошуку працівника, котрий має бажання й ентузіазм щодо вдосконалення професійної компетентності, здатного і готового вчитися по-новому, адаптовуватися до сучасних вимог і потреб роботодавців.

Європейська Бізнес Асоціація на основі проведених досліджень представила перелік навичок, які будуть потрібні у 2024–2025 р: «стрес-менеджмент; багатозадачність; адаптивність та гнучкість; емоційний інтелект; готовність навчатись; знання іноземних мов; робота з новими технологіями; критичне мислення; work-life balance та розуміння перших сигналів вигорання; ефективна комунікація; управління змінами» [11].

Таким чином, можемо констатувати, що всі, означені вище, вимоги роботодавців і є затребуваними компетентностями, котрі очікують від фахівців за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Аналіз результатів моніторингу аналітичних компаній і основних сайтів пошуку роботи фіксує, що у найближчі 5 років прогнозується попит на ринку праці в Україні й очікується зростання кількості робочих місць у сфері освіти, а саме збільшення попиту на 10 % (за даними сайту Work.ua).

Найбільше прогнозують зростання робочих місць на такі посади:

- педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти;

- фахівці з розвитку бізнесу;
- викладачі закладів вищої освіти;
- учителі спеціальної освіти.
- спеціалісти зі сталого розвитку.

Аналіз ринку праці та запитів роботодавців щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки показав, що в Україні на початку 2024 р. наявні вакансії. Незважаючи на складні обставини, заклади освіти адаптуються до нових реалій та працюють над покращенням стану і процесу надання освітніх послуг.

Національний банк України прогнозує покращення економічної ситуації в країні, що може призвести до позитивних змін на ринку праці. У короткостроковій перспективі ключовими факторами, які впливатимуть на ринок праці, залишаться безпека робочого місця, забезпечення безперебійного постачання електроенергії та Інтернет-мережі. Головними можливостями у підтримці фахівців у сфері освіти є стабільна заробітна плата, можливість премій, наявність соціального пакету і психологічної підтримки.

У рамках дослідження «Майбутнє української робочої сили» [12], проведеного у червні 2023 р. «Центром прикладних досліджень», було здійснено онлайн-опитування представників малого та середнього бізнесу щодо проблем щодо пошуку та підвищенні кваліфікації робочої сили. Опитані представники малого та середнього бізнесу зазначили:

- як усуваєте прогалини в кваліфікації співробітників (навчання – 51,9 %, найм нових співробітників – 40,4 %, підрядна робота – 32,7 %, інше – 12,8 %);
- сучасна систему освіти в Україні здійснює ефективну підготовку робочої сили (так – 5,6 %, ні – 78,4 %, важко відповісти – 16 %);
- мають плани навчати / підвищувати кваліфікацію своїх працівників у середньо- та короткостроковій перспективі (так – 66,9 %, ні – 18,8 %, важко відповісти – 14,3 %).

Моніторинг опитування показав, що роботодавці мають потребу в підготовці кваліфікованих робітників, вважають сучасну систему освіти в Україні не достатньо ефективною для підготовки кваліфікованих фахівців і саме в навчанні бачать перспективу підвищення професійної компетентності працівників, яку планують підвищувати.

Під час аналізу стану розвитку затребуваних компетентностей у здобувачів освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки було встановлено, що якість професійної підготовки в галузі освіти є задовільною та достатньою. В освітньо-професійних програмах міститься перелік компетентностей, які повинні бути сформовані у здобувачів освіти. Відповідно

до оприлюднених звітів закладів вищої освіти за 2023 р., опитуванням випускників ЗВО, було встановлено, що освітньо-професійні програми певною мірою відповідають сучасним тенденціям ринку праці й запитам роботодавців в аналізованій галузі, а саме: 49,8 % – максимально відповідають, 44,75 % – відповідають, 5,5 % – загалом відповідають.

Кваліфікаційний розрив знаходиться на перетині попиту та пропозицій робочої сили, а подолати цей аспект може цілеспрямована й узгоджена співдіяльність закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку фахівців, і роботодавців, котрі мають потребу у висококваліфікованих працівниках. Модернізація системи підготовки і перепідготовки висококваліфікованих працівників у взаємодії «освіта й бізнес», «заклад вищої освіти і ринок праці», «освітня програма та стейкхолдер» має базуватися на принципах нової парадигми інноваційного розвитку України з урахуванням внутрішніх проблем та потреб країни.

Кваліфікаційний розрив вимагає значної уваги з боку системи освіти. Згідно з проведеним опитуванням роботодавців, закладам вищої освіти слід звернути увагу на формування у студентів навичок, таких як: здатність розв'язувати проблеми (розрив з очікуваннями роботодавців становить 27 %); стресостійкість (31 %); комунікаційні навички (розрив становить 26 %, вважають, що саме дистанційна форма навчання вплинула на цей показник); адаптивність (22 %); аналіз даних (20 %); лідерські якості (20 %). Подолання цього кваліфікаційного розриву дозволить випускникам краще адаптуватися до вимог сучасного ринку праці та забезпечити успішну кар'єру.

Забезпечення трудовою діяльністю людей і усунення кваліфікаційного розриву на ринку праці є важливими домінантами економіки України, від якої залежить повоєнне відновлення держави, соціально-економічне зростання, відбудова і функціонування виробництв та підприємств, добробут населення та суспільний прогрес загалом. У зв'язку з цим важливо й актуально розробити механізми взаємодії системи бізнесу, підприємств та організацій, як роботодавців, і системи вищої освіти, що готує фахівців; забезпечити синергію науки, освіти та виробництва на основі цілеспрямованої співдіяльності з метою підготовки затребуваних висококваліфікованих і конкурентоспроможних професіоналів нової генерації з урахуванням державного замовлення, потреб національного ринку праці й освітніх тенденцій в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України.

Для подолання кваліфікаційного розриву між ринком праці та закладами вищої освіти однією із позитивних перспектив дій вважаємо

перегляд й удосконалення змісту освітньо-професійних програм, який повинен, передусім, відповідати запитам ринку праці та вимогам роботодавців і має:

- бути науково і методологічно обґрунтованим;
- орієнтованим на фахову практичну діяльність, найбільш наближену до реальної професійної діяльності;
- розширювати спектр вибіркових дисциплін;
- наповнювати освітньо-професійні програми змістом, що спрямований на розвиток затребуваних компетентностей та ін.

На період воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні серед основних потреб освіти задля подолання кваліфікаційного розриву на ринку праці та в системі освіти, базового відновлення й забезпечення її функціонування, на нашу думку, є:

- електронні девайси для учнів і вчителів. Діджиталізація освіти зробить її значно гнучкішою і більш пристосованою до ситуацій, за яких учні не зможуть відвідувати школи очно, також забезпеченість електронними девайсами дасть можливість мати доступ до різноманітних цифрових навчальних майданчиків, як і українських, так і міжнародних; створить підґрунтя для подальшого запровадження в Україні STEM-освіти;
- створення «Цифрового освітнього паспорта», який міститиме індивідуальні дані про освіту громадянина і який підвищить індивідуальну освітню мобільність та допоможе вчителям формувати індивідуальний підхід до кожного окремого учня;
- організація центрів із підготовки в рамках галузевої професійної освіти для підготовки кадрів найрізноманітніших фахів, які будуть необхідними для повоєнного відновлення;
- освітні гранти, які нададуть можливість фахівцям набути нових затребуваних компетентностей, підвищити власну професійну компетентність, а також забезпечать необхідні умови відновлення закладів освіти.

Визначимо тенденції, які є важливими для подолання виявлених кваліфікаційних розривів в умовах воєнної економіки та перспектив повоєнної відбудови:

- постійне навчання та перекваліфікація: швидкі зміни в технологіях і ринкових умовах зумовлюють потребу в постійному навчанні та перекваліфікації для пристосування до нових вимог ринку праці;
- екологічна та соціальна відповідальність: зростаюча увага до питань сталого розвитку, включаючи екологічну та соціальну відповідальність підприємств та працівників;

- ретельний та системний аналіз факторів, які визначають кваліфікаційний розрив в екосистемі ринку праці з врахуванням регіональної специфіки;

- вивчення впливу соціально-економічних, політичних та культурних чинників на формування цього розриву. Виявляти розриви у навиках робочої сили з урахуванням їх різновидів. Оцінювати потреби ринка праці в кваліфікованих робітниках та фахівцях з вищою освітою, зокрема за секторами економіки;

- здійснювати оцінку наслідків для ринку праці: аналіз наслідків кваліфікаційного розриву на ринок праці, включаючи зниження продуктивності, нерівномірний розвиток галузей, та можливий негативний вплив на економічний розвиток;

- проводити оцінку впливу військового стану та євроінтеграції на формування кваліфікаційних вимог та потреб ринку праці. Визначати можливості і виклики, які з'являються в умовах військових дій та євроінтеграційних тенденцій;

- розробляти і втілювати стратегії подолання розриву, що спрямовані на зменшення кваліфікаційного розриву та підготовку висококваліфікованих фахівців відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Динаміка розвитку вищої освіти в Україні має враховувати концептуальний документ – Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки та враховувати глобальні тенденції розвитку вищої освіти [13]. Основою сучасної системи вищої освіти має бути підготовка кадрів для роботи в майбутньому, а не лише вдосконалення підготовки і підвищення кваліфікації кадрів для сучасних потреб економіки країни на нинішньому рівні світового постіндустріального розвитку, прогнозування затребуваних компетентностей, кваліфікаційних навичок і сфер діяльності, компетенцій для підготовки висококваліфікованих та конкурентоздатних фахівців.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Сфера освіти – це важливий складник економіки України, запорука виховання молодого покоління, ефективна підготовка затребуваних на ринку праці фахівців. Освіта відіграє важливу роль у формуванні і затребуваності людського капіталу в Україні, адже висока якість освіти, професійні кваліфікація, перепідготовка працівників, відповідно до запитів ринку праці, допоможе зменшити дефіцит робочої сили й надасть робочі місця затребуваним фахівцям.

Аналіз ринку показав, що вакансії у сфері освіти наявні, роботодавці мають потребу у фахівцях за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, однак простежується кваліфікаційний розрив між бізнесом та освітою, який потрібно подати. Заробітна плата в галузі освіти є нижча середньої, що спричиняє відтік молоді в інші сфери суспільно-професійної діяльності, але стабільність заробітної плати і перспективне її підвищення має позитивні сторони.

Ураховуючи вище викладене, можемо зазначити про необхідність дотримуватися стратегій, спрямованих на розвиток вищої освіти, яка має відповідати потребам сучасного ринку праці та сприяти подоланню кваліфікаційного розриву в Україні: зміцнення партнерства між урядом, галузевими організаціями та закладами вищої освіти для розробки освітніх програм, які відповідають потребам ринку праці; надання підтримки та ресурсів студентам ЗВО для розвитку навичок, затребуваних на ринку праці на підставі інформації від Державної служби зайнятості; покращення доступу до практичного навчання навичкам відповідних освітніх програм з акцентом на «навичках майбутнього» – soft skills, digital literacy, hard skills, які мають бути взаємопов'язані між собою; підтримка дуальної форми здобуття вищої освіти, ширення та популяризація кращих практик співпраці бізнесу та ЗВО, впровадження елементів корпоративного навчання; стимулювати співпрацю ЗВО до взаємодії з представниками ринку праці (індивідуальне опитування роботодавців ЗВО, врахування їх потреб в змісті освітніх програм, системні опитування студентів щодо їх професійних намірів, підготовка фахівців для конкретних потреб ринку праці тощо); підвищення обізнаності усіх учасників ринку праці про НРК; розробка більш інклюзивних рамок для кваліфікацій, присвоєних поза межами формальної вищої освіти; стимулювання використання мікроакредитивів та інших форм неперервного навчання для постійного оновлення навичок та знань працівників; підтримка програм обміну студентів та викладачів з іноземними університетами для засвоєння передового досвіду та технологій.

Отже, нині спостерігається структурний дисбаланс освіти і ринку праці в Україні, за якого претенденти на робочі місця не володіють професійними компетенціями і навичками, що необхідні роботодавцям. У зв'язку з цим, подальшого вивчення потребує невідповідність навичок і кваліфікацій у розрізі окремих регіонів України, поняття кваліфікаційної ями та Skill mismatch (невідповідність навичок), їх аналіз та розробка заходів з їх подолання.

Проведене дослідження підтверджує важливість формування в кожному закладі вищої освіти наукових колективів, як експертного

середовища для проведення системних досліджень з проблеми кваліфікаційного розриву та навичок для майбутнього.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Подальших наукових розвідок потребує прикладне наукове дослідження Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України з теми: «Кваліфікаційний розрив на ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Н. Braverman, P. M. Sweezy, and J. B. Foster, «Front Matter», in *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. NYU Press, 1998, pp.i–vi. [Online]. Available: <https://is.gd/uD89Lw> Application date: April 05, 2024.
- [2] T. Wagner, *The Global Achievement Gap: Why Our Kids Don't Have the Skills They Need for College, Careers, and Citizenship -- and What We Can Do About It*. Basic Books, 2014. [Online]. Available: <http://surl.li/rdlijk> Application date: April 05, 2024.
- [3] B. Bátiz-Lazo, «The adoption of US-style business education in Mexico, 1945–2005», *America Latina en la Historia Economica*, vol. 20(1), pp. 158–198, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/3UtcKB> Application date: April 05, 2024.
- [4] Н. Б. Кузнєцова, «Розрив у навичках (skills gap) як глобальна проблема розвитку людського капіталу: сутність, причини виникнення та шляхи подолання», *Європейський вектор економічного розвитку*, № 2(31), с. 20–34, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/sibnm> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [5] М. Судаков, та Л. Лісогор, Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ooH17> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [6] Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [7] Державний центр зайнятості. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.dcz.gov.ua/> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [8] Work.ua. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.work.ua/> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [9] Robota.ua. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://robota.ua/> Дата

звернення: Квіт. 05, 2024.

- [10] Jobs.ua. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://jobs.ua/> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [11] Дослідження ринку праці в Україні. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/4DloEK> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [12] А. Каракуц, Робоча сила в Україні: як війна впливає на майбутнє? [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/FHj309> Дата звернення: Квіт. 05, 2024.
- [13] Кабінет Міністрів України. (2022, Лют. 23). *Розпорядження № 286-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Y8GIEk>

QUALIFICATIONS GAP IN THE ECOSYSTEM OF EDUCATION AND LABOR MARKET OF UKRAINE

Iryna Kucherenko,

doctor of pedagogical sciences, professor,

Head at the Department of Vocational Education Methodology and Humanities
of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education
of SIHE "University of Educational Management".

Bila Tserkva, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-8005-6757>
1909irirna@gmail.com

Olena Yudenkova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the
Department of Vocational Education Methodology and Humanities
of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education
of SIHE "University of Educational Management".

Bila Tserkva, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6914-5967>
udenkova2017@gmail.com

Abstract. The article deals with issues related to the analysis and consideration of strategies for overcoming the qualification gap in the education ecosystem and the labor market of Ukraine. During the research, it was established that the labor market as of 2024 has formed the following trends: reduction of official unemployment; there is a shortage of qualified labor against the background of an increase in the number of vacancies; the involvement of a greater number of representatives of vulnerable groups in the labor market (pre-retirement and retirement age, young people without work experience, internally

displaced persons, veterans and demobilized military personnel), insufficient quality of training of graduates of higher education institutions when entering the labor market, and increased demand for vocational education. The results of the needs of the business in the workforce were considered based on an analytical review of web resources, an analysis of the professional structure of vacancies was carried out, confirming the importance of training specialists with modern qualification skills for the labor market. Labor market requests for specialty 011 Educational, pedagogical sciences were analyzed. The need for quick response of modern institutions of higher education to overcome the qualification gap has been proved. The importance of higher education in ensuring that the skills of employees meet the requirements of the labor market is substantiated. On the basis of theoretical analysis and empirical research, the authors found that the qualification gap is at the intersection of labor supply and demand, and this aspect can be overcome by the purposeful and coordinated cooperation of higher education institutions that provide professional training of specialists and employers who need highly qualified employees. Strategies that can be used in the ecosystem of higher education to reduce the qualification gap and increase the competitiveness of employees in the labor market have been studied. The trends that are important for overcoming the identified qualification gaps in the conditions of the war economy and prospects for post-war reconstruction are analyzed. Based on the analysis, recommendations are given for improving the higher education system and its interaction with employers to ensure the compliance of educational programs with the needs of the labor market and to overcome the qualification gap.

Keywords: skills gap; personnel gap; labor market; human capital; higher education system; higher education reform strategies; forecasting of in-demand competencies; martial law; post-war economic recovery.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] H. Braverman, P. M. Sweezy, and J. B. Foster, «Front Matter», in *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. NYU Press, 1998, pp.i–vi. [Online]. available: <https://is.gd/uD89Lw> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [2] T. Wagner, *The Global Achievement Gap: Why Our Kids Don't Have the Skills They Need for College, Careers, and Citizenship -- and What We Can Do About It*. Basic Books, 2014. [Online]. Available: <http://surl.li/rdljk> Application date: April 05, 2024. (in English)

- [3] B. Bátiz-Lazo, «The adoption of US-style business education in Mexico, 1945–2005», *America Latina en la Historia Economica*, vol. 20(1), pp. 158–198, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/3UtcKB> Application date: April 05, 2024. (in English)
- [4] N. B. Kuznietsova, «Rozryv u navychkakh (skills gap) yak hlobalna problema rozvytku liudskoho kapitalu: sutnist, prychny vynyknennia ta shliakhy podolannia», *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, № 2(31), s. 20–34, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/sibnm> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [5] M. Sudakov, ta L. Lisohor, *Rynok pratsi Ukrainy 2022–2023: stan, tendentsii ta perspektyvy*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/oohA17> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [6] *Sytuatsiia na rynku pratsi ta diialnist Derzhavnoi sluzhby zainiatosti*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [7] *Derzhavnyi tsentr zainiatosti*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.dcz.gov.ua/> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [8] *Work.ua*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.work.ua/> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] *Robota.ua*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://robota.ua/> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] *Jobs.ua*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://jobs.ua/> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [11] *Doslidzhennia rynku pratsi v Ukraini*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/4DloEK> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [12] A. Karakuts, *Robocha syła v Ukraini: yak viina vplyvaie na maibutnie?* [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/FHj309> Data zvernennia: Kvit. 05, 2024. (in Ukraine)
- [13] *Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Liut. 23). Rozporiadzhennia № 286-r «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky»*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Y8GIEk> (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
09 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-123-135](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-123-135)

UDC 373.1.02.:372.8

Sevda Mammadova,

doctoral student in the PhD program,

lecturer of Ganja State University.

Ganja, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0001-6964-976X>
sevdanesibqizi@gmail.com

ISSUES OF ORGANIZING INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE SUBJECT HISTORY OF AZERBAIJAN

Abstract. The article notes that from observations in higher education institutions it becomes clear that the ability of students to work independently begins with secondary school age. One of the important tasks facing modern education is the upbringing of a perfect, comprehensively developed personality. The most important characteristic that characterizes a person is associated with his independent work and independent opinion. Advanced teachers of higher education teach students to work independently, providing general direction to students in organizing lectures and seminars, preparing independent coursework and dissertations, and teaching them to independently approach each historical issue, historical events and processes. The relevance of the problem considered in the article is determined by the following aspects:

1. It is necessary to create an effective pedagogical and psychological environment to provide students with information about the history of the Motherland through independent study.
2. The importance of understanding the acquired knowledge about the history of the Motherland and increasing interest in the subject, developing students' logical, critical and creative thinking.
3. The high demand for the problem under study and the need to fill the gap in this field, etc.

Continuing education means that a person is constantly engaged in self-education, improves his knowledge and skills, and works on himself in connection with the changes taking place in society and the world. This requires examination of students' independent work. The worldview, knowledge, skills, pedagogical skills of a high school teacher, special care and love for students create a positive atmosphere in the classroom. Lectures and seminars should be conducted at a high scientific-methodical

level based on the knowledge gained as a result of independent work. Lectures and seminars of an experienced university teacher should enlighten the minds and hearts of students and attract them to research. When classifying the independent work of students, the didactic, psychological and philosophical foundations of the problem, age and individual characteristics of students, the logical structure of topics, etc. are taken into account when teaching the history of the Motherland in higher education.

Keywords: independent work; students; history of Azerbaijan; creative work; extracurricular activities; teaching.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. All universities in the republic teach periods of the history of Azerbaijan from ancient times to the present day. Each period has its own characteristics. It is clear from the study that the gradual use of independent work in teaching the history of the Motherland has a special didactic significance. At the same time, the selection and application of independent work on the logical structure of each topic creates motivation for mastery.

Referring to the ordinary laws of logic, a modern university student will not be able to acquire knowledge and learning skills if he does not take advantage of self-study tools. Institutes and universities also give students the key to mastering the sciences, preparing them as highly qualified personnel. From the analysis of methodological literature it is clear that the knowledge and skills acquired and studied by the student independently help him throughout his life. Activity determines independence, and independence ensures activity. The highest level of independence is creativity. Independence – creativity means that every university student acts according to his own mind, creative imagination, searches, defines, discovers this or that idea, thought, scientific knowledge.

As a result of the study, we identified three forms of using independent work according to their didactic features:

- Independent work, useful to us in the learning process. These include independent work used in lectures, seminars, laboratory classes and other educational activities.
- Independent work, which we use during extracurricular activities. They include: discussion of historical and artistic works, reading conferences, meetings with heroes of war and labor. Tasks that enhance the educational

significance of these events include essays and other independent creative activities.

- Independent work used in the process of extra-university activities. This includes independent work aimed at increasing the educational value of organized excursions to museums and visits to historical monuments.

It is the work of a teacher that shapes a human personality and polishes it.

From the study of methodological literature, it can be seen that the knowledge and skills learned and mastered independently by the student help them throughout their life. Activity determines independence, and independence ensures activity. The highest stage of independence is creativity. Independence – creativity means that every university student works according to his own mind, creative fantasy, searches for, defines, discovers one or another idea, idea, scientific knowledge. Since the problem has not lost its relevance for a long time, it has been the object of pedagogical research from time to time. In Azerbaijan M. Amirov [4], L. Mammadli [5], L. Asadova [10], B. Aleskerov [8] et al., have addressed this problem in different aspects.

I. Malkin comments on the didactic and educational importance of independent work, as well as its motivation for conscious mastering in the learning process, in his article "Effective organization of students' independent work". Showing the importance of independent work in acquiring new knowledge, strengthening and repeating learned knowledge, he classified independent work according to the level of creativity and independence as follows: "reproductive independent work; independent work that provokes cognitive search; independent work that prompts creativity; independent works serving cognitive-practical activity" [1].

P. Pidkasisty gives a detailed explanation about the role of independent works in the learning activity, in the assimilation and strengthening of knowledge, in the resource "Students' independent creativity". The tool is a step forward in the field of theoretical foundations of improving students' cognitive activity. Although the document dates back to 1975, the ideas, provisions and proposals for independent work in it have not lost their importance even today [2]. The well-known didactic P. Pidkasisty, in his research, divides independent works into four types and writes: "Independent works by sample; reconstructive independent works; independent works that serve to promote scientific concepts; creative independent works" [2].

E. Golant's "Development of students' independence and creative activity in the educational process" is particularly relevant when considering our problem. Commenting on the essence of independent work of students in the material, the author advises students to study the development of independence

of young people in action (dynamics). This is undoubtedly related to the dynamism of acquired knowledge, i.e., the importance of knowledge in the learning process in constant use, application, and development. E. Golant shows three directions of independence of students: 1) organizational-technical independence; 2) independence in students' practical activities; 3) independence in the process of cognitive activity [3].

In the latter type of activity here, E. Golant considered the activities of the student in his written and oral performances and his activities related to his physical labor. E. Golant gives special importance to the internal aspect of independent work and shows that it is expressed in independent opinion, independent judgment and drawing general conclusions. Thus, it would be a mistake to always think of a student doing multiple homework assignments as independent work. Because in such an activity, the student example simply "repeats" the work of completing the tasks given in the classroom. However, homework is not a repetition of the work done in the classroom, but it can be considered an independent work if it includes works that combine new aspects and require additional mental operations [3]. The problem of organizing the independent work of students has been chosen as a research object in Azerbaijan. In this regard, in 1985 M. Amirov defended his dissertation on the topic "Effective organization of students' independent work in the process of imparting real knowledge" in the Ph.D. program. The author gave the definition of independent work in the following content: "Independent work is the process of students and pupils independently acquiring knowledge and skills without the teacher's intervention" [4].

L. Mammadli's research on "Ways of developing students' cognitive activity" is very close to the problem we are studying. The didactic possibilities of Azerbaijani history, pedagogy and psychology in increasing the cognitive activity of students were investigated in the work. In the dissertation, the model of formation of cognitive activity in students is defined. The author sees in students thinking, searching and creatively mastering knowledge to form cognitive activity. L. Mammadli commented on the scientific research conducted on the development of cognitive activity in students. One of the issues highlighted in the research is the identification of the management of students' cognitive activity as a didactic-methodical problem. The author, who highly values cognitive activity, writes: "As a result of the research, it was concluded that cognitive activity is, first of all, the main characteristic of the personality, and it prepares students to enter the ever-changing new world" [5].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the research is to determine the methodological conditions to ensure the efficiency of students' independent work in teaching the history of Azerbaijan in higher schools, to theoretically base the work system on the problem and to verify it through experiments, to create a system of this work by determining the didactic, philosophical, and psychological foundations of students' independent work.

Based on the purpose, object and subject of the research, the following *tasks* are defined:

1. To bring to the center of attention the essence, function, purpose and tasks, classification, methodical and psychological, didactic and philosophical bases of the organization of independent works in the teaching of the history of the Motherland.

2. Investigate the level of investigation of the problem.

3. To bring out the possibilities and effective ways of implementation of the work on the development of students' independent work in the teaching of the history of the Motherland.

4. To consider the independent work of students as a condition of self-education of the personality and interest in training.

5. Investigate the issues of effective organization of students' independent work in lectures, seminars and events outside the auditorium.

6. To determine the level of efficiency of students' independent work in teaching the history of the country through a pedagogical experiment.

Scientific novelty of the research. A work system was created for the effective organization of students' independent work in the teaching of Azerbaijani history in higher schools. This system includes: the essence, tasks, content, theoretical and practical bases of students' independent work are defined. The theoretical issues of students' independent work – pedagogical, psychological, philosophical foundations were studied, the dynamics, characteristics and evaluation criteria of their independent work were clarified.

If we refer to the usual laws of logic, a modern university student cannot acquire knowledge and learning skills if he does not benefit from the means of independent study. Institutes and universities also give students the key to mastering sciences, preparing them as highly qualified personnel.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Advanced higher school teachers accustom students to work independently by giving general direction to students in organizing lectures and seminars, preparing free work, course work and graduation work, and teach

them to be able to approach each issue in history, historical events and processes independently.

One of the indicators of the urgency of the problem is related to the transition of higher schools to the credit system. From this point of view, the essence of independent work, the role, place, and characteristics of students' independent work in the teaching of the history of the Motherland should be studied, and it is necessary to process it with the expectation of systematicity and consistency in the organization of independent work. In the problems studied in the history of the homeland, there is uncertainty and detail in the field of organizing students' independent work. The organization of work in the field of students' ability to work independently does not meet the requirements of students of higher schools.

There are shortcomings in the following issues related to the effective organization of students' independent work in the teaching of Azerbaijani history:

1. Defective activities of Azerbaijani history teachers in the pedagogical process related to the problem;
2. Students' inability to sufficiently use independent works in lectures, seminars and events outside the auditorium on the history of Azerbaijan;
3. In the organization of students' independent work, improper determination of purposefulness, professional orientation and time, etc.

Taking into account the defects, facts, and arguments listed above, the problem of training students with the ability to independently solve the tasks given in the auditorium and outside the auditorium in the history of Azerbaijan arises. All this made it possible to define our dissertation topic as "The system of work on the organization of students' independent work in teaching the history of Azerbaijan in higher education institutions".

The relevance of the problem considered in the article is determined by the following aspects:

1. It is necessary to create an effective pedagogical and psychological environment in order to provide students with their knowledge of the history of the Motherland through independent work.
2. Understanding the knowledge gained on the history of the homeland and increasing interest in the subject, the importance of developing students' logical, critical and creative thinking.
3. There is a high level of need for the researched problem and there is a need to fill the gap in this field, etc.

Continuous education means that a person constantly engages in self-education, increases his knowledge and skills, and constantly works on himself

in relation to the changes occurring in society and the world. This makes it necessary to study the independent works of students.

In the process of research – based on the results obtained when studying the level of development of the problem and the state of application of independent work in universities, we determined the classification of independent work of students when teaching the history of the Motherland at the University as follows:

- Independent work used to acquire new knowledge in lectures and seminars.
- Independent work based on the application of knowledge acquired in lectures and seminars.
- Independent work that serves to consolidate knowledge, skills and abilities in lectures and seminars.
- In teaching the history of the Motherland (at lectures and seminars) – reproductive independent work that stimulates cognitive search, independent work that serves cognitive and practical activities.
- Independent work used to master historical concepts.
- Independent work, organized in seminar classes with maps and textbooks, teaching aids, review literature, samples of literature and art.
- Listening to and taking notes on lectures on the history of the Motherland.
- Independent work, organized using educational literature, historical documents and sources.
- Independent work, organized on current literature in the process of preparing seminars on the history of the Motherland.
- Independent work carried out in the process of performing laboratory and practical tasks on the history of Azerbaijan.
- Independent work used in the preparation of essays, coursework, graduation and diploma works on the history of the Motherland.
- Independent work that serves to prepare students for history olympiads, scientific and practical conferences, speeches and reports in student scientific societies.
- Independent work on the history of the Motherland, organized using extracurricular activities. Independent work of students in the process of organizing archival, archaeological materials, educational excursions, excursions to local history and historical museums.
- Independent work of students in seminar classes on the history of the Motherland – using role-playing games, modeling, business games, dramatizations.

- Independent work, organized in the process of preparing students for speeches and preparing essays on the topic being studied at seminar classes on the history of Azerbaijan.

- Application of a problem situation in research seminars, research of a specific historical event, organization of independent work of students using a Venn diagram.

- Independent work on setting and completing tasks based on analysis and synthesis in seminar classes, aimed at developing logical thinking among students.

- Organization of independent work aimed at developing the flexibility and originality of creative thinking of students.

We classified methods that guide and encourage students to work independently when teaching the history of the Motherland as follows:

- recommendations from the teacher at the beginning of work on organizing students' independent work;

- corrective recommendations when performing work;

- guiding recommendations during the work;

- recommendations that help improve the efficiency of independent work and the development of students' cognitive abilities;

- conducting introductory, final and guiding interviews at lectures and seminars;

- preparing students to write reviews of presentations, magazine and newspaper articles, research papers, books and monographs.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following methods were used in the work:

- Verbal method – conversations, lectures, discussions and other forms of oral communication between teacher and students.

- Printed-verbal method – study of a written source and its oral discussion, for example, reading a paragraph of a textbook, a historical document, followed by analysis and discussion.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To achieve effective organization of independent work of students when teaching the history of Azerbaijan in the educational process, it is necessary to strictly comply with the requirements of didactics. To do this, history students must be involved in mental operations, and the development of their imagination must be the focus of the teacher's attention. All these are requirements of didactics. To do this, we have identified the following criteria as

the didactic basis for the independent work of history students as a pedagogical basis:

1) each of the independent works provided to students of I–IV courses must correspond to this course;

2) ensuring proper assimilation of program material through independent work;

3) completeness of historical knowledge and educational activities;

4) taking into account the level of independence of each student involved in independent work;

5) taking into account the communicative competence of students;

6) when organizing independent work, regardless of various forms of work, the individual characteristics and level of understanding of each student must be taken into account;

7) independent work should be provided to students in stages according to the principle from simple to complex and they should be psychologically prepared to complete these tasks;

8) Students should be treated positively in lectures, seminars and extracurricular activities, and the learning process should be based on mutual respect.

Students in experimental groups, in preparation for seminar classes, tried to complete independent tasks given by the teacher when studying relevant topics. Students know how to use scientific, journalistic, fiction and historical literature, fix the main issues, learn to select passages, quotes and statistical data and formulate them systematically. The ability to write theses, essays, annotations and summaries using historical literature motivates them to independently acquire knowledge.

While teaching topics devoted to the study of personalities in classes on the history of Azerbaijan in higher schools, the teacher invites students in the experimental group to create a table related to historical figures. This table reflects the extent to which students successfully complete independent tasks based on the recommendations received in the direction of a comprehensive assessment of the life and activities of an individual. Thus, as a result of independent work, the students of the experimental groups characterized the personality based on the factors listed below: First and last name of the individual, stages of the individual's activity, mastering the ideological platforms of the individual being studied, whose interests the individual expresses at one stage or another, research into personality assessment by contemporaries and modern historians and political scientists.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Research determines the following functions of independent work of students when teaching the history of Azerbaijan at universities:

- independent work, used in the process of educational operations of various types in higher educational institutions, allows students to consciously perceive, understand, analyze, synthesize knowledge and evaluate the results obtained;
- independent work of students for the purpose of studying historical documents, archival materials, listening to lectures, organizing seminars, preparing diplomas, essays, coursework and independent work forms their educational skills;
- independent work creates a motive to consolidate, deepen and expand acquired knowledge in the process of preparing for exams and tests on the history of Azerbaijan.
- performing independent work assigned to students in the process of independent work, theses, archival and educational excursions, gradually develops their research skills.

Self-study assignments should be relatively difficult and complex and should encourage students to be creative. Independent work should create the opportunity to analyze facts and events obtained from historical sources, various literature, and review materials. Also, one of the factors ensuring the effectiveness of independent work is the assessment of the results of independent work by the teacher. To achieve this, the principle of transparency must be observed during assessment. The results of independent work must be objectively assessed and brought to the attention of students.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. In conclusion, it should be noted that the purpose of using independent work of students when teaching the history of Azerbaijan at universities is to encourage students to actively assimilate, process, deepen and consolidate knowledge and information. As well as the creation of a didactic basis using independent methods of work from numerous sources of knowledge. Reasonable and thoughtful organization of independent work develops students' creative activity, observation and all three types of thinking, creates pedagogical conditions for independent work, and develops students' mental and physical abilities. In the course of organizing independent work of students when teaching the history of the Motherland, an approach based on individuality, consistency and competence includes the methodological foundations of the study. The organization of independent work at a university consists of three stages: at the first stage, the student searches for information, at the second

stage, he implements it, and at the third stage, he evaluates it. Also, when organizing students' independent work, the individual characteristics of each student must be taken into account, and both a psychological and educational environment must be created for students to perform independent work.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] I. I. Malkin, "Rational organization of students' independent work," Public Education, No. 10, pp. 25–29, 1966.
- [2] P. I. Pidkasisty, Independent activity of students. Moscow, Russia: Pedagogy, 1975.
- [3] E. I. Golant, "On the development of independent and creative activity of students in the learning process," in Nurturing cognitive activity and independence of students. Kazan, Russia: Uchpedgiz, 1967, 315 p.
- [4] M. M. Əmirov, *Hüquq biliklərinin aşılması prosesində tələbələrin müstəqil işinin səmərəli təşkili*. Tbilisi, Gürcüstan. 1985.
- [5] L. A. Məmmədli, *Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi yolları*. Bakı, Azərbaycan, 2014.
- [6] A. N. Abbasov, L. A. Məmmədli, İ. B. Əmirəliyeva, *Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: universitetlər üçün dərslik*. Bakı, Azərbaycan: Mütərcim, 2023.
- [7] A. A. Əlizadə, *Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, prinsiplər*. Bakı, Azərbaycan: Adiloğlu, 2001.
- [8] B. İ. Ələsgərov, *Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan tarixinin tədrisi prosesində şagirdlərin müstəqil işinin təşkili*. Bakı, Azərbaycan, 1998.
- [9] İ. B. Əmirəliyeva, «Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yeni pedaqoji təfəkkürün tələbi kimi», *Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri*, No 1, s. 19–22, 2020.
- [10] L. Ş. Əsədova, *Ali təhsil pilləsində bakalavr tələbələri üçün müstəqil iş sistemi*. Bakı, Azərbaycan, 2013.

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ ІСТОРІЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Мамедова Сєвда Насіб гизи,

докторант за програмою доктора філософії;
викладач Гянджинського Державного Університету.
Гянджа, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0001-6964-976X>
sevdanesibqizi@gmail.com

Анотація. У дослідженні зазначається, що зі спостережень у закладах вищої освіти стає зрозумілим, що здатність студентів до самостійної роботи починається з середнього шкільного віку. Одним із важливих завдань сучасної освіти є виховання досконалої, усебічно розвиненої особистості. Найважливіші ознаки, які характеризують людину, пов'язані з її самостійною роботою і незалежною думкою. Професійні викладачі вищої школи навчають студентів працювати самостійно, забезпечуючи загальне керівництво студентами в організації лекційних і семінарських занять, підготовці самостійних курсових і дипломних робіт, навчаючи їх самостійно підходити до кожного історичного питання, історичних подій і процесів. Актуальність проблеми, що розглядається у статті, визначається наступними аспектами:

1. Необхідно створити ефективне педагогічне та психологічне середовище для надання учням інформації про історію Батьківщини шляхом самостійного навчання.
2. Важливість усвідомлення набутих знань з історії Батьківщини та підвищення інтересу до предмету, розвиток логічного, критичного та творчого мислення учнів.
3. Висока вимога досліджуваної проблеми та необхідність заповнення прогалини у цій галузі тощо.

Безперервна освіта означає, що людина постійно займається самоосвітою, вдосконалює свої знання та уміння, працює над собою у зв'язку зі змінами, які відбуваються у суспільстві та світі. Для цього необхідна перевірка самостійної роботи студентів. Світогляд, знання, вміння, педагогічна майстерність викладача ліцею, особлива турбота і любов до учнів створюють позитивну атмосферу в класі. Лекції та семінарські заняття мають проводитися на високому науково-методичному рівні на основі знань, отриманих під час самостійної роботи. Лекції та семінари досвідченого університетського викладача мають просвітлювати уми й серця студентів, залучати їх до наукової діяльності. При класифікації самостійної роботи студентів враховуються дидактичні, психологічні та світоглядні основи проблеми, вікові та індивідуальні особливості студентів, логічна структура тем тощо, у процесі викладання історії Батьківщини у ЗВО.

Ключові слова: самостійна робота; студенти; історія Азербайджану; творча робота; позакласні заняття; навчання.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] I. I. Malkin, «Racional'naya organizaciya samostoyatel'nyh rabot uchashchihsya», Narodnoe obrazovanie, № 10, s. 25–29, 1966. (in Russian)
- [2] P. I. Pidkasistyj, Samostoyatel'naya deyatel'nost' uchashchihsya. Moskva, Rossiya: Pedagogika, 1975. (in Russian)
- [3] E. I. Golant, «O razvitii samostoyatel'noj i tvorcheskoj aktivnosti uchashchihsya v processe obucheniya», v Vospitanie poznavatel'noj aktivnosti i samostoyatel'nosti uchashchihsya. Kazan', Rossiya: Uchpedgiz, 1967, 315 s. (in Russian)
- [4] M. M. Amirov, Effective organization of students' independent work in the process of imparting legal knowledge. Tbilisi, Georgia. 1985. (in Azerbaijani)
- [5] L. A. Mammadli, Ways of developing students' cognitive activity. Baku, Azerbaijan, 2014. (in Azerbaijani)
- [6] A. N. Abbasov, L. A. Mammadli, I. B. Amiraliyeva, Theory and history of pedagogy: textbook for universities. Baku, Azerbaijan: Mutercim, 2023. (in Azerbaijani)
- [7] A. A. Alizade, New pedagogical thinking: ideas, principles. Baku, Azerbaijan: Adiloglu, 2001. (in Azerbaijani)
- [8] B. I. Alasgarov, Organization of students' independent work in the process of teaching the history of Azerbaijan in general schools. Baku, Azerbaijan, 1998. (in Azerbaijani)
- [9] I. B. Amiraliyeva, "Improving the quality of education as a requirement of new pedagogical thinking", Scientific works of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, No. 1, pp. 19–22, 2020. (in Azerbaijani)
- [10] L. Sh. Asadova, independent work system for undergraduate students at the higher education level. Baku, Azerbaijan, 2013. (in Azerbaijani)

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-136-148](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-136-148)

UDC 373.1.02.:372.8

Kamala Mustafayeva,

doctoral student in the PhD program (pedagogy)

Azerbaijan State Pedagogical University.

Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-3059-0668>

kmustafayeva@khazar.org

USING MUSEUM MATERIALS IN HISTORY CLASSES AS A TOOL FOR FORMATION THE WORLDVIEW OF AZERBAIJANI STUDENTS

Abstract. As is known, education is a priority area in the life of the society and plays an important role in the development and formation of a person. It is necessary not only to acquire knowledge and skills, but also to ensure the development of the student and the person as a whole. The main subject of the educational process is the learner (pupil, student, etc.). In addition to acquiring and developing theoretical knowledge as a carrier of knowledge and skills, the Learner must acquire the necessary skills and habits, apply the acquired knowledge in practice and in life, thereby be ready for independent activity and choosing a profession, be competitive in the market economy, and be able to build his own life independently. From this point of view, the educational excursion is not limited to the students' visual imagination, but has an educational, cognitive and developmental nature. Educational excursion is one of the tried-and-tested forms of organization of training and plays an exceptionally important role in teaching history. Museum materials are used in history classes. Students benefit from those materials as a means of formation the learners' mental outlook. The worldview is an integral part of the educational and learning process. This is a complex and profound concept that impacts the approaches and views of students. Every person trying to understand the world inevitably plunges into the depths of philosophical reflection. People approach each problem, event, situation from the point of view of logical thinking and study them with a critical creative approach. This process, which is directly related to cognitive theory, encourages every student who does not fully understand the new reality to use new methods and means. The worldview is a common system of our common ideas about the world around us. It forms a general system of diversity that determines our behavior in everyday life. The main question of the worldview is a person's attitude to the world and the totality of

irrefutable realities arising from it. According to experts of the modern world of knowledge, current life requires comprehensive information. In this sense, knowledge and skills must be provided in accordance with the modern requirements of that world. Thus, the transfer of knowledge should not be limited to the transfer of information, but should contribute to the improvement of skills that will be effectively applied. From this point of view, an educational excursion is not limited to burdening students with only visual images; in its course, it should include a description of an external object and disclosure of the essence of the event, its patterns. Theoretical material activates the assimilation of visual objects and helps to understand their essence. It also makes it possible to form the necessary historical ideas, master complex concepts and obtain generalized knowledge. The teacher should teach students to read and see monuments and exhibits.

Keywords: historical monuments; education, assimilation; worldview; teaching history; educational excursions; museum exhibitions; development; students; increased interest.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. A person's active life position in society and successful activities depend on the degree of his understanding of reality (nature, society and the person himself). The more fully and adequately reality is reflected in a person's consciousness, the more active a person becomes, sets realistic goals for himself and carries out more purposeful activities. It is clear that an adequate possibility of reality, a complete understanding of the world, is a complex, contradictory and difficult process. From what has been said, we come to the conclusion that understanding the world passes through the formation of a worldview. Research shows that the most optimal way to achieve this goal is the effective use of museum materials (educational excursions) in teaching history.

Having substantiated the relevance of the problem we are studying, it turned out that students who master theoretical issues of the subject of history in classes, with the help of educational excursions organized to museums, centers of material and spiritual culture, which are the sources of this subject, develop the following stages of knowledge in them:

- theoretical knowledge acquired by students is visualized in the museum;
- theoretical understanding creates conditions for conscious assimilation in the museum;

- the obtained theoretical material (through its connection with museum materials) makes it possible to fully apply it in the museum;
- analysis, synthesis of historical materials, created visibility contributes to the development of students' analytical thinking;
- assessment in the museum takes place in a collective form.

Acquiring knowledge, coordinating it with life and museum materials creates the fundamental motive for shaping the worldview of students. The philosophical literature on the nature of worldview says: "A worldview is a set of principles, views and beliefs that determine the direction of activity and attitude to reality of a particular person, social group and society as a whole. Worldview is formed from elements of all forms of social consciousness" [1].

As we see, the problem has both economic, political and general pedagogical significance. Therefore, there is a great need to study such a pressing problem and fill the gap in the field. By examining the presentation of this problem in educational documents, we determined that the history curriculum also requires the importance of solving the problem. This document states: "teaching the history of Azerbaijan in secondary schools is based on deep and comprehensive knowledge, skills, high intelligence, broad worldview and the formation of a personality that is constantly developing, based on its historical roots, traditions, material and moral values, deeply understands and honors his past, loves his family, homeland, people and eternally strives for its exaltation [2].

We identified the object of the problem we are studying to expand the worldview of students through the use of museum materials in teaching history.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. From the analysis of basic research and publications, it is clear that the problem of expanding students' worldview through the use of museum materials in teaching history has been chosen as an object of study by many researchers.

In the article by G. Ganieva "Training of future primary school teachers in the school local history system" materials were prepared in accordance with the standards established by the state for higher education. The material highlights theoretical and practical problems of school local history.

The author, explaining the issues of organization and use of local history, notes the following:

- preparation of lectures and illustrations;
- selection of literature on local history;
- didactic and educational impact of using local history;
- providing tasks for organizing and preparing quizzes and competitions;
- preparation of corners, calendars and diaries on local history, etc. [3].

In A. Sayidova's article "What should museum education be like in a history course," the author very succinctly made his contribution to solving the problem. The article simply and clearly explains the rules for planning and conducting lessons in museums, their didactic and educational impact. Talking about the didactic significance of history lessons held in museums, the author notes: "Students participating in history lessons held in museums, with the help of museum materials, more consciously understand the past. When more complex questions arise, it is necessary to resort to large-scale research projects" [4].

E. Weber's article shows the importance of using museums in the educational process. The author rightly criticizes the test learning system based on memorization. It is emphasized that the educational opportunities of museums are not sufficiently used by schools. It should be noted that in Azerbaijan, the educational opportunities of museums are not sufficiently used. K. Weber rightly notes: "The study of science requires stronger, progressive educational initiatives," he emphasizes the need for cooperation between museums, schools and society to achieve scientific achievements [5].

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

In the early 2000s, a number of history teacher experts also developed an innovative and interactive methodology for teaching history in schools, where its *main goals* were outlined:

- familiarizing students with events and facts of domestic and world history, as well as with the main processes of development of human society;
- creating in students an idea of the types of historical sources; their characteristics, developing their analysis skills;
- developing in students the ability to independently analyze events of the past and present, to reveal cause-and-effect relationships, generalize facts, and use the knowledge gained from studying history at school in analyzing and assessing the current state of society;
- formation in schoolchildren of an active life position, patriotism, respect for other peoples, familiarization with universal humanistic values.

To achieve the goal, it is necessary to define the following *tasks*:

- to clarify the essence, goals and objectives, the level of research of the problem, didactic, psychological and philosophical foundations for the formation of students' worldview through the use of museum materials in teaching history;
- identify effective ways to organize classes held in museums, using the didactic and educational opportunities of extracurricular and extracurricular educational excursions;

- determine the level of effectiveness of the system of work on shaping the worldview of students using museum materials through a pedagogical experiment.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

When studying the situation of the problem in school practice, it turned out that many teachers skillfully coordinate history lessons with museum materials. They periodically organize excursions to regional and central museums, historical monuments, centers of material and spiritual culture. The second group of history teachers organize educational excursions only at the insistence of school leaders. The third group of history teachers (and they are the majority) do not visit museums at all and do not conduct educational excursions. In order to increase efficiency and expand the worldview of students by using museum excursions in teaching history, it is advisable to give students tasks that are appropriate to their age, knowledge and skills.

The main focus was on increasing students' interest in history and museums. The philosophical basis for the effective use of museum materials and educational excursions in teaching history is the existence of the individual, an understanding of existence with reality, modern critical and objective views on the development of social life, the political structure of states, changes in the past and existing legal systems.

Analyzing history programs and textbooks, it becomes clear that there are very wide didactic opportunities for using museum materials when teaching topics from ancient times to the present day. The use of these opportunities with pedagogical skill largely depends on the competence of history teachers and their high professionalism. The 21st century has many opportunities for this. In the field of teacher training, all conditions have been created for the development of new teaching technologies. In secondary schools, classrooms are equipped with smart boards, and computers are provided for each student. Many schools have buses to facilitate the movement of students. Students can use school buses to go on educational excursions and visit historical sites. Teaching history lessons in a museum does not mean that covering any arbitrary topic will be effective. This is absolutely not true. The topic carried out in the museum must be related to the museum, historical monument, center of material and spiritual culture. Only topics that meet this compatibility are taught in museums. The quality of education largely depends on the creation of an effective educational and training environment. Compared to the learning environment, the educational environment should encourage the learner to develop freely and be a creative individual by being general, abstract, broad, comprehensive, it should be life itself, and learners should be in life. The

learning environment should be such that students can think independently in order to find the truths of life at school, can cooperate in a group and collectively, and can solve the problems (asked questions) in the conditions of mutual respect and communication. In the conditions of a proper education and learning environment, the school should focus all its attention on the comprehensive development of students, and the satisfaction of their interests and needs. In this case, the purpose of education can ensure that knowledge is given to students not only theoretically, but based on practice, in a developmental nature. The creation of an environment that ensures mastery is also important in the organization of training. Students are directed from practical issues to theoretical principles (from the concrete to the abstract) by being guided to choose one of the alternative versions, engaging in projects based on and enabling problem solving. At this time, the teacher directs the students to solve the problem and gives them advice. We want to say that the training should focus not only on the knowledge defined by the textbooks, but also on the problems that interest and concern the learners. Research shows that by giving preference to the project method in the learning process, learners achieve faster and independent problem solving.

Worldview is the general system of our general ideas about the world around us. It forms a general system of diversity that determines our behavior in everyday life. The main issue of worldview is a person's attitude to the world and the set of irrefutable realities arising from it. "Worldview is the basis of public and individual consciousness, and at the same time, it is a process that supports human activity. Many researchers consider the functions of worldview as humanistic, social-axiological, cultural-educational, informational"). Although the theoretical-methodical literatures that we examine in order to determine the place and role of worldview in human life approach the problem from different aspects, they are unanimous in the issue of the importance of a sufficient worldview for a person. In the nearly five thousand years of society, people have constantly tried to expand and improve their worldview. From the essence of the worldview, that is, the worldview is a set of principles, views and convictions that determine the direction of the activities of a separate person, social group or society as a whole and their relationship to reality.

Worldview includes the structural components of common sense, such as research, analysis, synthesis, and generalization. We also encourage learners to take a critical and creative approach to events and processes by applying new teaching methods in the organization of the learning process. From this point of view, the scientific knowledge and achievements they will acquire in the training form the philosophical basis of their outlook.

Another important point to note is that the training process is not only a matter of modern times. This issue has been important for all civilizations that have developed in human society.

It is well known that the source of education stems from the ancient man's need to learn. As the world is understood, learning has become a human goal. During his evolutionary period, man tried to understand, study, and draw conclusions from what he saw in the world around him, and this process had an exceptional effect on his further maturation as a conscious being. The need to understand the secrets of this world in order to be protected and protected, to survive has become a driving force in the development of man and the regulation of relations in social life, in the direction of the formation of the concept of management. In connection with this, the creation of farms, economic relations within the community and the involvement of children growing up in families in the general labor process have facilitated the formation of the elements of education (observance of the division of labor, discipline, sense of responsibility, etc.) that are part of the concept of "education".

In modern times, there are many technologies that implement the developmental functions of training. The developmental function of the training is to build the training at the maximum level of difficulty by using the potential opportunities in the intellectual development of the individual at the maximum level and to accelerate their development based on the real level of the student. From this point of view, the training that ensures the maximum mental development of the student, causes them to master knowledge consciously, and helps them to develop their independence in teaching work is called developmental training. "Education and mental development are two interrelated processes. In this process, training is considered leading. Therefore, the training process should be carried out at a high scientific level. Developmental training involves managing not only the assimilation of knowledge, but also the development of students' mental abilities".

Scientists who study human behavior (economic and social) note that cognitive activity consists of 3 principles: goal, action and result, and these principles play an important role in human development and the formation of new thinking. These principles are actually the basis of people's activity, living and development.

The 21st century itself dictates a synergistic new approach to worldview. According to our opinion, the most optimal option for young people who receive their basic education in secondary schools, without wasting time, for them to understand the world based on objective realities, is the effective organization of classes, extracurricular and extracurricular activities.

In history lessons, the teaching method should be chosen according to the content and logical structure of the topics. In-depth analysis should be used in

the teaching of each topic. For this purpose, brainstorming, discussions, role-playing games, presentations, methods of conducting research, methods aimed at the development of logical and critical thinking processes, methods and methods aimed at the development of creativity should be used effectively.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1) Verbal method – conversations, lectures, discussions and other forms of oral communication between teacher and students.

2) Printed-verbal method – study of a written source and its oral discussion, for example, reading a paragraph of a textbook, a historical document, followed by analysis and discussion.

3) A visual method is to analyze historical maps, tables, diagrams, drawings, use a chalkboard, and on-screen aids. This method is often combined with verbal. Students become familiar with visual material and then analyze it during a conversation, debate, discussion, etc.

4) Practical method – various actions with educational objects. For history lessons, this most often involves making models and layouts, filling out outline maps, drawing diagrams, compiling tables, etc.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

An educational excursion – a history lesson in a museum can be interpreted as follows: an educational excursion is an opportunity to teach students in ordinary, natural conditions or in museums, etc. This is a form and method that allows you to organize the study of various objects and events. A general educational excursion through history, like other types of excursions, first of all creates a motive for the formation of a worldview. The excursion creates visibility. Active comprehension of the truths of the historical past is the essence of a study tour.

An educational excursion is different from an excursion conducted as an extracurricular activity. Thus, a study tour is a form of educational organization. This type of excursion is conducted with students of the same class or two identical classes on a specific topic reflected in the curriculum. This is a compulsory activity, and the excursion, which is a form of extracurricular activity, is voluntary. On an educational excursion, students' attendance is checked, but on other excursions this is not required and students from different grades can participate in these types of excursions.

What are the pedagogical possibilities of a study tour? It concretizes concepts and helps create vivid and artistic presentations. This allows you to attract various sources of historical knowledge, revive the most studied events and processes, and restore the past. An educational excursion provides an

opportunity to develop the thinking and imagination of students, activates their cognitive activity, arouses interest in history and develops it, establishes a connection with life, as a result of which the formation of moral education of schoolchildren becomes possible.

A history field trip is different from an extracurricular field trip for a number of reasons. Prof. A. Abbasov notes: "Among the forms of organizing training, educational excursions occupy a unique place. They are of great interest to students. This type of excursion is also useful from the point of view of providing visualization of learning. Study excursions are usually reflected in the subject program. Excursions are organized at the expense of the time allocated for studying a particular subject (in our history study). Like other forms of educational organization, an educational excursion is based on didactic principles (scientific, systematic and consistent, awareness and activity, visibility, etc.)" [6].

Currently, hundreds of local history and local history museums have been created in schools. In these museums it is possible to organize an educational process that meets all the requirements for conducting a lesson. They include: knowledge testing, notes in notebooks, etc. This can become possible thanks to the comfortable placement of students in the museum. However, not every activity conducted in a museum can be considered appropriate. A museum lesson is only more appropriate when there are a large number of exhibits, and also when there are exhibits that cannot be brought to class.

Educational excursions can be divided into several forms depending on the nature of the excursion object:

- a) museum;
- b) places of historical events;
- c) cultural and historical monuments;
- d) modern places, etc.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

There are methodological conditions for the effective organization of educational excursions. The requirements for a history lesson may also be related to the methodological conditions for effectively conducting an educational excursion. Let us note some important methods of educational excursion in history in grades V–XI:

The educational excursion requires special preparation of students. The teacher conducts a preliminary interview about the topic, place and time of the excursion, and briefly provides information about the features of the object.

The main requirement for the development of students' thinking is setting thoughtful tasks for students during the excursion (both collective and

individual). Preparation of oral and written information, drawing, as well as compiling newsletter albums, organizing, etc.

A monument, a document, any historical source is created not on its own, but on the basis of some historical event, as the development of processes. General questions may also be asked. Which exhibit made the most impression? What did you remember most about the field trip lesson? What did you learn compared to the textbook? Which exhibits create a clearer picture of events, phenomena, and people? How have your thoughts about the past changed after the field trip? What historical sources did you familiarize yourself with during the excursion lesson? In many cases, the tour is led by a guide, but the teacher must also prepare for it. If a teacher conducts a tour, he teaches the exposition, studies the individual characteristics of the exhibits, and selects several objects for detailed analysis. On excursions you can use a story, description, explanation, work with documents, etc. The use of forms of education can take different forms in a museum and art gallery (time of description of tools, clothing, equipment), but the course of excursions to monuments (street excursions, inspection of monuments, places of military operations, etc.) is different. At the same time, the teacher not only guides the students' observations and classification of objects, but also gives a lively, artistic interpretation of the monuments, conveys to them the information that the students themselves were not able to learn when observing the objects.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Conducting history lessons in a museum creates a motivation for fully visual learning, and seeing students experience museum exhibits with wonder and enthusiasm helps build their interest. Observations show that such lessons not only form a broad and deep outlook in them, but also instill a love for historical science. Coordination of history lessons with museum materials lays the foundation for the formation of patriotism among students. Getting to know your native land enhances the feeling of love for the Motherland. Viewing visual materials related to the theoretical knowledge they received from textbooks and various sources of information in the museum clarifies their knowledge and information, visualizes it, creates a basis for understanding, analysis, synthesis, evaluation and drawing the most accurate conclusions. All this, in general, leads to the formation of a deep and broad worldview.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *Fəlsəfi ensiklopedik lüğət*. Bakı, Azərbaycan : Azərbaycan Ensiklopediyası, 2019.

- [2] *Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan tarixi üzrə tədris programı (Kurikulum) (V-IX siniflər)*. Bakı, Azərbaycan : Təhsil, 2013.
- [3] G. R. Qəniyeva, «Gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlanması sistemində məktəb diyarşünaslığı», *Pedaqoji təhsil*, No 8, səh. 91–93, 2015.
- [4] A. H. Sayyidan, «Teaching History with museum», *International Journal of Social Science, Innovation and Educational Technologies* (online), № 3, pp. 234–242, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/qQW5Eb> Application date: January 05, 2024.
- [5] K. E. Weber, «The role of museums in educational pedagogy and community engagement», *College of Education Theses and Dissertations*, № 7, pp. 102, 2022.
- [6] A. N. Abbasov, *Pedaqogika: orta məktəb üçün dərslik*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2015.
- [7] L. N. Qasımova, *Pedaqogika*. Bakı, Azərbaycan : Çarşıoğlu, 2012.
- [8] F. A. Rüstəmov, *Pedaqogika tarixi (Xarici ölkələrdə təhsil və pedaqoji fikir tarixi)*. Bakı, Azərbaycan : «Elm və təhsil», 2010.
- [9] Z. C. Hacıyev, *Fəlsəfə*. Bakı, Azərbaycan : Turan evi nəşriyyatı, 2012.
- [10] A. A. Əlizadə, *Antik fəlsəfə tarixi*. Bakı, Azərbaycan, 2016.

ВИКОРИСТАННЯ МУЗЕЙНИХ МАТЕРІАЛІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Мустафаєва Камаля Сахіб гизи,
докторант програми PhD (педагогіка)
Азербайджанського державного
педагогічного університету.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-3059-0668>
kmustafayeva@khazar.org

Анотація. Як відомо, освіта є пріоритетною сферою життя суспільства і відіграє важливу роль у розвитку та формуванні особистості. Це необхідно не тільки для отримання знань і умінь, а й для забезпечення розвитку учня та особистості в цілому. Головним суб'єктом освітнього процесу є той, хто навчається (учень, студент тощо). Крім засвоєння і розвитку теоретичних знань як носія знань і вмінь, учень має набути необхідних умінь і навичок, застосовувати набуті знання на практиці та у житті, тим самим бути готовим до самостійної діяльності й вибору професії, бути конкурентоспроможним у ринковій економіці, та вміти самостійно будувати своє

життя. З цього погляду навчальна екскурсія не обмежується наочною уявою учнів, а має навчально-пізнавальний і розвиваючий характер. Навчальна екскурсія є однією з перевірених форм організації навчання і відіграє винятково важливу роль у вивченні історії. На уроках історії використовуються музейні матеріали. Студенти отримують користь від цих матеріалів як засобу формування розумового світогляду учнів. Світогляд є невід'ємною частиною освітнього процесу. Це складна та глибока концепція, яка впливає на підходи та погляди студентів. Кожна людина, намагаючись зрозуміти світ, неминуче занурюється у глибини філософських роздумів. До кожної проблеми, події, ситуації люди підходять з погляду логічного мислення і досліджують їх з критичним творчим підходом. Цей процес, який має безпосереднє відношення до когнітивної теорії, спонукає кожного учня, який не до кінця розуміє нову реальність, використовувати нові методи та засоби. Світогляд – це загальна система наших спільних уявлень про навколишній світ. Він утворює загальну систему різноманітності, яка визначає нашу поведінку в повсякденному житті. Основним питанням світогляду є ставлення людини до світу і сукупність впливаючих з нього неспростовних реалій. На думку знавців сучасного світу знань, нинішнє життя вимагає усебічної інформації. У цьому сенсі знання та вміння мають надаватися відповідно до сучасних вимог того світу. Таким чином, передача знань не має обмежуватися передачею інформації, а повинна сприяти вдосконаленню навичок, які будуть ефективно застосовуватися. З цієї точки зору навчальна екскурсія не обмежується навантаженням учнів лише наочними образами; у своєму перебігу вона повинна включати опис зовнішнього об'єкта і розкриття суті події, її закономірностей. Теоретичний матеріал активізує засвоєння наочних об'єктів і допомагає зрозуміти їх суть. Це також дає змогу сформувати необхідні історичні уявлення, засвоїти складні поняття та отримати узагальнені знання. Учитель має навчити учнів читати та бачити пам'ятники та експонати.

Ключові слова: історичні пам'ятки; освіта; засвоєння; світогляд; викладання історії; навчальні екскурсії; музейні експозиції; розвиток; учні; підвищений інтерес.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] Philosophical encyclopedic dictionary. Baku, Azerbaijan: Azerbaijan Encyclopedia, 2019. (in Azerbaijani)

- [2] Educational program (Curriculum) on the history of Azerbaijan for secondary schools of the Republic of Azerbaijan (grades V–IX). Baku, Azerbaijan: Education, 2013. (in Azerbaijani)
- [3] G. R. Ganiyeva, "School local studies in the system of training future primary school teachers", Pedagogical education, No. 8, pp. 91–93, 2015. (in Azerbaijani)
- [4] A. H. Sayyidan, «Teaching History with museum», International Journal of Social Science, Innovation and Educational Technologies (online), № 3, pp. 234–242, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/qQW5Eb> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [5] K. E. Weber, «The role of museums in educational pedagogy and community engagement», College of Education Theses and Dissertations, № 7, pp. 102, 2022. (in English)
- [6] A. N. Abbasov, Pedagogy: textbook for secondary school. Baku, Azerbaijan: Translator, 2015. (in Azerbaijani)
- [7] L. N. Gasimova, Pedagogy. Baku, Azerbaijan: Çashioğlu, 2012. (in Azerbaijani)
- [8] F. A. Rustamov, History of Pedagogy (History of education and pedagogical thought in foreign countries). Baku, Azerbaijan: "Science and Education", 2010. (in Azerbaijani)
- [9] Z. C. Hajiyevev, Philosophy. Baku, Azerbaijan: Turan evi publishing house, 2012. (in Azerbaijani)
- [10] A. A. Alizadeh, History of ancient philosophy. Baku, Azerbaijan, 2016. (in Azerbaijani)

*Стаття надійшла до редакції
26 лютого 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-149-159](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-149-159)
УДК 902(477)''-05/04'':930.85

Набока Олександр Вікторович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка».
Полтава, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>
snaboka9@gmail.com

Зиза Микола Миколайович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка; «Заслужений вчитель України».
Полтава, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0001-9229-3116>
zyza.nikolay@meta.ua

СТАРОДАВНЯ УКРАЇНА, ЯК «БРАМА ЄВРОПИ». ІСТОРИЧНУ ТЕОРІЮ ПІДТВЕРДЖЕНО АРХЕОЛОГІЄЮ

Анотація. Розгляд методологічних уявлень про стародавні українські землі, як про «браму», через яку розвивався усебічний діалог між цивілізаціями у контексті археологічних досліджень, які останнім часом проводилися співробітниками Інституту археології НАН України. У статті аналізуються розвиток українських земель у первісну та стародавню епоху, зокрема, взаємодію місцевих народів із провідними центрами цивілізаційного розвитку у Європі та Євразії. Наукова новизна полягає у тому, що уперше здійснено спробу комплексного розгляду різнобічного міжцивілізаційного діалогу, якій відбувався на українських землях у первісну добу та стародавні часи, ураховуючи результати археологічних досліджень різних років. Дослідження, які проводилися у різні роки вченими-археологами інституту археології НАН України, зокрема, і спільно з кафедрою історії та археології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, дозволяють суттєво доповнити і розширити теоретико-методологічні уявлення про протоукраїнські землі, як про «місток» між цивілізаціями, подовжити хронологічні межі періоду, коли вперше визначилася така історична доля нашого краю. Як показує аналіз наукових розвідок різних вчених-археологів, можна

стверджувати, що вже у період нового кам'яного віку (VI тисячоліття до н. е.) землями сучасних східноукраїнських областей здійснювався активний технологічний обмін з більш передовими анклавом додержавного життя, географічно близькими до первинних центрів неолітичної революції. У наступні епохи (енеоліт, бронзовий вік, ранішній залізний вік) розвиток господарського життя тут визначався динамічними торгівельними контактами із античним світом (або його осередками у інших регіонах), який на довгі сторіччя став взірцем для місцевих іраномовних, кочових народів та слов'ян. Дослідження цієї теми передбачено продовжити у наступних наукових статтях.

Ключові слова: «Брама Європи»; Ольвія; ракушечноярска культура; археологія; міжцивілізаційні зв'язки; неоліт.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Розвиток української історіографії, серед іншого, характеризується тим, що останнім часом події національної історії трактуються через методологічну парадигму, згідно з якою наша держава розглядається як своєрідний «місток» одночасно між кількома цивілізаційними утвореннями, до яких у різні періоди були інкорпоровані території сучасної української держави. Цей підхід, окремі аспекти якого формувалися ще у науковій творчості М. Грушевського та М. Костомарова, Д. Яворницького сьогодні, зокрема, відстоюють І. Чорновіл [9] та С. Громенко [4]. Проте, найбільш повно, комплексно та системно вищезгаданий підхід сформульований відомим українським істориком, професором Гарвардського університету С. Плохієм у книзі «Брама Європи» [7].

Автор праці дивиться на історичне призначення України, як на «ворота» Європейської цивілізації, її анклав, який розвивався у активній міжцивілізаційній взаємодії із іншими регіонами Євразії.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Досягаючи поставлені у статті мету та завдання, ми спиралися опубліковані наукові роботи, які можна умовно розділити на дві групи. До першої групи належать наукові праці українських істориків, які розглядають історію нашої держави, насамперед, з точки зору її залучення у політичні, соціально-економічні, технологічні, культурно-релігійні процеси у межах західноєвропейської цивілізації. Серед науковців, які дотримуються цих методологічних доміант можна виділити Я. Грицака [3], С. Громенко [4], С. Плохія [7], І. Чорновола [9].

До другої групи відносяться наукові статті провідних українських археологів, які, спираючись на результати своїх досліджень, показують технологічний вплив західної цивілізації у первісну та стародавню епоху на побутове життя та господарчий устрій народів, які жили на території України. Це, зокрема, праці Ю. Башкатова та Т. Бітовської [1], С. Локтюшева [7], С. Теліженко та В. Іваницького [8].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у міждисциплінарному поєднанні методологічних уявлень про стародавні українські землі, як про «ворота» західноєвропейської цивілізації, у межах якої динамічно розвивався всебічний діалог між різними цивілізаційними анклавами Євразії та результатів археологічних досліджень, які останнім часом проводилися співробітниками Інститут археології НАН України.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. проаналізувати погляди українських науковців щодо участі стародавніх народів на території України у процесі між цивілізаційного діалогу у Євразії у період, який досліджується;
2. висвітлити значення культурно-політичного, соціально-економічного та технологічного впливу західноєвропейської цивілізації на розвиток народів у стародавню добу;
3. розглянути результати археологічних досліджень, у яких показується технологічний обмін між різними цивілізаційними анклавами Євразії та протоукраїнськими землями, у період, який вивчається;
4. зробити спробу розглянути стародавню історію українських земель у контексті теорії «Брами Європи», спираючись на досягнення вітчизняної археології.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Дослідження будується на метрологічній концепції «фронтіру», який наприкінці XIX була сформована провідним американським дослідником У. Тернером. Ним було створено уявлення про «фронтір» – прикордоння між цивілізаціями, у якому спостерігається динамічніший ніж у інших регіонах комплексний та всебічний обмін між різними цивілізаціями. Розвиток вітчизняної сучасної історіографії, серед іншого характеризується намаганням цілої низки провідних українських науковців залучити теорію У. Тернера у процес аналізу історичного розвитку українських земель, частина яких довгий час представляла собою зону активної взаємодії західноєвропейської, ісламської та православної цивілізацій. Зокрема,

елементи цієї теорії були покладені у основу праць С. Плохія, С. Громенко, І. Чорновола та ін., які розглядають процеси формування державницьких та соціально-економічних засад на українських землях, через призму системних контактів місцевих народів із вищезгаданими цивілізаційними анклавами.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Стаття (дослідження) базується на використанні загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Вивчення історіографічної бази дослідження обумовило застосування методів *аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації*.

Використання *порівняльно-історичного методу* дозволило показати динамку розвитку міжцивілізаційних контактів у різні історичні періоди.

Системний метод дозволив поєднати історіографічні уявлення про Україну, як про «браму» та «фронтір» між цивілізаціями з результатами археологічних досліджень.

Проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути розвиток міжцивілізаційних контактів у стародавню добу у часовій динаміці та послідовності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Внаслідок проведеного дослідження, ми дійшли до наступних його результатів. Міркуючи у подібних категоріях, С. Плохій розпочинає свою розповідь про історію України античними часами, коли сформульоване ним уявлення про історичну долю нашої країни простежуються вже у повній мірі. Давньогрецькі/давньоримські міста держави на північному Причорномор'ї (Ольвія, Херсонес, Борисфен, Тіра та інші), які тісно взаємодіяли із кочовими спільнотами та протослов'янськими племенами дійсно стали «брамою» для поширення у регіоні античних політичних та релігійних традицій. Через активний торгівельний обмін також поширювалися технології.

Проте, без прискіпливого та детального археологічного дослідження, вищезгадані міркування залишаються лише теорією. Слід відзначити, що впродовж 2018–2021 рр. викладачі та студенти кафедри історії та археології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, під науковим керівництвом провідних співробітників Інституту археології НАН України, А. Буйських, І. Шейко, брали участь у розкопках кількох важливих з точки зору вивчення давньої історії археологічних об'єктів, зокрема, у дослідженнях матеріальної культури давньогрецького міста-колонії Ольвія на Миколаївщині [6].

Восени 2021 р. студента кафедри А. Овчаренко було залучено до археологічного вивчення багаточислового поселення, поблизу від м. Рівне, яке проводилося під керівництвом О. Войтюка. Серед іншого, у ході цієї рятувальної експедиції було знайдено фрагменти ранньослов'янської кераміки «Празької культури».

Навіть некваліфіковане порівняння, зокрема, залишків керамічного посуду давньогрецької, елліністичної, або давньоримської доби (Ольвія) із слов'янськими аналогами більш пізніх епох (Рівне), на наш погляд, показує значну технологічну перевагу античних майстрів. Це змушувало «варварські» народи майбутньої України дивитися на античне суспільство, як на зразкове. Попри цивілізаційні відмінності життя, давні скіфи, зокрема, стали носіями цінностей, які пропагували елліни, чим було, вірогідно, обумовлено союзництво народів у боротьбі проти могутньої Перської імперії у VI ст. до н. е.

Динамічна торгівельна та технічна взаємодія між античними містами-державами та протодержавними утвореннями східних слов'ян та степових кочовиків фіксується археологами і у перші сторіччя нашої ери. Спираючись на результати археологічних досліджень, можна стверджувати, що на території сучасної України існувала низка слов'янських поселень-городищ, де відбувався динамічний торгівельний обмін між греко-римськими колоністами, кочовиками-сарматами та слов'янами.

Одне з таких поселень, яке вірогідно було розбудовано та заселено у I–II ст. н. е. представниками зарубинецької археологічної культури, знаходилося поблизу поселення Івківці у Черкаській області – регіону, який багато років був кордоном між степом та Подніпров'ям [3, с. 26]. Цей об'єкт вже багато років досліджується молодшим науковим співробітником інституту археології НАН України Ю. Башкатовим. На основі вивчення винайдених у Івківцях багаточисельних предметів матеріальної культури, створених грецькими та римськими майстрами, вчений дійшов до висновку, що у Івківцях проводився динамічний торгівельний обмін між купцями з античного північного Причорномор'я, слов'янських та сарматських земель. Вірогідно, що на більш технічно досконалі предмети ремісничого виробництва (зокрема, гончарні вироби) античних колоністів існував значний попит.

Вищезгадані предмети матеріальної культури використовувалися як для життя, так і «для смерті». Розташований поруч із Івківцями могильник був сповнений залишками керамічного посуду римського, або сарматського походження [1, с. 57]. Серед кераміки античного поховання домінують фібули, фрагменти червонолакового посуду та амфорна тара.

«Дуже цікавим є сам тип фібул, адже часто їх знаходять на місцях перебування римських легіонів» [1, с. 58], – відзначав Ю. Башкатов.

Велика кількість та різноманітність зразків римських виробів, на думку вченого, свідчить «про сталі економічні зв'язки з римськими провінціями» [1, с. 58].

Значним був і сарматський імпорт, який представлений, наприклад, фрагменти металевих люстерок, дзеркало з петлеподібною ручкою, пронизка з єгипетського фаянсу у вигляді скарабея. Подібні вироби у греко-римських майстрів, як відзначав автор досліджень, можна зустріти у тодішніх римських колоніях Пантікапей та Херсонес, а також у сарматських поховальних комплексах [1, с. 58].

Дослідивши вищезгадані предмети побутової культури Івківців, Ю Башкатов, робить висновок: «матеріали з поселення та могильника Івківці (уроч. Троянка) засвідчують налагодження торговельних контактів із ближніми й дальніми сусідами, про що свідчить досить значна кількість імпорту» [1, с. 60].

Вірогідно, що якщо характеризувати протоукраїнські території, як «браму Європи», то зарубінецьке поселення Івківці, як і інші подібні до нього, були «замковими шпаринами». Можливо, що тут у перших сторіччях нашої ери існувало те, що давні греки називали «емпоріями» – місце для торгівлі з «варварськими» племенами [7, с. 32]. Вони, у свою чергу створювали специфічний світ «кордону», під яким С. Плохій розумів простір, який «не мав чіткої лінії поділу, утворюючи широку зону взаємовпливів між колоністами та місцевим населенням, де перемішувалися мови, релігії й культури, і створювалися нові культурні та соціальні реалії» [7, с. 32].

Вищезгаданий кордон почав формуватися, вірогідно, ще задовго до античних, або ранішніх середньовічних часів. Археологічні дослідження неолітичних поселень поблизу м. Старобільськ, Луганської області, які проводилися кафедрою історії та археології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спільно з Інститутом археології НАН України (С. Теліженко) у 2019–2021 рр. показують, що можливо плохіївська «брама» вже працювала «на вхід та вихід» ще раніше – за часів нового кам'яного віку (5900–5700 рр. до н. е).

Вперше ці археологічні об'єкти було знайдено видатним луганським археологом С. Локтюшевим наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст., пізніше у ході їх досліджень учені дійшли висновку, що вони належать до ракушечнораїнської археологічної культури, анклав якої за часів мезоліту та неоліту були поширені у пониззі Дону, на Кавказі та, навіть, Малій Азії.

Річки стали тоді інфраструктурними артеріями, які давали можливість поширювати різні технологічні новації, зокрема, технологію виготовлення керамічного посуду, якої тоді ще не було на Луганщині. Подібне припущення висловлювалося, зокрема, такими археологами, як С. Теліженко [8], а також А. Гореликом, А. Цибрий, В. Цибрий [2]. Останні, на основі досліджень ракушечноярської неолітичної культури, створили мапу міграції тодішніх народів, які жили поблизу ключових річок регіону: Дону, Сіверського Дінця, Айдару та ін.

Указані на мапі пункти поширення дозволяють стверджувати, що Луганщина була «брамою» – технологічним містком між різними регіонами ще у первісні часи.

Поширення культурних та технологічних досягнень на Луганщину з передових тоді цивілізаційних анклавів набуло ще більших масштабів у наступні епохи – енеоліту та доби бронзи, коли у регіоні пануючою стала катакомбна археологічна культура. Цей аспект, серед іншого, детально розглянутий у статті вже згаданого корифея, видатного археолога С. Локтюшева «Среднедонецкие курганные погребения бронзовой эпохи с оригинальной бытовой индустрией северо-кавказского и средиземноморского влияния» [5], написана ученим за результатами його розкопок на Луганщині у 1919–1927 рр. Упродовж цього періоду Локтюшевим було обстежено кілька курганних поховань катакомбної культури у Слов'яносербську та Луганську, у яких було знайдено предмети матеріальної культури, які «відображають північно-кавказький і середземноморський вплив» [5, с. 73].

Зокрема, знайдену ним долотоподібну сокиру у кургані Слов'яносербську сокиру – «а своєю формою близько подібна до сокир такої форми, які були знайдені у багатьох енеолітичних культурах, на ґрунті Північного Кавказу, у культурі, представленій Царським періодом, на ґрунті Малої Азії, в культурі 2-го міста Трої, у острівних культурах Середземного моря, в культурі доісторичного Єгипту і на ґрунті Греції у мікенській культурі» [5, с. 82].

Технологічний вплив «Східного Середземномор'я, Кіладу, Криту, Єгипту та Мікен» простежувалося С. Локтюшевим у глиняних глечиках із чорним і червоним нафарбованою, відшліфованою поверхнею, які були знайдені ним у Луганському кургані № 3 та 2-го Гартманського кургану [5, с. 82].

У свою чергу, про наявність північно-кавказького впливу свідчать знайдені Локтюшевим у катакомбних похованнях мідні та срібні кільця, бронзові списовидні ножі, чотирьохгранні шила [5, с. 82].

Дослідивши усі вищезгадані предмети побуту представників

катакомбної культури, які він знайшов у шести курганах, Локтюшев дійшов до висновку, що вони були продуктом технологічної взаємодії із ключовими цивілізаційними анклавами тодішньої епохи. «Підводячи підсумки сказаному відносно шести представлених погребінь катакомбної культури Луганщини з їх оригінальною побутовою індустрією, ми бачимо, що остання дійсно не знаходить собі жодних подібностей у побутовій індустрії типових донецьких поховань цієї культури» [5, с. 86], – відзначав науковець.

У той же час він стверджував, що «ця культура близько подібна до відповідної побутової індустрії

Отже, дослідження, які проводилися у різні роки вченими-археологами інституту археології НАН України, у тому числі, і спільно з кафедрою історії та археології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, дозволяють суттєво доповнити і розширити теоретико-методологічні уявлення про протоукраїнські землі, як про «місток» між цивілізаціями, подовжити хронологічні межі періоду, коли вперше визначилася така історична доля нашого краю.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Як показує аналіз наукових розвідок різних вчених-археологів, можна стверджувати, що вже у період нового кам'яного віку (VI тисячоліття до н. е.) землями сучасних східноукраїнських областей здійснювався активний технологічний обмін з більш передовими анклавами додержавного життя, географічно близькими до первинних центрів неолітичної революції. У наступні епохи (енеоліт, бронзовий вік, ранішній залізний вік) розвиток господарського життя тут визначався динамічними торгівельними контактами із античним світом (або його осередками у інших регіонах), який на довгі сторіччя став взірцем для місцевих іраномовних, кочових народів та слов'ян. Дослідження цієї теми передбачено продовжити у наступних наукових статтях.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. У подальшому ми плануємо розширювати географію вивчення центрів різнобічної міжцивілізаційної взаємодії, які, згідно з археологічними даними існували на території сучасної України у стародавні часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Ю. Башкатов, Т. Бітовська, «Івківці – новий тип пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я», *Археологія*, № 2, с. 52–62, 2021.

- [2] А. Ф. Горелик, А. В. Цыбрий, В. В. Цыбрий, «О чем поведали череп тура, топор и женские статуэтки? (К проблеме начальной неолитизации Нижнего Подонья)», *Stratum plus*, № 2, с. 247–282, 2014. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/vliobH> Дата звернення: Квіт. 01, 2024.
- [3] Я. Грицак, *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ, Україна: Портал, 2022.
- [4] С. Громенко, Мультифронтир. Нова схема української історії. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/LciANZ> Дата звернення: Квіт. 01, 2024.
- [5] І. М. Ключнєва, «Луганський археолог Сергій Олександрович Локтюшев», у *Краєзнавчі записки. Археологічне надбання С. О. Локтюшева (до 130-річчя від дня народження)*. Луганськ, Україна, 2009, вип. V, с. 11–24.
- [6] О. В. Набока, Є. С. Шевцова, «Ольвійські розвідки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: історія та сучасність», на *FORUM OLBICUM III: до 70-річчя з дня народження В. В. Крапівіної*. Миколаїв, 2020, с. 166–170.
- [7] С. Плохій, *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. Харків, Україна 2023.
- [8] С. А. Теліженко, В. Р. Іваницький, Звіт про проведення розвідок та наукових археологічних досліджень на території Луганської області у 2019 р. (смт. Біловодськ та Біловодський район, Міловський район, м. Старобільськ та Старобільський район, смт. Новопсков та Новопсковський район, м. Лисичанськ, Попаснянський район, Кремінський район). Київ : Інститут археології НАН України, 2020.
- [9] І. Чорновол, *Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір*. Київ, Україна: Критика, 2015.

ANCIENT UKRAINE AS THE «GATE OF EUROPE». HISTORICAL THEORY CONFIRMED BY ARCHAEOLOGY

Oleksandr Naboka,

doctor of historical sciences (Dr. Hab. in History),
professor, head of the Department of history and archeology
Luhansk Taras Shevchenko National University.
Poltava, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>
snaboka9@gmail.com

Mykola Zyza,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the
Department of History and Archeology
Luhansk Taras Shevchenko National University;
"Honored Teacher of Ukraine".
Poltava, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0001-9229-3116>
zyza.nikolay@meta.ua

Abstract. Review of methodological findings about the ancient Ukrainian lands, as about the “gate”, through the development of universal dialogue between civilizations in the context of archaeological research, which was still carried out by scientists Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. The article analyzes the development of Ukrainian lands in the primordial and ancient era, in particular, the interaction of local peoples with the leading centers of civilizational development in Europe and Eurasia. The scientific novelty consists in the fact that for the first time an attempt was made to comprehensively consider the multifaceted intercivilizational dialogue that took place on Ukrainian lands in the primeval and ancient times, taking into account the results of archaeological research of different years. Study’s conducted in different years by archeological scientists of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, including jointly with the Department of History and Archeology of Luhansk Taras Shevchenko National University, make it possible to significantly supplement and expand the theoretical and methodological ideas about proto-Ukrainian lands as a "Gateway" between civilizations, to extend the chronological boundaries of the period when such a historical fate of our region was determined for the first time. As shows the analysis of the scientific explorations of various archaeologists, it can be stated that already in the period of the New Stone Age (VI-th millennium BC) the lands of modern Eastern Ukrainian regions carried out an active technological exchange with more advanced enclaves of pre-state life, geographically close to primary centers of the Neolithic revolution.

Keywords: "Gateway of Europe"; Olvia; Rakushechnoyarsk culture; archeology; between civilization ties; Neolithic.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Yu. Bashkatov, T. Bitovska, «Ivkvitsi – novyi typ piznozarubynetskykh pamiatok Serednoho Podniprovia», *Arkheolohiia*, № 2, s. 52–62, 2021. (in Ukraine)

- [2] A. F. Gorelik, A. V. Cybrij, V. V. Cybrij, «O chem povedali cherep tura, topor i zhenskie statuetki? (K probleme nachal'noj neolitizacii Nizhnego Podon'ya)», *Stratum plus*, № 2, s. 247–282, 2014. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/vliobH> Data zvernennia: Kvit. 01, 2024. (in Russian)
- [3] Ya. Hrytsak, *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy*. Kyiv, Ukraina: Portal, 2022. (in Ukraine)
- [4] S. Hromenko, *Multyfrontyr. Nova skhema ukrainskoi istorii*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LciANZ> Data zvernennia: Kvit. 01, 2024. (in Ukraine)
- [5] I. M. Kliuchnieva, «Luhanskyi arkheoloh Serhii Oleksandrovykh Loktiushev», u *Kraieznavchi zapysky. Arkheolohichne nadbannia S. O. Loktiusheva (do 130-richchia vid dnia narodzhennia)*. Luhansk, Ukraina, 2009, vyp. V, s. 11–24. (in Ukraine)
- [6] O. V. Naboka, Ye. S. Shevtsova, «Olviiski rozvidky Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: istoriia ta suchasnist», na *FORUM OLBICUM III: do 70-richchia z dnia narodzhennia V. V. Krapivinoi*. Mykolaiv, 2020, s. 166–170. (in Ukraine)
- [7] S. Plokhii, *Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti*. Kharkiv, Ukraina 2023. (in Ukraine)
- [8] S. A. Telizhenko, V. R. Ivanytskyi, *Zvit pro provedennia rozvidok ta naukovykh arkheolohichnykh doslidzhen na terytorii Luhanskoï oblasti u 2019 r. (smt. Bilovodsk ta Bilovodskyi raion, Milovskyi raion, m. Starobilsk ta Starobilskyi raion, smt. Novopskov ta Novopskovskyi raion, m. Lysychansk, Popasnianskyi raion, Kreminskyi raion)*. Kyiv: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, 2020. (in Ukraine)
- [9] I. Chornovol, *Komparatyvni frontyry: svitovy i ta vitchyzniani vymir*. Kyiv, Ukraina: Krytyka, 2015. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-160-175](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-160-175)
УДК 377.1-057.212

Савченко Віталій Анатолійович,

здобувач вищої освіти рівня доктор філософії
кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0009-6372-9951>
3480348@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВОЇ ДИДАКТИКИ

Анотація. У статті обговорюються теоретичні та методичні аспекти розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики. Вивчено український та зарубіжний досвід щодо особливостей розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців, зокрема менеджерів. Зроблено висновки про те, що основою особливості, яка впливає на розвиток професійної компетентності майбутнього менеджера є усвідомлення майбутнім фахівцем переваг сучасної економіки та бізнес-адміністрування, вміння користуватися цифровими досягненнями суспільства та ефективно використання управлінських функцій при прийнятті професійних рішень. Вивчаючи методологічні підходи українських та зарубіжних вчених уточнено поняття «професійна компетентність менеджера», яке представляє собою якісну характеристику особистості фахівця, що включає систему науково-технічних знань, зокрема цифрових навичок. Доведено, що організація освітнього процесу при підготовці майбутніх менеджерів має ґрунтуватися на принципах системності, міждисциплінарності, професійної спрямованості, інтерактивності, обліку регіональних особливостей, гейміфікації, застосування компетентнісних регламентів, дії та особистісно орієнтованого підходу засобами цифрової дидактики. Охарактеризовано ключові аспекти процесу розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики. Проаналізовано проблему використання компетентнісного підходу в освіті крізь призму досліджень українських та зарубіжних учених. З'ясовано, що підґрунтям професійної компетентності є формування професійної культури сучасного менеджера, яке включає в себе цінності, установки, моделі та норми поведінки, що виникають у результаті

господарської діяльності, освіти і простого спілкування між людьми.

Ключові слова: компетентність; професійна компетентність; здобувач освіти; менеджер; цифрова дидактика.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Одним із актуальних завдань, які стоять перед українською системою освіти, є підвищення якості вищої професійної освіти. Її рішення пов'язане з модернізацією змісту, оптимізацією технології організації освітнього процесу та, звичайно, переосмисленням мети та результату освіти.

У сучасних умовах від рівня професійної компетентності менеджера залежить раціональність прийнятих рішень, терміни реалізації економічних планів та результативність господарської діяльності організації. Сучасний менеджер сьогодні має вміння вирішувати як типові так і складні аналітичні завдання, тобто аналізувати поточний і прогнозувати майбутній стан економічних об'єктів і процесів, мислити і діяти в умовах ринку та швидкоплинних геополітичних змін, знаходити раціональні рішення, засновані на ґрунтовних професійних знаннях.

Поставлені завдання актуалізують необхідність в підготовці компетентних менеджерів, які мають глибокі знання, уміють креативно мислити, приймати ефективні управлінські рішення, володіють сучасними інструментами менеджменту, мають навички командної роботи, здатні забезпечити сталий розвиток підприємств національної економіки та впроваджувати стандарти соціальної відповідальності бізнесу. У контексті цих вимог зростає необхідність формування та розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів. Сучасна освітня галузь інтегрує зміст менеджерської та економічної освіти, і, розвиваючи професійну компетентність, майбутньому менеджеру важливо компетентно реалізовувати в своїй професійній діяльності економічні знання, вміння, навички, цінності, досвід здійснення управлінської діяльності, використовуючи засоби цифрової дидактики. Таким чином, зазначені вимоги щодо фахівця нової генерації, який володіє сучасними знаннями уміннями і навичками здатний їх застосовувати у майбутній професійній діяльності та розвивати упродовж життя, визначають актуальність проблеми особливості розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики, тому тема дослідження є актуальною і перспективною.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. У сфері професійної педагогіки виникає потреба в модернізації дидактичного підходу до професійної

освіти з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства, зокрема в умовах цифровізації. Предметом наукових дискусій є проблема розвитку професійних компетенцій взагалі та майбутніх менеджерів зокрема. Так І. Каньковський, Ю. Козловський, Л. Оршанський, Д. Чернілевський та ін. вивчають системи професійної підготовки в інженерно-технічних галузях, вказуючи можливі шляхи їх удосконалення та розробляючи нові форми, методи та технології. Вчені наголошують на важливості орієнтації на формування та розвиток професійних компетенцій здобувачів вищої освіти, що сприятиме успішному вирішенню ними професійних завдань у майбутній професійній діяльності, В. Ковальчук та В. Сорока зазначають, що у рамках освітніх змін відбувається перехід до впровадження нових цифрових технологій, підхід до формування набору компетенцій майбутніх спеціалістів. До цього комплексу входять професійний потенціал та творчі здібності майбутнього менеджера, необхідні для ефективної роботи у вибраній управлінській сфері. У таких умовах випускник закладу вищої освіти, використовуючи наявні загальнокультурні, загальнопрофесійні та спеціальні компетенції, а також особисті якості, що мають професійне значення, може швидко психологічно та професійно адаптуватися до нового робочого середовища. Здатний виконувати професійні обов'язки відповідно до корпоративних професійних стандартів та бути успішним у таких ключових сферах діяльності, як виробничо-технологічна, організаційно-управлінська, проектно-технологічна та логістично-плануюча М. Євтух та Н. Терентьєва охарактеризували ключові аспекти процесу формування особистості фахівців професійної освіти з новим типом мислення. Особливу увагу вчені приділяють визначенню ключових аспектів інноваційної діяльності в контексті концепції відкритої освіти. Основний акцент робиться на формування особистості з новим творчим та інноваційним мисленням, що володіє здатністю до самовдосконалення, самореалізації та генерування конструктивних пропозицій, які можуть бути реалізовані в практичній професійній та громадській діяльності. Наукові дослідження Т. Бурлаєнко, О. Дубініної, О. Кучми, С. Філатової щодо визначення принципів та підходів, спрямованих на формування професійних компетенцій майбутніх спеціалістів в умовах обов'язкового дистанційного навчання в Україні в умовах воєнного стану. Вчені підкреслили, що розвиток професійних компетенцій майбутніх спеціалістів має забезпечувати реалізацію різних функцій у професійній діяльності, зокрема мотиваційний, гностичний, практико-операційний, комунікативний та контрольний-оцінний. Ми згодні із твердженням, що побудова взаємодії у сфері дистанційного навчання

ґрунтується на принципах системності, міждисциплінарності, професійної спрямованості, інтерактивності, обліку регіональних особливостей, гейміфікації, застосування компетентнісних регламентів, дії та особистісно-орієнтованого підходу засобами цифрової дидактики. Такий підхід сприятиме якісній освіті кваліфікованих спеціалістів, які мають широкий спектр знань та професійних навичок, демонструють здатність удосконалювати робочий процес з використанням новітніх цифрових технологій та мають можливість розвиватися самостійно, використовуючи власний потенціал – розвиток.

Постійне вдосконалення технологій та цифровізація всіх галузей національної економіки визначають необхідність оновлення змісту професійних компетенцій спеціаліста у сфері професійної освіти. Важливо, щоб компетенції, зазначені у програмах освітньої підготовки, відповідали вимогам сучасного ринку праці, сприяли науково-технічному та соціальному розвитку України та інтеграції країни з європейським та світовим простором. Науково-технічний прогрес, що супроводжується інтеграцією різних сфер діяльності, консолідує та актуалізує проблему розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою нашого дослідження передбачено теоретичне та методичне обґрунтування розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- здійснити аналіз теоретичних аспектів досліджуваної проблеми;
- визначити особливості розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Формування і подальший розвиток управлінця як менеджера нині можливе лише на засадах компетентнісного підходу в професійній підготовці, поєднання у ній науково-теоретичних досягнень вітчизняної педагогічної науки, передової практики, здобутків провідних світових шкіл менеджменту, що забезпечить високий рівень компетентності його як менеджера – висококваліфікованого професіонала, сучасного освітнього лідера.

Розвиток ринкових відносин в Україні, інтеграція до Євросоюзу та орієнтація на європейський освітній простір, швидкі зміни інформаційних технологій та військова агресія росії на Україну постійно впливають на

зміну інфраструктури ринку праці та зростання вимог до підготовки компетентних фахівців. Як зазначають західні експерти, креативна освіта – перспектива майбутнього, а модель спеціаліста – не кваліфікаційна, а компетентнісна. У нашому дослідженні нами з'ясовано значення вихідних понять «компетентність», «компетенція», «компетентний».

У «Новому словнику української мови» зазначені терміни мають таке пояснення: «*Компетентний* – 1. Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований. 2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний. *Компетенція* – це добра обізнаність із чим-небудь, коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи» [11]. Здійснивши аналіз зазначених термінів у словниках, зокрема в Оксфордському [19], педагогічному [13], енциклопедії освіти [6] ми визначили, що поняття «компетентність» визначається як авторитетність, обізнаність, поінформованість, адекватна кваліфікація, достатні вміння, якість, стан; «компетентний» як здібний до вирішення справи, досвідчений у певній галузі, колі питань, а «компетенція» – це коло повноважень, питань, обов'язків у якому посадова особа володіє знаннями, вміннями, досвідом.

Розглянемо значення вище зазначених термінів у психолого-педагогічних працях зарубіжних і вітчизняних науковців.

Д. Равен у праці «Компетентність у сучасному суспільстві» вперше дав розгорнуте пояснення поняттю «компетентність», зазначивши, що воно включає в себе велику кількість незалежних один від одного компонентів. Одні компоненти він відносить до когнітивної сфери, а інші – до емоційної. Д. Равен вважає, що окремі компоненти тієї чи іншої сфери можуть замінити один одного як складові ефективної поведінки. Тому науковець розрізняє види компетентності, вважаючи їх суттю мотивованих здібностей [16]. Жак Делор, французький економіст і політик, видатний європейський діяч, президент Європейської Комісії, у доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: прихований скарб» визначив «чотири опори», на яких розвиватиметься освіта, виокремивши, тим самим, глобальні компетентності: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити разом, навчитися жити.

Значної уваги дослідження компетентності приділено авторитетними міжнародними освітніми організаціями у галузі освіти. За результатами досліджень було визначено «компетентність» як:

- фундаментальні шляхи навчання, загальні, або ключові вміння, ключові уявлення, опори або опорні знання, базові вміння, кроснавичальні вміння або навички, ключові кваліфікації [15];

- здатність використовувати знання і уміння у нових ситуаціях (експерти країн Європейського Союзу [12]);
 - здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо у міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях. *Компетентність* – поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей та від умінь до знань (ЮНЕСКО [17]);
 - здатність кваліфіковано діяти, виконувати завдання або роботу. Складовими компетентності є знання, навички і ставлення, які сприяють особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення визначених стандартів у професійній галузі або виробничій діяльності (міжнародний департамент стандартів [18]);
 - досліджуючи проблеми компетентності Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) дійшла такого висновку: сучасне життя вимагає від людини набуття ключових компетентностей; формування компетентностей відбувається під впливом багатьох чинників; відбір ключових компетентностей має здійснюватися на фундаментальному рівні та враховувати світоглядні ідеї щодо суспільства й індивідуума та їх взаємодії; при відборі ключових компетентностей необхідно враховувати вплив культурного та інших контекстів того чи іншого суспільства, країни; на відбір та ідентифікацію ключових компетентностей впливають суб'єктивні чинники, пов'язані з самою людиною (вік, стать, соціальний статус тощо); визначення та відбір ключових компетентностей потребує широкого обговорення серед інших фахівців та представників різноманітних соціальних груп [12];
 - експерти державних і недержавних освітніх організацій Швейцарії, США та Канади DESECO з різних галузей (здоров'я, освіти, бізнесу) визначають «компетентність», як здатність забезпечити індивідуальні та соціальні потреби, виконувати поставлені завдання. Вони вважають, що компетентність ґрунтується на поєднанні цінностей, емоцій, ставлень і практичних навичок, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що мобілізує до активної дії. Експерти також вказують на провідне значення ключових компетентностей. Серед них найбільш значимими вони виділяють автономну діяльність, уміння функціонувати в соціальних гетерогенних групах, інтерактивне використання засобів [15].
- Українські науковці також проводять дослідження проблем використання компетентнісного підходу в освіті. Зокрема, можна виділити такі напрями досліджень:

- компетентнісний підхід в освіті (Н. Бібік, О. Дубініна, О. Овчарук, О. Пометун);
- професійна підготовка на основі стандарту компетентності (В. Аніщенко, А. Михайличенко);
- професійна компетентність керівника загальноосвітнього навчального закладу (В. Бондар, О. Боднар, Г. Єльнікова, В. Маслов, З Рябова);
- професійна компетентність учителів (В. Саюк, В. Стрельников, Л. Шевчук);
- окремі види компетентностей: життєтворча компетентність (І. Єрмаков, І. Ящук), етична компетентність (Т. Бурлаєнко), економічна компетентність (О. Ануфрієва, Г. Дмитренко, В. Саюк, О. Семенов), соціальна компетентність (В. Ковальчук), цивілізаційна компетентність (К. Корсак).

У праці «Професійна підготовка на основі стандарту компетентності» В. Аніщенко та А. Михайличенко розглядають поняття «компетентність» ширше ніж поняття «кваліфікація». Вони підкреслюють, що компетентність – це реальна здатність досягати мети або результату у професійній діяльності, тоді як кваліфікація – потенційна здатність професійно виконувати завдання. На думку науковців, компетентність включає в себе професійні знання, навички, досвід, ставлення до справи та особистісні якості [1].

Як «сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» визначає компетентність С. Гончаренко [7].

Н. Бібік, вважає поняття «компетенція» похідним і вужчим порівняно з поняттям «компетентність». Науковець вважає, що «компетенція» – це соціально закріплений освітній результат, а «компетентність» – оцінна категорія, яка визначає людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої функції [4].

Інший український дослідник В. Маслов під компетентністю розуміє: «систему теоретико-методологічних, нормативних положень, наукових знань, а також організаційно-методичних, технологічних умінь, що об'єктивно необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов'язків, а також відповідні моральні і психологічні якості» [10].

Управлінську компетентність керівника на основі знань і вмінь розглядає Г. Єльнікова [9].

О. Пометун розуміє «компетентність», як «спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у

процесі навчання. вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту проблеми, характерні для певної сфери діяльності» [14].

Отже, аналіз досліджень вітчизняних науковців також свідчить про те, що поняття «компетентність» вони розуміють як сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, готовність до виконання професійних функцій, здатність успішно використовувати свої повноваження на основі професійних й особистих якостей працівника. А термін «компетенція» пояснюють як коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. Науковці зазначають, що у межах своєї компетенції працівник може бути компетентним або некомпетентним у деяких поняттях, тобто мати компетентність у певній сфері діяльності. Оскільки розглядається підготовка фахівців у ЗВО, то одним із результатів освіти і буде формування ключових компетентностей, необхідних для діяльності у різних сферах суспільного життя. Таких положень будемо дотримуватися і ми, визначаючи сутність економічної компетентності майбутніх менеджерів освіти.

Підсумовуючи вище зазначене, можемо зробити висновок, що виникнення компетентнісного підходу наприкінці минулого століття, стало можливим завдяки вивченню ринку праці та його потреб. вимоги до фахівця ставилися не стільки у форматі знань, як у здатності їх використовувати у професійній діяльності, тобто перевага надавалася працівнику, готовому працювати в команді, самостійно вирішувати проблеми, готового до самовдосконалення і самоосвіти.

Окрему увагу науковці приділяють такому поняттю як «професійна компетентність». В літературі наголошується на тому, що при підготовці будь-якого фахівця слід чітко уявляти чим характеризується його професійна компетентність, в чому його сутність та з яких структурних компонентів вона складається.

Питання професійної компетентності розглядаються в роботах як українських так і зарубіжних вчених. Сучасні підходи і трактовки дещо розрізняються. Існуючи сьогодні в західній літературі визначення професійної компетентності як «поглибленого знання», «стан адекватного виконання задачі», «здатність до актуального виконання діяльності» та інші не повною мірою конкретизують зміст цього поняття. Дана проблема з 90-х років активно вивчається також і російськими вченими. Частіше за все це поняття вживається інтуїтивно для підкреслення високого рівня кваліфікації та професіоналізму. Якщо зробити спробу визначити місце компетентності в системі рівнів професійної майстерності, то вона

знаходиться між старанністю та досконалістю. У педагогіці вчені розглядають дану категорію як складовий компонент «загальнокультурної» компетентності. Ряд вчених трактують її як «рівень освіченості фахівця» (Т. Бурлаєнко, О. Дубініна), або розглядають професійну компетентність як системне явище, яке включає знання, уміння, навички, професійно вагомі якості особистості фахівця, які забезпечують виконання ним своїх професійних обов'язків (О. Ануфрієва, М. Морозова). І Балягіна трактує її як характерну якість підготовки фахівця, потенціал ефективності трудової діяльності. Під професійною компетентністю автор розуміє «технічну підготовленість робітника до виконання професійних функцій, пов'язаних із спеціалізацією [3].

Наприклад, у своїй праці О. Дубініна вказує, що «професійна компетентність – є нормативною моделлю компетентності фахівця, відображаючи науково обґрунтований склад професійних знань, умінь і навичок» [8].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використовувалися такі методи: монографічний, порівняння, метод логічного узагальнення, метод аналізу і синтезу, термінологічний аналіз для визначення сутності й змісту ключових понять за проблемою дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Професійну компетентність можна представити як якісну характеристику особистості фахівця яка включає систему науково-технічних знань, зокрема цифрових навичок; професійних умінь і навичок; наявність стійкої потреби в тому, щоб бути компетентним та інтересу до професійної компетентності свого профілю.

Професіоналізм сучасного менеджера не може розглядатись поза менеджерсько-підприємницьким контекстом важливим для сучасного бізнесу. На думку К. Бояринової, М. Кравченко, К. Копішинської, менеджмент – це управління людською діяльністю, управління бізнес-процесами і безпосередньо суб'єктами господарювання; бізнес – будь-яка комерційна діяльність, що приносить прибуток; менеджмент в бізнесі – комплекс заходів з планування, аналітики та організації підприємницької діяльності з метою досягнення позитивного фінансового результату [5].

Сьогодні, як ніколи, якість виробничої діяльності, в значній мірі, визначається рівнем менеджерської освіти керівника. Менеджерська освіта формує сучасний світогляд і відіграє велику соціально-економічну

роль в розвитку всього народного господарства. Менеджерська освіта впливає на особистісні якості людини шляхом формування управлінсько-підприємницького мислення, а також економічної грамотності, а відтак слугує підвищенню працездатності майбутнього менеджера.

Ринкова економіка та події останніх років пандемія COVID-19, війна в Україні, як відомо, висуває якісно нові вимоги до підготовки менеджерів, оскільки в таких непередбачуваних умовах характер їх діяльності, на відміну, наприклад, від інженера чи лікаря, суттєво змінюється. Майбутні менеджери мають оволодіти сумою знань теорії і практики економіки та бізнес-адміністрування: закономірностей, принципів, методів і форм управління різними установами; набути необхідних умінь і навичок проектування розвитку об'єктів підприємництва державного та приватного сектору; сутністю та механізмом передбачення можливих варіантів розвитку організації в умовах геополітичних змін.

Формування менеджерів нової генерації, які усвідомлюють переваги сучасної економіки та бізнес-адміністрування, користуються цифровими досягненнями та ефективним інструментарієм, співставляють рівень управлінських знань і культури із власним професіоналізмом – закономірний процес. І сьогодні, цей процес є особливо важливим, з огляду на підвищену увагу в світі до проблеми якості підготовки менеджерів, де цифрові навички, менеджерська едукація, економічна освіта, володіння декількома іноземними мовами є вагомими складовими професійної компетентності менеджера.

Сучасна наука бізнес-адміністрування спрямована на розвиток та підвищення компетентності молодих спеціалістів, їхніх професійних, на виховання у них турботливості про інтереси суспільства, примноження його національного багатства, його економічної міцності, а також виховання почуття господаря, ділової ініціативності, організованості, дисциплінованості, вміння працювати економно і високопродуктивно у відповідності з принципами ринкової економіки, відігравати певні економічні ролі за умов ринкових реалій, працювати в крос культурному суспільстві [2]. В умовах інтеграції України в світову економіку, знання менеджерсько-підприємницького спрямування забезпечать майбутнім фахівцям здатність до сприйняття нової інформації, мобільність, можливість активно адаптуватись до нових швидко змінюваних умов.

Підґрунтям професійної компетентності є формування професійної культури сучасного менеджера. Професійна культура – ціннісно-мотиваційна система, проекція культури (глобальної, національної та регіональної) на сферу соціально-економічних відносин. Вона включає

цінності, установки, моделі та норми поведінки, що виникають у результаті господарської діяльності, освіти і простого спілкування між людьми. Тому професійна культура, менеджерська освіта, професійна компетентність є важливими складовими професійної підготовки майбутніх менеджерів.

Узагальнюючи дані щодо наукових визначень та, спираючись на власний досвід, сформулюємо визначення професійної компетентності майбутнього менеджера як здатність результативно здійснювати управлінську діяльність у галузі бізнес-адміністрування, на основі ґрунтовних знань, умінь, навичок і особистісних якостей для ефективного розвитку організації (установи) в умовах ринкової конкуренції та геополітичних трансформацій. Аналіз основних дефініцій дослідження в контексті визначеної проблеми дав змогу визначити, що розвиток професійної компетентності майбутніх менеджерів – це багатоетапний, динамічний процес цілеспрямованої підготовки керівника, який інтегрує в собі ціннісно-мотиваційний; змістовно-процесуальний; рефлексійно-корекційний етапи, результатом якого є синтез знань, практичних умінь управління в швидкозмінних ринкових умовах для забезпечення конкурентоздатності організації.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

З метою визначення особливостей розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики нами було проаналізовано наукові праці українських та зарубіжних вчених та зроблено такі висновки, зокрема:

- розвиток професійних компетенцій майбутніх спеціалістів має забезпечувати реалізацію різних функцій у професійній діяльності, зокрема мотиваційний, гностичний, практико-операційний, комунікативний та контрольний-оцінний;
- організація освітнього процесу при підготовці майбутніх менеджерів має ґрунтуватися на принципах системності, міждисциплінарності, професійної спрямованості, інтерактивності, обліку регіональних особливостей, гейміфікації, застосування компетентнісних регламентів, дії та особистісно-орієнтованого підходу засобами цифрової дидактики;
- уточнено, що поняття «професійна компетентність менеджера» представляє собою якісну характеристику особистості фахівця яка включає систему науково-технічних знань, зокрема цифрових навичок;
- встановлено, що основою особливості, яка впливає на розвиток професійної компетентності майбутнього менеджера є усвідомлення

майбутнім фахівцем переваг сучасної економіки та бізнес-адміністрування, вміння користуватися цифровими досягненнями суспільства та ефективно використовувати управлінські функції при прийнятті професійних рішень.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. З огляду на вище сказане виникає потреба у подальшому дослідженні, яке розкриє більш ґрунтовно методологічні підходи до розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів засобами цифрової дидактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] В. Аніщенко, А. Михайличенко, *Професійна підготовка на основі стандарту компетентності*. Київ, Україна, 1996.
- [2] Л. В. Балабанова, О. В. Сардак, *Організація праці менеджера*. – 2-е вид., перероб. та доп. Київ, Україна : ВД «Професіонал», 2007.
- [3] І. А. Балягіна, М. А. Богорад, Г. О. Ковальчук, *Методика викладання економіки*. Київ, Україна : КНЕУ, 2003.
- [4] Н. М. Бібік, «Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування», у *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Серія. Бібліотека з освітньої політики. Київ, Україна : К.І.С., 2004, с. 47–52.
- [5] К. О. Бояринова, М. О. Кравченко, К. О. Копішинська, *Бізнес-менеджмент і адміністрування*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ela.kpi.ua/items/c8223403-78b7-4f12-b563-e19f2e44c60a> Дата звернення: Квіт. 02, 2024.
- [6] Т. І. Бурлаєнко, «Компетентність. Компетентності», у *Енциклопедія освіти*; В. Г. Кремень, Ред. – 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, Україна : Юрінком Інтер, 2021, с. 470.
- [7] С. Гончаренко, *Український педагогічний словник*. Київ, Україна : Либідь, 1997.
- [8] О. Дубініна, А. Боровик, «Формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя історії у процесі фахової підготовки», *Вісник післядипломної освіти*. Серія «Педагогічні науки», вип. 24(53), с. 10–23, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/24_53_2023/pedagogy/Bulletin_24_53_Pedagogika_Borovyk_Dubinina.pdf Дата звернення: Квіт. 02, 2024.
- [9] Г. В. Єльнікова, *Управлінська компетентність*. Київ, Україна : Ред. загальнопед. газет, 2005.

- [10] В. І. Маслов, *Наукові основи та функції процесу управління загально-освітніми навчальними закладами*. Тернопіль, Україна : Астон, 2007.
- [11] *Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.*; В. Яременко, О. Сліпушко, Ред. Київ, Україна : Аконіт, 2000.
- [12] О. В. Овчарук, «Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти», у *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики*; О. В. Овчарук, Ред. Київ, Україна : К.І.С., 2004, 112 с., с. 6–16.
- [13] «Педагогічний словник», *Шкільний світ*, № 6/7, с. 18, 2001.
- [14] О. І. Пометун, «Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн», у *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики*; О. В. Овчарук, Ред. Київ, Україна : К.І.С., 2004, 112 с., с. 16–26.
- [15] Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD. [Online]. Available: <https://www.deseco.ch/bfs/deseco/en/index/01.parsys.70925.downloadList.59988.DownloadFile.tmp/2001annualreport.pdf>
Application date: April 02, 2024.
- [16] J. Raven, H. K. Lewis & Co, «Competence in modern society--its identification, development and release», *Journal of Economic Psychology, Elsevier*, vol. 6(4), p. 420–422, 1984.
- [17] «Quality education and competencies for life», *Workshop 3. Background Paper*, p. 6, 2004.
- [18] Spector, J. Michael; de la Teja, Ileana, "Competencies for Online Teaching. ERIC Digest", *ERIC Custom Transformations Team*, p.1–3, 2006. [Online]. Available: <https://eric.ed.gov/?id=ED456841> Application date: April 02, 2024.
- [19] The Oxford Dictionary. Oxford: Oxford University press, 1977.

FEATURES OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE MANAGERS USING DIGITAL DIDACTIC MEANS

Vitalii Cavchenko,

PhD student (Educational, pedagogical sciences)

Department of Economy Entrepreneurship and Management

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0009-6372-9951>
3480348@gmail.com

Abstract. The article discusses the theoretical and methodological aspects of the development of professional competence of future managers by means of digital didactics. Ukrainian and foreign experience regarding the peculiarities of the development of professional competence of future specialists, in particular managers, has been studied. It was concluded that the main feature that affects the development of the future manager's professional competence is the future specialist's awareness of the advantages of the modern economy and business administration, the ability to use the digital achievements of society and the effective use of management functions when making professional decisions. Studying the methodological approaches of Ukrainian and foreign scientists clarified the concept of "professional competence of a manager", which is a qualitative characteristic of a specialist's personality, which includes a system of scientific and technical knowledge, in particular digital skills. It has been proven that the organization of the educational process in the preparation of future managers should be based on the principles of systematicity, interdisciplinary, professional focus, interactivity, accounting for regional features, gamification, application of competence regulations, action and a person-oriented approach by means of digital didactics. The key aspects of the process of developing the professional competence of future managers by means of digital didactics are characterized. The problem of using the competence approach in education is analyzed through the prism of research by Ukrainian and foreign scientists. It was found that the basis of professional competence is the formation of the professional culture of a modern manager, which includes values, attitudes, models and norms of behavior that arise as a result of economic activity, education and simple communication between people.

Keywords: competence; professional competence; student of education; manager; digital didactics.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] V. Anishchenko, A. Mykhailychenko, Profesiina pidhotovka na osnovi standartu kompetentnosti. Kyiv, Ukraina, 1996. (in Ukraine)
- [2] L. V. Balabanova, O. V. Sardak, Orhanizatsiia pratsi menedzhera. – 2-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv, Ukraina : VD «Profesional», 2007. (in Ukraine)
- [3] I. A. Baliahina, M. A. Bohorad, H. O. Kovalchuk, Metodyka vykladannia ekonomiky. Kyiv, Ukraina : KNEU, 2003. (in Ukraine)

- [4] N. M. Bibik, «Kompetentnisnyi pidkhd: refleksyvnyi analiz zastosuvannia», u Kompetentnisnyi pidkhd u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy. Serii. Biblioteka z osvitoi polityky. Kyiv, Ukraina : K.I.S., 2004, s. 47–52. (in Ukraine)
- [5] K. O. Boiarynova, M. O. Kravchenko, K. O. Kopishynska, Biznes-menedzhment i administruvannia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ela.kpi.ua/items/c8223403-78b7-4f12-b563-e19f2e44c60a> Data zvernennia: Kvit. 02, 2024. (in Ukraine)
- [6] T. I. Burlaienko, «Kompetentnist. Kompetentnosti», u Entsyklopediia osvity; V. H. Kremen, Red. – 2-he vyd., dopov. ta pererob. Kyiv, Ukraina : Yurinkom Inter, 2021, s. 470. (in Ukraine)
- [7] S. Honcharenko, Ukraïnskyi pedahohichni slovnyk. Kyiv, Ukraina : Lybid, 1997. (in Ukraine)
- [8] O. Dubinina, A. Borovyk, «Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia istorii u protsesi fakhovoi pidhotovky», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii «Pedahohichni nauky», vyp. 24(53), s. 10–23, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/24_53_2023/pedagogy/Bulletin_24_53_Pedagogika_Borovyk_Dubinina.pdf Data zvernennia: Kvit. 02, 2024. (in Ukraine)
- [9] H. V. Yelnykova, Upravlinska kompetentnist. Kyiv, Ukraina : Red. zahalnoped. hazet, 2005. (in Ukraine)
- [10] V. I. Maslov, Naukovi osnovy ta funktsii protsesu upravlinnia zahalnoosvitnimy navchalnymy zakladamy. Ternopil, Ukraina : Aston, 2007. (in Ukraine)
- [11] Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy: u 4 t.; V. Yaremenko, O. Slipushko, Red. Kyiv, Ukraina : Akonit, 2000. (in Ukraine)
- [12] O. V. Ovcharuk, «Rozvytok kompetentnisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty», u Kompetentnisnyi pidkhd u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy. Biblioteka z osvitoi polityky; O. V. Ovcharuk, Red. Kyiv, Ukraina : K.I.S., 2004, 112 s., s. 6–16. (in Ukraine)
- [13] «Pedahohichni slovnyk», Shkilnyi svit, № 6/7, s. 18, 2001. (in Ukraine)
- [14] O. I. Pometun, «Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain», u Kompetentnisnyi pidkhd u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy. Biblioteka z osvitoi polityky; O. V. Ovcharuk, Red. Kyiv, Ukraina: K.I.S., 2004, 112 s., s. 16–26. (in Ukraine)

- [15] Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD. [Online]. Available: <https://www.deseco.ch/bfs/deseco/en/index/01.parsys.70925.downloadList.59988.DownloadFile.tmp/2001annualreport.pdf> Application date: April 02, 2024. (in English)
- [16] J. Raven, H. K. Lewis & Co, «Competence in modern society--its identification, development and release», Journal of Economic Psychology, Elsevier, vol. 6(4), p. 420–422, 1984. (in English)
- [17] «Quality education and competencies for life», Workshop 3. Background Paper, p. 6, 2004. (in English)
- [18] Spector, J. Michael; de la Teja, Ileana, "Competencies for Online Teaching. ERIC Digest", ERIC Custom Transformations Team, p. 1–3, 2006. [Online]. Available: <https://eric.ed.gov/?id=ED456841> Application date: April 02, 2024. (in English)
- [19] The Oxford Dictionary. Oxford: Oxford University press, 1977. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-176-190](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-176-190)
УДК 005.55:005.336.2:002]:378.091.3

Сацюк Гліб Сергійович,

здобувач вищої освіти рівня доктор філософії
кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0009-9244-5800>
glebsatsyuk@gmail.com

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті обговорюється питання формування інформаційної культури майбутніх менеджерів. У наш час інформація стала невід'ємним стратегічним ресурсом, який визначає успіх у різних сферах діяльності. Це призводить до необхідності формування інформаційної культури майбутнього менеджера, здатної ефективно використовувати цей ресурс на всіх рівнях – як тактичному, так і операційному, особливо в контексті управління. Проведено аналіз ключових навичок і компетенцій, зокрема розуміння інформації, аналізу даних і прийняття обґрунтованих рішень, необхідних для майбутніх менеджерів. Вивчено інформаційну культуру майбутніх менеджерів необхідну для оцінки їх готовності до викликів сучасного інформаційного суспільства та забезпечення їх успішної адаптації та професійного розвитку в сучасному світі. Розглянуто використання ігрових технологій в цьому процесі є важливим методом створення ситуацій, в яких студенти можуть застосувати свої знання та навички в галузі інформаційного менеджменту. Досліджено, що ігрові технології сприяють не тільки більш глибокому засвоєнню матеріалу, а й розвитку таких ключових навичок, як аналітичне мислення, прийняття рішень в умовах невизначеності та ефективного вирішення проблем. Виявлено, що ігрові технології також можуть моделювати різні управлінські сценарії, допомагаючи студентам зрозуміти, як застосовувати свої знання в реальному бізнес-середовищі. Використовуючи ігрові технології, студенти також можуть розвивати навички командної роботи, співпраці та комунікації, які є важливими аспектами роботи з управління інформацією. Вивчено ігрові вправи, які дозволяють студентам не

тільки навчитися ефективно працювати в групі, але й оцінити важливість синергії та колективного інтелекту у вирішенні складних проблем. Таким чином, використання ігрових технологій доповнює вивчення інформаційної культури майбутніх менеджерів, збагачуючи їхній досвід та готуючи до викликів сучасного світу.

Ключові слова: культура; інформаційна культура; менеджери; ігрові технології; освіта.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Problem Statement. Стан світової і регіональної економіки сьогодні потребує компетентних антикризових, арбітражних і конкурентоспроможних керуючих підприємством. Тим часом сформовані організаційні форми вузівського освітнього процесу, методи і засоби навчання від початку орієнтовані на нормативну модель фахівця, яка не передбачає формування навичок професійної діяльності в циклічних кризах. При цьому нестабільність і невизначеність економіки на зламі нового століття знаходили відображення в економічних теоріях науковців, хоча уявлялися в принципі невластивими плановій економіці радянського типу і переважно короткочасними, випадковими у ринковій економіці. У стадії зародження перебували й концепції прогнозування та управління економічними ризиками та кризами на пострадянському просторі.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Питанням формування інформаційної культури майбутнього менеджера приділялася велика увага українськими та зарубіжними вченими. Виділимо лише основних учених, які у своїх працях приділяли увагу методам та підходам формування інформаційної культури майбутнього менеджера: В. Биков, В. Васильєв, В. Гуме А. Коломієць, О. Дубініна, Л. Калініна, В. Степанов, Н. Джинчарадзе, В. Біблер, нюк, А. Дулатова, В. Каймін, М. Коляда та ін. Проблеми визначення поняття «інформація», «інформаційна діяльність», «інформаційна культура» досліджено у роботах Н. Макарової. Є. Семенюк, Дж. Нейсбіт, В. Олейніка, Н. Ямчука та ін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета: дослідити теоретичні та методичні аспекти формування інформаційної культури майбутнього менеджера засобами ігрових технологій навчання.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання:**

- визначити та обґрунтувати методи та підходи щодо формування

інформаційної культури майбутнього менеджера засобами ігрових технологій навчання;

- визначити компоненти формування складовою інформаційної культури майбутнього менеджера;
- дослідити можливості використання різних видів ігор для формування інформаційної культури майбутнього менеджера.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Інформаційній культурі майбутніх менеджерів приділяється особлива увага в контексті швидких змін у суспільстві, спричинених розвитком інформаційних технологій. Виділимо трьох вчених, які займалися цим питанням:

А. Коломієць подає інформаційну культуру менеджера як здатність та потребу фахівця використовувати доступні інформаційні можливості для системного й усвідомленого пошуку нового знання, його інтерпретації та розповсюдження. У цьому випадку йдеться про структурування, організацію, систематизацію даних та інформації, розуміння природи інформаційного моделювання, способів представлення даних тощо [5].

Л. Калініна у своїх дослідженнях зазначає, що інформаційна культура розглядається як спосіб життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві, як складова процесу формування культури людства. Саме інформаційна культура покликана гармонізувати внутрішній світ суб'єкта шляхом вироблення раціональної інформаційної поведінки, що дозволяє досягти рівноваги в інформаційно-комунікаційному взаємообміні з інформаційним середовищем, яке переважно ґрунтується на комп'ютерних, телекомунікаційних і інших засобах зв'язку [3].

На думку С. Степанова інформаційна культура – здатність суспільства ефективно використовувати наявні інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій, а також застосовувати для цих цілей передові досягнення в галузі розвитку засобів інформатизації та інформаційно-комунікаційних технологій [8].

О. Дубініна вважає, що «інформаційна культура» пов'язана – з двома загальнонауковими поняттями – інформація і культура. Інформаційна культура в сучасному світі асоціюється з техніко-технологічними аспектами інформатизації, оволодінням навичками роботи на комп'ютері, з так званим інформаційним бумом й значними обсягами інформаційних потоків, а можливо доступністю й вільним доступом до інформаційних масивів мережі Інтернет [10].

Аналіз наукових праць, щодо уточнення дефініції, поняття інформаційної культури дав нам можливість визначити, що інформаційна культура менеджера – це сукупність знань, навичок, умінь і цінностей, які дозволяють йому ефективно використовувати інформаційні ресурси для прийняття рішень, вирішення проблем і досягнення стратегічних управлінських цілей. Вона включає розуміння інформаційних процесів, здатність аналізувати, оцінювати та інтерпретувати дані, а також вміння ефективно спілкуватися та співпрацювати з іншими в організації. Вона також включає розуміння важливості конфіденційності, безпеки та етичного використання інформації в управлінні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Обґрунтованим вважається використання методів та підходів, щодо формування інформаційної культури майбутнього менеджера, засобами ігрових форм навчання. Аналіз і синтез наукової літератури дав змогу оцінити існуючу наукову базу, порівняння та узагальнення практичного досвіду допомагає зрозуміти, як культура знань реалізується на практиці, а аналіз термінології уточнює та стандартизує поняття, що використовуються в дослідженні. Кожен з цих методів допомагає зрозуміти та проаналізувати інформаційну культуру менеджера.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Сьогодні кожен фахівець має володіти вмінням працювати з великим обсягом інформації, від моменту її знаходження чи отримання, а в подальшому до адекватного сприйняття і продуктивного використання. Це, насамперед стосується ефективності фахівців, менеджерів, тих, хто краще і швидше за інших може оцінити і зрозуміти загальнодоступну інформацію, оскільки обсяг інформації, що постійно збільшується, та можливості її сприйняття, опрацювання, засвоєння, передачі та використання у професійній діяльності, актуалізують необхідність безперервності освіти. Особливо це актуально в умовах переходу до інформаційного суспільства і формування стійкої мотиваційної основи та високого рівня сформованості знань, умінь і навичок.

З цих позицій менеджер має володіти не тільки способами отримання та використання необхідної інформації, інформаційними технологіями для підтримки та розвитку інтелектуального потенціалу управлінця, а й ефективно застосовувати отримані знання під час ухвалення управлінських рішень з урахуванням економічних, екологічних, моральних та етичних аспектів, раціонально організувати не лише свою

інформаційну діяльність, а й усього персоналу.

У зв'язку з цим зростає інтерес до активних педагогічних технологій у професійній освіті, серед яких ігри мають найширше використання. Внаслідок досліджень і педагогічних експериментів встановлено, що ділові та рольові ігри можуть забезпечити формування у студентів нових знань, інтелектуальних і практичних умінь, дають досвід творчої діяльності, ціннісного ставлення до професії. Завданням є виявити та якнайкраще застосувати абстрагуювальні, моделювальні, імітаційні, креативні, інноваційні та аксіологічні властивості ігор, які визначають їхню продуктивність [9].

У процесі навчання найширше використовують такі види ігор, як: ділові, імітаційні та операційні.

Ділові ігри відрізняються від інших, по-перше, імітацією діяльності реальних соціально-економічних систем, по-друге, учасники гри виступають у тих чи інших ролях лише для набуття досвіду, подолання конфліктів та ухвалення ділових рішень; по-третє, ділова гра завжди є методом колективного навчання; по-четверте, у ділових іграх створюють емоційний настрій для активізації процесу навчання.

Ділова гра використовується для розв'язання комплексних завдань засвоєння та закріплення нового матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загально-навчальних умінь, дає можливість учням зрозуміти та вивчити навчальний матеріал з різних позицій.

Суть імітаційної гри полягає в тому, що на заняттях імітується діяльність підприємства або його підрозділу – команди розробників, відділу тестування тощо. Імітуватися можуть події, конкретна діяльність людей (ділова нарада, обговорення плану, проведення співбесіди тощо), обстановка і умови, в яких відбувається подія або здійснюється діяльність (кабінет, зал засідань). Сценарій імітаційної гри, окрім сюжету події, містить опис структури та призначення імітаційних процесів і об'єктів.

Як вважає Т. Качеровська, «сутність та структура ігрового процесу надає алгоритм та шляхи забезпечення для формування майбутнього менеджера. Як приклад, якщо у комп'ютерній грі ви розвиваєте власний ресторан, то чому б не спробувати втілити це в життя» [9].

Операційні ігри допомагають відпрацювати виконання конкретних специфічних операцій роботи з клієнтами, опрацювання заяв, прийом документів тощо. В операційних іграх моделюється відповідний робочий процес. Ігри цього типу проводяться в умовах, що імітують реальні.

Контекстне наповнення ділових ігор передбачає глибокий аналіз професійної сфери менеджера в аспекті подолання різних викликів і

відповідно вибір типу гри. За рівнем проблемності ігри поділяються на тренінгові, репродуктивні та творчі.

Тренінгові ігри – це багатоденні ділові ігри з наскрізним сюжетом, які поєднують цікаву форму з напруженою інтелектуальною діяльністю з розв'язання численних економічних чи інших викликів, включають знайомство з новими видами діяльності та участь у реальних товарно-грошових відносинах.

Репродуктивні ігри – це ігри, у яких учні відтворюють відому їм інформацію, пригадують, впізнають знайомі явища, розгадують або вгадують, застосовуючи неспецифічні ігрові дії, кросворди, ребуси, загадки, мозаїки.

Творчі ігри – це ігри, в яких кінцевий результат як правило неоднозначний, немає готових засобів для розв'язання ігрового завдання, рішень безліч.

Очевидно, що для менеджерських завдань найефективнішим інструментом є творчі ігри, що моделюють процеси управління різними ситуаціями для подолання різних викликів.

Є позитивний досвід використання ділових ігор в підготовці фахівців економічних галузей. Приклади масштабного застосування відомих комп'ютерних економічних ігор продемонстрували, що симуляційні технології, які лежать в основі проведення творчих ігор, вирізняються такими основними параметрами:

- дозволяють максимально наблизити процес навчання до практичної діяльності керівників і фахівців;
- враховують інтереси різних учасників і вчать приймати управлінські рішення в конфліктних ситуаціях;
- є колективним методом навчання, що формує комунікативну компетентність [9].

За словами О. Довженко, «комп'ютерні ігри дають можливості студентам для розвитку в майбутній професії». Він вважає, що «в іграх є мета навчання і навчальний результат, завдяки якому активізується процес навчання» [9].

Загальна методика розробки ігрових технологій навчання передбачає кілька етапів. Визначається предмет, потім цілі, диференційовані завдання; розробляється сценарій гри, що складається з окремих фрагментів – кейсів. Стосовно кожного з них описується обстановка – умови, в яких діятимуть як віртуальні, так і реальні учасники гри. Обстановка задає межі їхньої діяльності. Конкретна комбінація кейсів являє собою основу ігрового сценарію – карту гри-симуляції. Між кейсами,

залежно від предмета вивчення, встановлюються зв'язки і залежності: часові, причинно-наслідкові, умовні та інші. Тут же визначають сюжетні лінії гри, здійснюють добір учасників і розподіл ролей, забезпечують студентів і ведучого інформацією або навчальним, професійно-орієнтованим матеріалом, обирають час і місце проведення гри, способи оцінювання учасників гри.

У професійно-орієнтованих іграх важливим є використання професійно-ідентичної документації, оформлення, наповнення гри регіональною специфікою, якнайбільш реальне відображення економічної ситуації та персонажів, які діють у ній. Високою ефективністю відзначаються комбіновані ігри, що проводяться на підприємствах під час навчальних практик із залученням компетентних співробітників фірм і організацій, описом сюжетів економічних криз. Особливості ігрових технологій в економічній сфері описуються терміном «бізнес-симуляція», який останніми роками здобув визнання у сфері електронної дидактики та e-Learning.

Різноманітність підходів до дослідження зумовлена тим, що сучасна ситуація у формуванні інформаційної культури менеджера характеризується:

- наявністю соціальних суперечностей між об'ємом інформації, що постійно зростає, і можливостями індивіда в його сприйнятті, обробці, засвоєнні, передачі та використанні;
- усвідомленням необхідності стійкого мотиваційного підґрунтя та відповідного рівня сформованості знань, умінь і навичок до здійснення управлінської діяльності;
- соціальною значущістю проблем формування інформаційної культури менеджера та розробкою механізму його здійснення;
- необхідністю формування інформаційної культури майбутнього менеджера та недостатності існуючих підходів до її формування.

Інформаційну культуру характеризують операційні вміння, пов'язані з інформацією, включно з інформаційним світоглядом, з інформаційними потребами та цінностями, інформаційним мисленням, ставленням до людей і навколишнього світу, тісно пов'язаним з інформаційною діяльністю.

На основі аналізу поняття інформаційної культури майбутнього менеджера виділимо такі компоненти її формування, крізь призму застосування ігрових технологій навчання:

- мотиваційно-ціннісний компонент, що являє собою сукупність потреб, мотивів вибору джерел, змісту поведінки та ставлення до всіх елементів процесу інформаційного обміну;
- когнітивний компонент, що розуміється як мінімум знань, якими має оперувати людина для адаптації в сучасному інформаційному

суспільстві, включно зі знаннями про розміщення інформації, її джерела, способи роботи з пошуку, перетворення та передачі інформації;

- комунікативний компонент, що визначає статус людини в інформаційному суспільстві через уміння спілкуватися з людьми, користуватися різними системами для спілкування, бути компетентним у питаннях роботи з джерелами інформації;

- технологічний компонент, що розуміється як комплекс умінь щодо використання технічних засобів або технологічних процесів для роботи з інформацією, включно з пошуком необхідних даних, структуруванням, систематизацією, узагальненням, представленням результатів з використанням технічних засобів;

- оцінювально-рефлексивний компонент, що розуміється як можливість самооцінки дій у просуванні шляхом власної траєкторії розвитку, а також визначення напрямку подальшої діяльності (прогнозування та планування), що включає знання усіляких методик оцінювання успішності та самокоригування.

Усі наведені компоненти взаємопов'язані та взаємозумовлені й об'єктивно характеризують рівень інформаційних процесів та відносин, що здійснюються у суспільстві та існують у світі. На базі кількісного оцінювання п'яти компонентів можна одержати інтегральний показник інформаційної культури (зазвичай: низька, середня, висока) як особистості, так і суспільства загалом.

У нашому дослідженні виокремлено три рівні сформованості інформаційної культури: критичний, допустимий, оптимальний. Останній більшою мірою відповідає сучасним оцінним підходам.

Аналіз численних джерел дає змогу виявити низку найважливіших характеристик, що вирізняють інформаційну діяльність менеджера:

- великий обсяг інформаційного поля, зумовлений необхідністю аналізу інформації не тільки про особливості діяльності підприємства, а й про процеси, що відбуваються в економіці, коливання попиту на ринку, стану курсу валют, прогресивні методи роботи тощо;

- висока динаміка надходження інформації, що вимагає високої швидкості та якості її переробки;

- багатопараметричний характер інформації, що передбачає володіння менеджером знаннями основ управління;

- опосередкованість інформації, що надходить, яка передбачає її первинну обробку підлеглими;

- дефіцит реальної інформації та наявність значного обсягу «шумової» інформації, що не стосується діяльності менеджера.

З цих позицій комп'ютерно-опосередковані комунікативні навички (грамотне письмове мовлення, ефективна робота з різноманітною електронною інформацією, критичне оцінювання інформаційних ресурсів, координування спільних дій, презентація та самопрезентація) дають змогу ефективно будувати взаємодію та взаєморозуміння з учасниками управлінського процесу, спрямовувати перебіг комунікацій в організації.

При цьому предметом праці виступає інформація, яка опрацьована за допомогою певних засобів і методів, а продуктом – перероблена інформація у вигляді управлінського рішення. У «Педагогічному словнику» С. Гончаренка знаходимо визначення цього поняття: «Інформація – одне з загальних понять науки; в широкому розумінні – нові відомості про навколишній світ, одержані в результаті взаємодії з ним. У педагогіці і психології – зміст будь-якого повідомлення, дані про щось, які розглядаються в аспекті передачі їх у просторі і часі» [2]. М. Редько у своїх дослідженнях вважає, що «інформація – це відомості стосовно осіб, предметів, фактів, подій, явищ і процесів незалежно від форми їх подання» [7].

У Законі України «Про інформацію», як базового нормативно-правового акту в інформаційній сфері, подано визначення інформації «як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [1]. Таким чином, інформація – це загальнонаукове, багатоаспектне, всеохоплююче поняття, яке є вузловим у процесі пізнання, що виявляє загальні й конкретні багатогранні зв'язки із дійсністю як повне її відображення.

Як показує аналіз, ухвалення рішення включає різні елементи, серед яких більшість дослідників виокремлюють постановку проблеми, позначення мети, пошук альтернатив і рішення, як вибір альтернативи, структуру якого ми представили в три стадії (рис.).

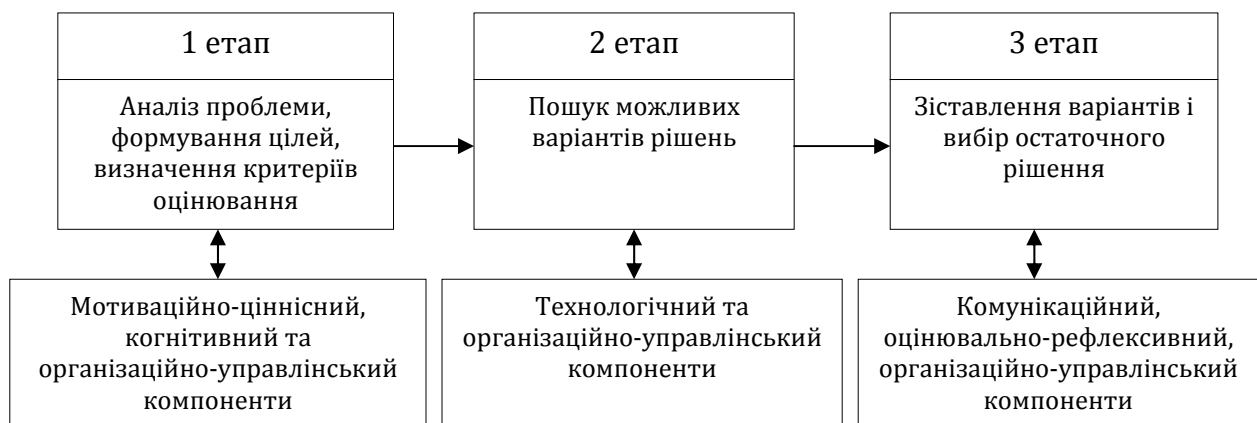

Рис. Трьохетапне формування управлінських рішень [9]

Аналізуючи рисунок можемо зробити висновок про те що існує трьохетапне формування управлінських рішень, яке полягає у тому що для ухвалення ефективного рішення. необхідних для виконання низькі робіт, що складаються з окремих етапів, процедур і операцій.

Серед численних підходів до прийняття управлінського рішення нам імпонує трьохетапна модель Г. Саймона, що є основою для реалізації більшості відомих на сьогодні технологій [6].

Отже, компоненти інформаційної культури присутні в усіх стадіях або етапах ухвалення та реалізації управлінського рішення.

На сьогодні в системі управління переважають різновиди інформаційної культури, що впливають на спосіб застосування інформації, тобто на інформаційну діяльність менеджерів, визначають їхню інформаційну поведінку та відносини в організації, відображаючи пріоритети керівників компанії у використанні інформації для досягнення успіху або запобігання провалам.

Інформаційна культура характеризується використанням інформації для управління підлеглими або впливу на них. Культура взаємодії передбачає довіру один до одного та обмін інформацією (особливо про наявність проблем і невдач) з метою підвищення власної ефективності.

Вивчення вимог професійної компетентності майбутнього менеджера дає змогу виокремити шаблі його інформаційної культури:

- світоглядну, що передбачає усвідомлення менеджером впливу інформаційних процесів і технологій на розвиток сучасного суспільства, структуру і зміст діяльності працівників усіх рівнів та усвідомлення соціальних наслідків інформатизації суспільства;

- технологічну, спрямовану на оволодіння способами та прийомами роботи з інформацією на основі традиційних і нових інформаційно-комп'ютерних підходів, використання їх як інструменту в освітній та управлінській діяльності;

- професійну, що передбачає нагромадження досвіду використання інформації у межах професійної діяльності та, передусім, вибудовування ефективної системи інформаційних ресурсів, формування інформаційно-правової основи ухвалення управлінських рішень, визначення затребуваності того чи іншого ресурсу в межах оперативного та стратегічного управління організацією.

Якщо зміст перших двох (світоглядна та технологічна) складових визначає інформаційну культуру будь-якого фахівця, який визначає насамперед інформаційний світогляд і технологічні аспекти інформаційної діяльності, то зміст третьої (професійного) складової, на нашу думку, не

тільки вирізняє менеджера як професіонала, а й має свою градацію, залежно від рівня управління, до якого буде віднесено менеджера у майбутній діяльності. Проведений нами аналіз дає змогу вивести таку відповідність між рівнем управління, категорією менеджера, рівнем професійної діяльності, якісним рівнем інформаційної професійної культури менеджера та кількісною оцінкою (рівнем) інформаційної культури особистості. На нашу думку, інформація в управлінні – це водночас предмет, інструмент та результат управлінської діяльності. Тому опанування умінь, необхідних в інформаційній діяльності, у тому числі формування культури створення та поширення інформації – це один з основних компонентів професійної підготовки менеджерів. У контексті нашого дослідження було вивчено, що інформаційна культура менеджерів різних рівнів управління має спільний зміст на світоглядному та технологічному рівнях, але диференціюється на професійному рівні через специфіку діяльності на зазначених рівнях управління.

Виходячи з проведеного аналізу дослідження, інформаційна культура менеджера, і насамперед менеджера вищої ланки, визначає інформаційну культуру організації загалом і впливає на поведінку всіх членів організації. Ці особливості інформаційної культури дають змогу на додаток до вже визначених раніше компонентів для менеджерів виокремити ще один компонент – організаційно-управлінський.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Підсумовуючи результати дослідження, нами було виділено основні методи та підходи до формування інформаційної майбутніх менеджерів засобами ігрових технологій навчання. З'ясовано, що ігрові технології мають великий потенціал у формуванні інформаційної культури майбутніх менеджерів. Уточнено та обґрунтовано що ігрові методи навчання роблять освітній процес інтерактивним та захоплюючим, активно розвивають навички та компетенції, майбутніх менеджерів які необхідні для успішної кар'єри. Ігрові технології створюють атмосферу практичного застосування знань, що допомагає майбутньому менеджеру краще засвоїти навчальний матеріал і застосувати його в реальних робочих ситуаціях. Крім того, використання ігрових технологій спонукає здобувачів освіти до формування навичок самостійного та критичного мислення, що є важливим аспектом успішного управління знаннями. Таким чином, інтеграція ігрових технологій має великий потенціал у формуванні інформаційної культури майбутніх менеджерів. Також нами уточнено сутність поняття «інформаційна культура», яке полягає у тому

що це сукупність знань, навичок, умінь і цінностей, які дозволяють йому ефективно використовувати інформаційні ресурси для прийняття рішень, вирішення проблем і досягнення стратегічних управлінських цілей у процесі дослідження нами структуроване підходи щодо формування майбутнього менеджера засобами ігрових технологій навчання. Визначено основні компоненти складової інформаційної культури майбутнього менеджера, а саме: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативний, технологічний та оцінювально-рефлексивний.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. З огляду на велику кількість досліджень проблеми формування майбутнього менеджера лишається чисельність нерозв'язаних понять, які передбачають вивчення впливу технологічних інновацій, культурних аспектів, інформаційної безпеки та етики, розвитку навичок інформаційної грамотності, впливу соціальних мереж та медіа, співпраці та комунікації, а також управління знаннями. Ці напрямки не лише розширюють наше розуміння інформаційної культури в контексті управління, а й сприяють удосконаленню практичних методів управління в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Верховна Рада України. (1992, Жовт. 02). Закон № 2657-XII «Про інформацію». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
- [2] С. У. Гончаренко, *Український педагогічний словник*; С. Головка, Ред. Київ, Україна : Либідь, 1997.
- [3] Л. М. Калініна. *Інформаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу та критерії її виміру*. Київ, Україна: Інститут педагогіки НАПН України, 2011.
- [4] В. В. Докучаєва, *Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі*. Луганськ, Україна, 2005
- [5] А. Коломієць. «Теоретичні та методичні основи формування інформаційної культури майбутнього вчителя початкових класів», автореф. дис. д-ра наук. Київ, 2017.
- [6] В. В. Концедайло, «Використання серйозних ігор та симуляцій з розробки програмного забезпечення для розвитку нетехнічних компетенцій майбутніх інженерів-програмістів», *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, т. 1, № 11, с. 29–39, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3JBrPo> Дата звернення: Квіт. 06, 2024.

- [7] М. М. Редько, *Інформатика та комп'ютерна техніка*. Вінниця, Україна: Нова Книга, 2007. ISBN 978-966-382-074-3
- [8] В. Ю. Степанов, Інформаційна культура сучасного інформаційного суспільства. *Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць*, вип. 27, с. 91–97, 2009.
- [9] M. Augier, «Models of Herbert A. Simon», *Perspectives on Science*, vol. 8, is. 4, pp. 407–443, 2000. [Online]. Available: <https://muse.jhu.edu/pub/6/article/28074> Application date: April 06, 2024.
- [10] О. Дубініна, «Інформаційна культура керівника як чинник вдосконалення управління навчальним закладом», *Теорія і методика управління освітою*, № 1(17), 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/a41rdh> Дата звернення: Квіт. 06, 2024.

DEVELOPMENT OF INFORMATION CULTURE OF FUTURE MANAGERS BY MEANS OF GAME-BASED LEARNING TECHNOLOGIES

Hlib Satsiuk,

PhD student (Educational, pedagogical sciences)

Department of Economy Entrepreneurship and Management

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0009-9244-5800>

glebsatsyuk@gmail.com

Abstract. The article discusses the issue of forming the information culture of future managers. Nowadays, information has become an integral strategic resource that determines success in various fields of activity. This leads to the need to form an information culture of a future manager capable of effectively using this resource at all levels – both tactical and operational, especially in the context of management. The article analyses the key skills and competencies, including understanding information, data analysis and making informed decisions, required for future managers. The information culture of future managers is studied, which is necessary to assess their readiness for the challenges of the modern information society and ensure their successful adaptation and professional development in the modern world. The use of game technologies in this process is considered as an important method of creating situations in which students can apply their knowledge and skills in the field of information management. It has been shown that game

technologies contribute not only to a deeper learning of the material, but also to the development of such key skills as analytical thinking, decision-making under conditions of uncertainty and effective problem solving. It has been found that gaming technologies can also simulate various management scenarios, helping students to understand how to apply their knowledge in a real business environment. Using gaming technologies, students can also develop teamwork, collaboration and communication skills, which are important aspects of information management work. Game exercises are studied that allow students not only to learn how to work effectively in a group, but also to appreciate the importance of synergy and collective intelligence in solving complex problems. Thus, the use of game technologies complements the study of the information culture of future managers, enriching their experience and preparing them for the challenges of the modern world.

Keywords: culture; information culture; managers; gaming technologies; education.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (1992, Zhovt. 02). Zakon № 2657-XII «Pro informatsiiu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (in Ukraine)
- [2] S. U. Honcharenko, Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk; S. Holovko, Red. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1997. (in Ukraine)
- [3] L. M. Kalinina. Informatsiina kultura kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu ta kryterii yii vymiru. Kyiv, Ukraina: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, 2011. (in Ukraine)
- [4] V. V. Dokuchaieva, Proektuvannia innovatsiinykh pedahohichnykh system u suchasnomu osvitnomu prostori. Luhansk, Ukraina, 2005. (in Ukraine)
- [5] A. Kolomiets. «Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannia informatsiinoi kultury maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv», avtoref. dys. d-ra nauk. Kyiv, 2017. (in Ukraine)
- [6] V. V. Kontsedailo, «Vykorystannia serioznykh ihor ta symuliatsii z rozrobky prohramnoho zabezpechennia dlia rozvytku netekhnichnykh kompetentnostei maibutnikh inzheneriv-prohramistiv», Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity, t. 1, № 11, s. 29–39, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3JBrPo> Data zvernennia: Kvit. 06, 2024. (in Ukraine)

- [7] M. M. Redko, *Informatyka ta komp'uterna tekhnika*. Vinnytsia, Ukraina: Nova Knyha, 2007. ISBN 978-966-382-074-3 (in Ukraine)
- [8] V. Yu. Stepanov, *Informatsiina kultura suchasnoho informatsiinoho suspilstva*. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury: zb. nauk. prats, vyp. 27, s. 91–97, 2009. (in Ukraine)
- [9] M. Augier, «Models of Herbert A. Simon», *Perspectives on Science*, vol. 8, is. 4, p. 407–443, 2000. [Online]. Available: <https://muse.jhu.edu/pub/6/article/28074> Application date: April 06, 2024. (in English)
- [10] O. Dubinina, «Informatsiina kultura kerivnyka yak chynnyk vdoskonalennia upravlinnia navchalnym zakladom», *Teoriia i metodyka upravlinnia osvitoiu*, № 1(17), 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/a41rdh> Data zvernennia: Kvit. 06, 2024. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
09 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-191-211](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-191-211)
УДК 331.5:378.2](477)

Сидоренко Вікторія Вікторівна,
доктор педагогічних наук, професор,
директор Білоцерківського інституту
неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Біла Церква, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-4581>
sidorenko34@gmail.com

КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ РОЗРИВ (SKILLS GAP) НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: СТАН ТА МЕХАНІЗМИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Анотація. У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки ідентифіковано одну з проблем [1]: розрив між системою освіти та ринком праці, дисбаланс попиту і пропонування інноваційних спеціальностей, відсутність механізмів зворотного зв'язку між роботодавцями і закладами вищої освіти. На сьогодні система підготовки фахівців в Україні характеризується яскраво вираженими структурними проблемами і низькими показниками ефективності порівняно з міжнародними стандартами, професійно-кваліфікаційним дисбалансом попиту і пропозиції, відсутністю у випускників закладів вищої освіти затребуваних роботодавцями навичок і компетенцій. Наслідки військової агресії РФ в Україні послабили потенціал ринку праці. Виникли бар'єри для вільного руху факторів виробництва, зокрема робочої сили; відбулись втрати виробничих потужностей та інфраструктури; внаслідок вимушеної міграції мають місце негативні тенденції у сфері зайнятості і доходів. Цифровізація, автоматизація, технологізація виробництва зумовлює пошук і залучення до роботи фахівців нової генерації, що володіють фаховими компетентностями, навичками soft & hard skills, швидко адаптуються до змін, усвідомлено вміють навчатися впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. У статті здійснено градацію компетенцій і кваліфікаційних навичок сучасного фахівця з вищою освітою відповідно до соціально-економічних умов розвитку виробництва, вимог роботодавців і ключових стейкхолдерів з метою розробки нової комплексної системи підготовки висококваліфікованих фахівців для потреб економіки країни в умовах воєнного стану. Обґрунтовано основні

причини кваліфікаційного розриву (skills gap) на ринку праці України. Вирішення проблеми кваліфікаційного розриву визначено як комплексне завдання, що передбачає: синергію науки, практики, роботодавців, представників виробництва і бізнесу; розвиток дуальної системи освіти; удосконалення умов проходження студентами різних видів практик; залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності; розвиток програм міжнародного студентського обміну; розроблення освітніх програм на компетентнісній основі з урахуванням затребуваних на ринку праці компетентностей, навичок, кваліфікацій; залучення до освітнього процесу провідних фахівців галузі, роботодавців, постачальників та провайдерів інструментів/матеріалів/обладнання; удосконалення процесу навчання шляхом організації навчальних центрів, розвитку системи наставництва і супервізії, державно-приватного партнерства. Результати наукового пошуку отримані відповідно до комплексної теми науково-дослідної роботи «Кваліфікаційний розрив на ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України» (0124U001101, 2024 р.).

Ключові слова: кваліфікаційний розрив; ринок праці; конкурентоспроможний фахівець; кваліфікаційна навичка; кадровий розрив; якість освіти; державно-приватне партнерство.

ВСТУП / INTRODUCTION

Ринок праці є одним із найважливіших складників економічної системи, що сприяє формуванню професійно-кваліфікаційної структури робочої сили та зумовлює розроблення заходів, спрямованих на досягнення максимального ефекту від використання наявного потенціалу робочої сили і створення конкурентних умов у сфері соціально-трудова відносин.

В Україні на сьогодні спостерігається *структурний дисбаланс ринку праці*, за якого претенденти на робочі місця не володіють професійними компетенціями і навичками, що необхідні роботодавцям. Професійно-кваліфікаційний дисбаланс робочої сили є однією із складних проблем, що заважає ефективному функціонуванню вітчизняного ринку праці та його розвитку. Особливо це відчувається на регіональних і локальних ринках праці. Цифровізація економіки та освіти, зміни в організації виробництва є ключовими чинниками, які призводять до зрушень у сфері трудових відносин і поширення нових форм зайнятості та впливають на систему цінностей сучасного працівника, поглиблюючи диференціацію на ринку праці.

Глобалізація, стрімкий розвиток технологій, нові бізнес-моделі, урбанізація, обмеженість ресурсів та зміна клімату визначають всі сфери людського життя, у тому числі змінюють робоче середовище. Структурні трансформації національної економіки, загострення конкуренції, несприятливі демографічні зрушення призвели до *кардинальних змін на ринку праці, який характеризується невідповідністю попиту на працю та її пропозиції за професійно-кваліфікаційним та освітнім рівнями та видами економічної діяльності*. Наслідки військової агресії РФ в Україні послабили потенціал ринку праці: виникли бар'єри для вільного руху факторів виробництва, зокрема робочої сили; відбулись втрати виробничих потужностей та інфраструктури; внаслідок вимушеної міграції мають місце негативні тенденції у сфері зайнятості і доходів. Суттєво змінилась структура ринку праці: має місце дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, поглибились регіональні диспропорції концентрації трудових ресурсів. Цифровізація, автоматизація, технологізація виробництва зумовлює пошук і залучення до роботи фахівців нової генерації, які мають поліфункційні фахові компетентності, швидко адаптуються до змін, володіють навичками soft & hard skills, усвідомлено вміють навчатися впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти.

На сьогодні в українському суспільстві існує високий рівень недовіри до якості вищої освіти. Однією з проблем є невідповідність між професійно-кваліфікаційною структурою випускників закладів вищої освіти (ЗВО) і потребами ринку праці, виявлення дефіциту висококваліфікованих фахівців у різних галузях економіки, особливо в промисловості. Роботодавці, представники промисловості, менеджменту, громадських та інших неурядових організацій, професійних спільнот та інші зацікавлені сторони недостатньо залучені до процесів формування, моніторингу та контролю управління в закладах вищої освіти, не маючи при цьому практичного впливу на їх розвиток. З іншого боку, слід зауважити, що для представників бізнесу існують можливості активно брати участь в управлінні закладами вищої освіти, зокрема, за допомогою впровадження системи дуального навчання та залучення ключових стейкхолдерів до формування та актуалізації освітньо-професійних програм. Проте часто спостерігається формальне ставлення роботодавців, представників бізнесу до такого виду мережевої співпраці.

Постановка проблеми / Statement of the problem. У результаті розбіжності потреб і можливостей ринку праці та працівників виникають *виклики*, без відповіді на які неможливо реалізувати весь потенціал

людського капіталу і подолати кваліфікаційний розрив, зокрема:

- недостатній рівень підготовки студентів до виконання інноваційних ролей і функцій;
- відсутність культури постійного розвитку і перепідготовки фахівців протягом усього життя;
- низький рівень внутрішньої мотивації і почуття відповідальності за свій розвиток у співробітників;
- обмежений доступ до можливостей ринку праці;
- нерівномірний географічний розподіл людського капіталу;
- нерозкритий потенціал окремих груп працездатного населення;
- зміна цінностей і потреб працівників тощо.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми, а також вивчення стану підготовки сучасних фахівців в системі вищої освіти дали можливість виявити низку *суттєвих суперечностей*, зокрема між:

- сучасними соціокультурними та освітніми вимогами до підготовки компетентного, інноваційного, умотивованого, конкурентоспроможного на ринку освітніх послуг фахівця і традиційними підходами до професійного розвитку в системі вищої освіти, застарілим змістом, формами, технологіями навчання і підвищення кваліфікації;
- попитом і пропозицією на трудові ресурси з урахуванням сучасної кон'юнктури на ринку праці та очікуваних тенденції щодо її зміни, а також відповідністю рівня підготовки фахівців вимогам сучасного ринку праці;
- фактичними і очікуваними результатами щодо ефективності системи підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців з вищою освітою внаслідок відсутності системи прогнозування майбутнього попиту на кадри певної кваліфікації, інноваційні спеціальності з урахуванням соціально-економічних умов в країні, мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища, сучасних та перспективних потреб національного господарства у трудових ресурсах певної кваліфікації та спеціальності, а також міграційних і демографічних процесів.

Пріоритетність удосконалення системи підготовки сучасних фахівців підтверджена необхідністю реалізації зобов'язань, взятих державою щодо підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію Україна-ЄС, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 р.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що дослідження ринку праці України переважно розпорошені за тематикою. Питання конкурентоспроможності закладів

вищої освіти в них системно й вичерпно не досліджується. У цілому в науковій літературі практично відсутні комплексні міждисциплінарні дослідження розвитку системи вищої освіти в контексті збалансування попиту та пропозиції підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних на ринку праці фахівців з вищою освітою в умовах повоєнного відновлення економіки України. Зважаючи на реформування системи вищої освіти в Україні та впровадження нових практик у діяльність закладів вищої освіти актуальність дослідження посилюється.

Серед авторів, які досліджують тренди на ринку праці та найбільш ефективні сучасні бізнес-проекти, можна відмітити Б. Брауна, Д. Брукса, Б. Грехема, А. Дакворз. Проте варто зазначити, що переважна більшість зарубіжних авторів зосереджує увагу переважно на часткових питаннях.

Вітчизняний науковий простір вивчення і прогнозу ринку праці тільки набирає обертів і характеризується значною фрагментарністю. Проблематика професійно-кваліфікаційної структури здобувачів вищої освіти та її відповідність потребам ринку праці розглядається в працях сучасних дослідників (В. Близнюк, Я. Юрик, О. Карпенко, О. Карпій, С. Качмар, О. Кваша, Ю. Ковалевський, Г. Лопушняк, Х. Рибчанська), у яких автори акцентують увагу на дисбалансах попиту та пропозиції робочої сили, освітньо-кваліфікаційні диспропорції ринку праці, зокрема вказуючи на проблеми вищої освіти (низьку віддачу формальної освіти як одну з передумов невідповідності, дисбалансу між освітою та ринком праці, проблему підготовки висококваліфікованих фахівців).

Актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії, потреби освітньої практики зумовили вибір теми: «Кваліфікаційний розрив на ринку праці України: стан та механізми його подолання».

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: вивчення новітніх тенденцій на ринку праці України в умовах воєнного стану для прогнозування затребуваних компетентностей, навичок і сфер діяльності, компетенцій для підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців із вищою освітою.

Відповідно до мети статті визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати сучасний стан і виявити новітні тенденції глобального і національного ринку праці, попит на нові спеціальності, компетентності, кваліфікації, навички при підготовці фахівців з вищою освітою.

2. Спрогнозувати чинники впливу на рівень конкурентоспроможності фахівців у сфері вищої освіти з урахуванням світових, вітчизняних та

регіональних тенденцій ринку праці, соціально-економічної ситуації в Україні з урахуванням циклічності розвитку національного та світового господарства.

3. Вивчити механізми зворотного зв'язку між роботодавцями і закладами вищої освіти, професійні запити замовників освітніх послуг, роботодавців, здобувачів освіти, випускників в освітніх послугах, компетентностях, кваліфікаційних навичках.

4. Здійснити градацію компетенцій і навичок, цінностей сучасного фахівця з вищою освітою відповідно до соціально-економічних умов розвитку виробництва, вимог роботодавців і ключових стейкхолдерів.

5. Визначити основні причини кваліфікаційного розриву (skills gap) на ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

У ринкових умовах дисбаланс між процесами виробництва, розподілу і споживання сприяє виникненню деструктивних явищ на ринку праці, що полягає у невідповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією за галузями, регіонами, професійними групами, рівнем кваліфікації, що зумовлює існування таких явищ як *структурне безробіття, кваліфікаційна яма, кваліфікаційний розрив*.

Кваліфікаційний розрив – різниця у кваліфікаційних навичках, які очікують роботодавці, і тими навичками, якими володіють студенти в дійсності.

Кадровий розрив – ситуація, коли людина з достатнім досвідом роботи може зіткнутися з тим, що його вміння і навички втратили актуальність і більше не потрібні ринку, а придбати нові, більш затребувані навички вона не може або не хоче. Ця проблема є в кожній країні. Вона обговорюється і контролюється на різних рівнях і за допомогою великої кількості показників: рівня безробіття, кількості відкритих вакансій, заповнюваності вакансій тощо.

Кваліфікаційна яма – ситуація, коли в умовах кадрового розриву роботодавці змушені наймати співробітників, навіть якщо їх компетенції лише приблизно відповідають необхідним вимогам, при цьому стикаючись з необхідністю інвестувати ресурси в перенавчання кандидатів. Подібна ситуація на ринку праці можлива, коли людина через відсутність вакансій, відповідних його кваліфікації, погоджується на будь-яку роботу. При цьому її накопичені знання і вміння залишаються незатребуваними, а значить, застарівають, тоді як сам працівник займає робоче місце кандидата з більш підходящими навичками і досвідом. Термін є не зовсім точним перекладом англійського терміну «skills

mismatch», або «не відповідність кваліфікації».

Skill mismatch – це невідповідність навичок, які має кандидат на вакансію чи працівник, необхідним для виконання робочих завдань. Виділяються типи такої невідповідності, які різняться за трьома критеріями: якість невідповідності (надмірність/недостача), суб'єкт фіксації розриву (роботодавець/зайнятий або кандидат) та тип навичок (когнітивні/професійні). Термін «skill mismatch» часто зустрічається в економічній літературі, а також в стратегічних документах про ринок праці та освіти окремих країн і міжнародних організацій. Загальне визначення «*skill mismatch*» передбачає невідповідність наявних навичок необхідним для виконання робочих завдань, причому як за рівнем володіння, так і за типом навичка. Проблема невідповідності широка і включає багато проявів, які часто не розрізняються в літературі і називаються загальним терміном «skill mismatch». Під цим терміном може приховуватися як дефіцит навичок, так і застаріння навичок або робота не за спеціальністю – і ці прояви невідповідності мають різні причини та методи вимірювання. Дефіцит навички має кілька проявів (*underskilling*, *skill gap*, *skill shortage*), які можуть вимірюватися одразу двома суб'єктами: роботодавцем та кандидатом/зайнятим. Часто в дослідженнях «*skill gap*» та «*underskilling*» трактуються як синоніми.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Результати наукового пошуку отримані відповідно до комплексної теми науково-дослідної роботи «Кваліфікаційний розрив на ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення економіки України» (0124U001101, 2024 р.).

Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези дослідження використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових методів:

- *теоретичні: аналіз і синтез; дедукції та індукції; узагальнення й системного аналізу* – із метою виявлення сутності досліджуваного феномену кваліфікаційного розриву, виокремлення чинників, які впливають на підготовку компетентних, конкурентоспроможних фахівців з вищою освітою для провідних галузей економіки, національного господарства в умовах війни та повоєнного відновлення України; *класифікаційно-аналітичний* – для аналізу стану та умов функціонування сучасного ринку праці, визначення перспектив і тенденцій його розвитку, визначення дисбалансу між системою вищої освіти та ринком праці; *абстрактно-логічний* – для визначення методологічних підходів до

аналізу й оцінювання різниці у кваліфікаційних навичках, які очікують роботодавці, і тими навичками, якими володіють студенти в дійсності, критеріїв конкурентоспроможності трудових ресурсів; *метод термінологічного аналізу*, пов'язаний із визначенням категорійно-понятійного апарату дослідження, розроблення його тезаурусу та здійснення його дефінітивного наповнення;

- *емпіричні: кон'юнктурний аналіз* – для аналізу ситуації на ринку праці в контексті попиту, пропозиції та умов досягнення рівноваги, для аналізу чинників формування та зміни вимог щодо рівня конкурентоспроможності фахівців з вищою освітою.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Кваліфікаційний розвив є проблемою не лише для України. У розвинених країнах світу його частка складає до 25 %, коли випускники не затребувані на ринку праці, а роботодавці відчують брак кваліфікованих спеціалістів. В Україні уражених розривом понад 45 %. У країнах, що розвиваються, показник складає 60 %. За оцінками фахівців, сьогодні кваліфікаційна яма зачіпає 1,3 млрд чоловік, що обходиться світовій економіці в 6 % втрат продуктивності праці.

Фундаментальна причина кваліфікаційної ями, яка поширена в усіх країнах світу, – це дисбаланс між системою освіти та ринком праці: випускники закладів освіти не можуть знайти роботу за спеціальністю і йдуть працювати на посади, які не відповідають їхній кваліфікації.

У звіті Світового банку «Дослідження сфери освіти в Україні до більшої результативності, справедливості та ефективності» [2] зазначається, що система підготовки кваліфікованих кадрів досі не відповідає потребам фахівців, національної економіки і суспільства. Причина, на нашу думку, криється у відсутності налагодженої схеми партнерських зв'язків між бізнесом, роботодавцями, ринком праці і закладами освіти. Застарілі стандарти української освіти не встигають за технологічним прогресом, інноваціями та щораз більшим попитом у релевантних економічних та соціокультурних викликах фахівцях. У результаті маємо ринок праці, що характеризується професійно-кваліфікаційним дисбалансом попиту і пропозиції робочої сили. Тому об'єктивною є потреба в підвищенні якості підготовки фахівців з урахуванням освітніх і суспільних викликів, вимог світового і вітчизняного, зокрема регіонального, ринку праці, ключових стейкхолдерів.

За даними Світового банку «Навички для сучасної України» [3], для української системи освіти характерне повільне впровадження ринково

орієнтованих реформ, їй бракує гнучкості, стандартів якості та орієнтації на потреби ринку праці. Більшість опитаних роботодавців вважають, що система освіти не готує достатньої кількості фахівців із практичними навичками, необхідним типом або рівнем навичок чи актуальними знаннями. Навички, які цінуються на ринку праці, розвиваються в процесі неформального і формального навчання, а також навчання та професійної підготовки на робочому місці. Майже 70 % опитаних підприємств підтвердили, що випускники закладів загальної середньої, вищої та професійної (професійно-технічної) освіти не володіють практичними навичками або сучасними знаннями; понад 58 % зазначили відсутність типів та рівнів навичок, необхідних роботодавцям. Вища освіта не завжди формує і розвиває передові когнітивні (вирішення проблем і комунікабельність), соціоемоційні (самоорганізація та стійкість) та технічні (комп'ютерні навички та спеціалізовані галузеві знання) навички, потрібні на сучасному ринку праці.

У дослідженні «Випускники українських ЗВО очима роботодавців» [4], проведеного науковцями Київського міжнародного інституту соціології, комплексно вивчалась проблема якості підготовки випускників українських ЗВО, навичок, яких їм бракує для успішної діяльності, та принципів прийому на роботу молодих фахівців вітчизняними та міжнародними компаніями. Було опитано представників 845 великих і середніх компаній-роботодавців та 1156 випускників із 232 закладів вищої освіти України. Близько чверті роботодавців (26 %) вказали на те, що за останні 5 років якість підготовки випускників в українських ЗВО погіршилася, на думку 30 % – що не змінилася, і 20 % роботодавців впродовж останніх років зауважили покращення якості підготовки молодих спеціалістів. Найбільш важливими якостями працівників, яких, на думку роботодавців, бракує випускникам, є *практично-професійні навички* (теоретичні знання, які дає ЗВО, і їх практичне застосування в реальних умовах), уміння вирішувати проблемні ситуації та навички роботи з клієнтами. Для представників інженерно-технічних спеціальностей брак практичних знань і навичок часто є більш критичним, оскільки від таких навичок може залежати безпека і життя не тільки самого співробітника, але і його колег. Лишається розрив між теоретичними знаннями, які дає ЗВО, і їх практичним застосуванням у реальних умовах. Серйозною перешкодою в роботі стає відсутність або недостатній рівень володіння *soft skills*, зокрема комунікабельності, уміння презентувати, вести переговори, емоційний контроль. Застаріле обладнання, відсутність у самих викладачів практичного досвіду роботи, формальний підхід до проходження студентами практики – такими бачать експерти основні причини наявних проблем.

Випускники, порівняно із роботодавцями, помітно переоцінюють важливість знання іноземних мов (46 % випускників, усього 26 % – роботодавці), брак практичних навичок відчують лише 25 % випускників і 61 % роботодавців, брак уміння вирішувати проблемні ситуації 8 % випускників і 38 % роботодавців [4].

Причиною відмінностей у поглядах на дефіцит навичок може бути те, що випускники не завжди адекватно оцінюють, яких саме компетенцій і на якому рівні від них очікує роботодавець.

На думку більшості респондентів (63 % роботодавців і 75 % випускників), найкращим показником ефективності роботи закладу вищої освіти є попит на випускників з боку вітчизняних і закордонних роботодавців, наявність реально працюючих програм співпраці з роботодавцями у сфері підготовки персоналу (важливим цей показник назвали 42 % роботодавців і 58 % випускників), наявність програм співробітництва із закордонними університетами (28 % роботодавців і 60 % випускників), репутація закладу серед експертів в галузі освіти (33 % роботодавців і 46 % випускників) тощо.

Кваліфікаційний розрив потребує істотної уваги з боку системи вищої освіти. Як свідчать опитування роботодавців та міжнародні дослідження, заклади вищої освіти мають опікуватися формуванням у студентів таких навичок: здатність вирішувати проблеми (розрив з очікуваннями роботодавців становить 29 %); стресостійкість (29 %); комунікаційні навички (розрив становить 24 %); адаптивність (20 %); аналіз даних (20 %); лідерські якості (19 %).

Вирішення проблеми кваліфікаційного розриву виключно за рахунок та зусиллями ринку праці, тобто роботодавців, – дуже складне завдання. Університетська аудиторія не може сформувати в студентів усі затребувані роботодавцями кваліфікаційні навички належного рівня. *Тобто освітньо-професійна програма, яка передбачає неякісну практику на підприємствах і в організаціях, із неефективною системою оцінювання набутих навичок, не може сформувати випускника, конкурентоспроможного на ринку праці.*

За даними *Державного центру зайнятості* [5], продовж січня-листопада 2023 року роботодавці проінформували центри зайнятості про наявність 315,1 тис. вакансій. Структура вакансій за видами економічної діяльності була наступною: 18 % вакансій пропонувався на підприємствах переробної промисловості; 16 % – в оптовій та роздрібній торгівлі; 13 % – у сфері освіти; 9 % – у сільському господарстві; 8 % – у сфері охорони здоров'я; 8 % – в державному управлінні й обороні; 7 % – у сфері транспорту.

У професійному розрізі найбільше вакансій пропонувалося для працевлаштування: робітників з обслуговування, експлуатації устаткування та машин (19 %); працівників сфери торгівлі та послуг (17 %); представників найпростіших професій (15 %); кваліфікованих робітників з інструментом (14 %); професіоналів (11 %); фахівців (11 %); службовців та керівників (6 %).

Станом на 1 грудня 2023 року загальна кількість вакансій, зареєстрованих в Державній службі зайнятості, становила 61,3 тис. одиниць [5].

За видами економічної діяльності, більшість вакансій налічується на підприємствах переробної промисловості (21 %), в оптовій та роздрібній торгівлі (16 %), на транспорті та пошті (11 %), у сфері освіти (9 %), у сфері охорони здоров'я та наданні соціальної допомоги (8 %), у державному управлінні та обороні (7 %).

Станом на 1 грудня 2023 року послуги Державної служби зайнятості отримували 95,4 тис. зареєстрованих безробітних [5]. За статтю: у загальній кількості зареєстрованих безробітних, чоловіки становили – 24,0 тис. осіб (або 25 %), жінки – 71,4 тис. осіб (або 75 %). За віковими групами: 23 % зареєстрованих безробітних були у віці до 35 років; 30 % – у віці від 35 до 44 років; 30% – у віці від 45 до 55 років; 17 % – понад 55 років.

За освітою: 44 % зареєстрованих безробітних мали вищу освіту, 36% – професійно-технічну, 20 % – загальну середню освіту.

Найбільша нестача вакансій спостерігалася для представників таких професій: для 530 безробітних *менеджерів (управителів)* із збуту є 274 вакансії; для 526 безробітних *економістів* є 128 вакансій, для 0,7 тис. безробітних адміністраторів є 242 вакансії; для 1,0 тис. безробітних *спеціалістів державної служби (місцевого самоврядування)* є 349 вакансій.

Нестача кадрів спостерігалася серед представників таких професій [5]: *лікар*; швачка; електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування; вантажник; слюсар-сантехнік; електрогазозварник; слюсар з ремонту колісних транспортних засобів; токар; *фармацевт*; слюсар-електрик з ремонту електроустаткування; *інспектор (пенітенціарна система)*; монтер колії; робітник з комплексного прибирання та утримання будинків з прилеглими територіями; водій навантажувача; слюсар аварійно-відновлювальних робіт; поліцейський (за спеціалізаціями); фрезерувальник; машиніст екскаватора; складач поїздів; монтажник радіоелектронної апаратури та приладів; електрик дільниці; столяр; оператор верстатів з програмним керуванням; слюсар з ремонту рухомого складу; електрозварник ручного зварювання; електромеханік; *практичний психолог*; оператор котельні; *ерготерапевт*; закрійник; *лікар*

фізичної та реабілітаційної медицини; інженер-конструктор; електрослюсар підземний; інженер-електронік; фізичний терапевт; електромонтер з експлуатації розподільних мереж; оператор автоматичних та напівавтоматичних ліній верстатів та установок; слюсар з контрольно-вимірювальних приладів та автоматики (електромеханіка).

Трекер економіки під час війни дозволяє систематично відстежувати ринок праці, очікування бізнесу і громадян. За даними трьох агрегаторів (work.ua, robota.ua, Jooble), у березні 2024 року кількість нових вакансій на ринку праці продовжує поступово зростати [6], залишається на рівні ~80 % від 2021 року (рис. 1).

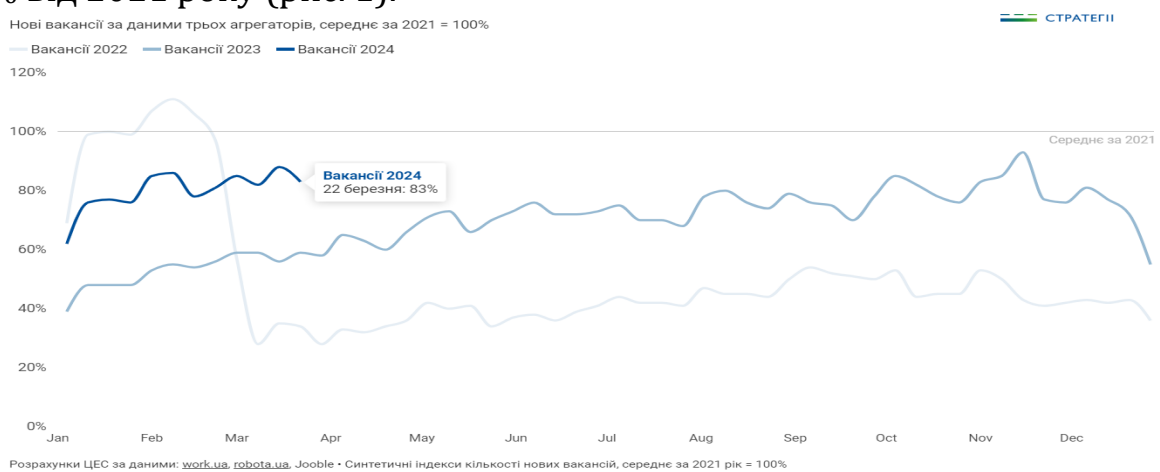

Рис. 1 Нові вакансії за даними трьох агрегаторів, середнє за 2021 = 100 %

За даними Центру економічної стратегії (аналіз агрегаторів work.ua, robota.ua), у 2024 році активність шукачів роботи на ринку праці залишається на стабільно низькому рівні [6] (рис. 2).

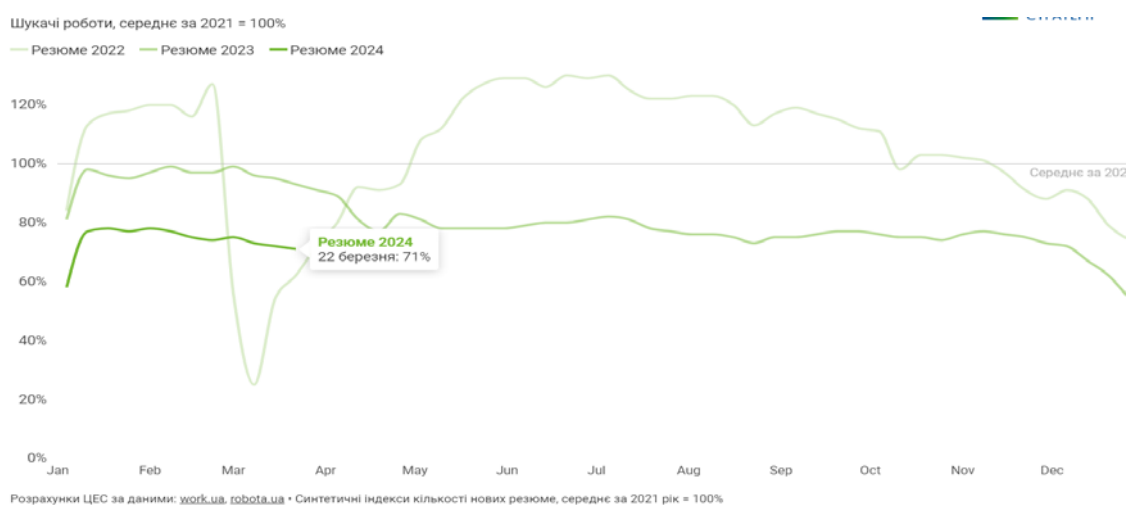

Рис. 2 Синтетичні індекси кількості нових резюме, середнє за 2021 рік = 100 %

У звіті «Оцінка ринку праці та попиту на професійні навички в Україні: стан, тенденції та перспективи» [7] проаналізовано функціонування ринку праці в умовах війни, особливості наявних та перспективних потреб роботодавців у професіях та навичках, здійснено оцінювання рівня цифровізації економіки та потреб підприємств у цифрових навичках, досліджено особливості співпраці роботодавців із навчальними закладами та службою зайнятості. В опитуванні взяли участь 33 056 економічно активних підприємств України, які без заборгованості сплатили податки у 3 кварталі 2023 року та мали у своєму складі найманих працівників.

За даними звіту [7, с. 6] станом на січень 2023 року близько 26,5 % підприємств повністю припинили свою діяльність, 50 % – скоротили обсяги. За різними оцінками, у січні 2023 року понад 3 мільйони людей були безробітними, до 5 мільйонів – внутрішньо переміщеними особами, а понад 5 мільйонів виїхали з України.

Станом на жовтень 2023 року в галузевій структурі зайнятості понад 70 % припадає на 7 основних секторів [7], зокрема державного управління (20 %), торгівлі (17 %), переробної промисловості (12 %), охорони здоров'я (9 %), транспорту і логістики (7 %), освіти (7 %), сільського, лісового та рибного господарства (5 %), науки і професійної діяльності (3 %), інше (20 %) (рис. 3).

Рис. 3 Структура працівників за видами економічної діяльності, % (с. 22)

Найважливішим для працівників усіх категорій і секторів економіки роботодавці відзначили такі навички [7]: відповідальне ставлення працівника до роботи; стресостійкість; навички роботи з клієнтами, тактовність, комунікативні навички; робота в команді, уважність,

орієнтація на результат, уміння працювати з відповідним обладнанням, здатність до навчання та володіння державною мовою. У перспективі зростатиме значення навичок роботи з сучасним обладнанням, використання новітніх технологій і цифрових навичок. Особливо відзначаються навички роботи з даними та інтеграція в робочі процеси систем штучного інтелекту. Перспективи євроінтеграції зумовлюють зростання затребуваності знання європейських норм і стандартів.

Для підприємств, що співпрацюють із закладами ПТО, найбільш поширеною формою співпраці є [7, с. 50]: організація виробничої практики (61 %), підвищення кваліфікації працівників підприємства (33,7 %), організація кампаній з набору працівників (18 %), дуальна форма навчання (13,4 %), надання обладнання та іншої допомоги (5,8 %), участь у наглядних радах закладів освіти (3,6 %), підготовка освітніх стандартів (2,6 %), розробка професійних стандартів (2,6 %). Найменша співпраця спостерігається серед підприємств м. Києва, Луганської, Київської, Херсонської, Харківської та Одеської областей. Основними причинами відсутності співпраці із закладами ПТО підприємства вказують відсутність такої потреби (86 %), заклади ПТО не готують працівників за актуальними для цих підприємств професіями (9 %), заклади освіти не зацікавлені у співпраці (3 %), неконструктивність праці через бюрократію (2 %), негативний досвід співпраці (1 %) [7, с. 50].

Отже, одним із важливим завдання функціонування економіки України в умовах війни і в часи повоєнного відновлення є *мінімізація безробіття, збереження людського капіталу, забезпечення ринку праці кваліфікованими працівниками*, котрі є цінним джерелом активного збереження і забезпечення функцій держави. Важливим аспектом реалізації означеного завдання є подолання *кваліфікаційного розриву (skills gap)* між ринком праці та системою надання освітніх послуг, що забезпечує підготовку висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців певної галузі. Стабілізація національного ринку праці, зростання зайнятості, перерозподіл робочої сили для післявоєнного відновлення економіки України зумовлюють розробку ефективних механізмів управління ринком праці в контексті підготовки фахівців, формування кваліфікаційних навичок, розвитку системи вищої освіти для мінімізації освітньо-професійних та регіональних дисбалансів. Модернізація системи підготовки і перепідготовки висококваліфікованих працівників у взаємодії «освіта і бізнес», «заклад вищої освіти і ринок праці», «освітня програма і стейкхолдер» має базуватися на принципах нової парадигми інноваційного розвитку України з урахуванням внутрішніх проблем і потреб країни.

Необхідні міцна інституційна основа для зв'язків між ринком праці, роботодавцями і закладами вищої освіти; розроблення нових моделей синергії науки, освіти, виробництва і бізнесу на засадах державно-приватного партнерства, які б враховували нові освітні тенденції, види діяльності та інноваційний розвиток сегментів ринку праці, а також державне замовлення на підготовку фахівців відповідно до сучасних і перспективних потреб національного ринку праці в умовах війни та повоєнного відновлення України.

Система вищої освіти у своїй діяльності в основному орієнтується не на ринок праці, а на ринок освітніх послуг, які відповідають запиту замовників освітніх послуг без урахування вимог розвитку сучасного інноваційного ринку праці. Вирішення проблеми подолання кваліфікаційного розриву має бути комплексним завданням, тобто відбуватися з участю як системи вищої освіти, так і ринку праці. Розвиток практики дуальної освіти, вдосконалення умов проходження виробничої практики вдосконалення результативних практик залучення студентів до науково-дослідної діяльності, розвиток програм міжнародного студентського обміну – усе це потребує спільних зусиль зацікавлених осіб. Для закладів вищої освіти є важливим не лише забезпечення споживачів освітніх послуг певною спеціальністю, що користується попитом на ринку праці, а досягнення ними певного кваліфікаційного рівня, розвиток ключових і фахових компетентностей, кваліфікаційних навичок, які забезпечують конкурентоспроможність фахівців на міжнародному, національному та регіональному ринках праці. Основою сучасної системи вищої освіти має бути підготовка кадрів для роботи в майбутньому, а не лише вдосконалення підготовки і підвищення кваліфікації кадрів для сучасних потреб економіки країни на нинішньому рівні світового постіндустріального розвитку, прогнозування затребуваних компетентностей, кваліфікаційних навичок і сфер діяльності, компетенцій для підготовки висококваліфікованих та конкурентоздатних фахівців.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Структурний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, тенденцію до скорочення попиту та пропозиції, трансформацію структури попиту та пропозиції фахівців за професіями, можуть бути зумовлені такими причинами, на вивченні яких доцільно зосередити увагу у найближчій перспективі:

1) невідповідність професійно-кваліфікаційної структури притоку та відтоку робочої сили на ринку праці в умовах воєнного стану;

2) низька віддача формальної освіти та відсутність довіри до неформальної освіти як одна з передумов невідповідності, що пояснюється дисбалансом («місматчем») між системою вищої освіти та ринком праці;

3) структурними дисбалансами регіональних ринків праці у професійно-кваліфікаційному розрізі через невідповідність обсягів та структури підготовки фахівців закладами вищої освіти за галузями знань, потребам економіки за видами економічної діяльності та ін.;

4) нездатність системи вищої освіти в короткостроковому періоді реагувати на потреби щодо підвищення якості робочої сили в контексті нових кваліфікаційних навичок, зокрема цифрових та технічних, працівників;

5) недостатньо ефективний механізм публічного управління ринком освітніх послуг, ринком праці в контексті результативності співпраці науки, системи вищої освіти, виробництва та бізнесу на засадах державно-приватного партнерства;

6) посилення дисбалансу через цифровізацію економіки, глобалізацію, які призводять до росту неформальної зайнятості, поширення таких форм організації праці, як: фріланс, самозайнятість, аутсорсинг та ін.

Вирішення проблеми кваліфікаційного розриву має бути комплексним завданням, що передбачає синергію науки, практики, роботодавців, представників виробництва і бізнесу; розвиток дуальної системи освіти; удосконалення умов проходження студентами різних видів практик; залучення здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності [8], [9], [10]; розвиток програм міжнародного студентського обміну; розроблення освітніх програм, цифрових комплексів на компетентнісній основі з урахуванням затребуваних на ринку праці компетентностей, навичок, кваліфікацій [11], [12], [13]; залучення до освітнього процесу провідних фахівців галузі, роботодавців, постачальників та провайдерів інструментів/матеріалів/обладнання; удосконалення процесу навчання шляхом організації навчальних центрів, розвитку системи наставництва і супервізії тощо.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Як перспективи подальших досліджень вбачаємо розроблення механізмів подолання кваліфікаційного розриву (skills gap) як глобальної проблеми розвитку людського капіталу технологій, освіти і навчання в умовах війни та повоєнного відновлення країни; розроблення, упровадження та експериментальну перевірку комплексну систему короткострокового прогнозування попиту на нові спеціальності, компетентності, кваліфікації, навички, сфери діяльності на регіональному і локальному ринках праці з метою подальшої її

імплементатії на підготовку висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців з вищою освітою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Кабінет Міністрів України. (2022, Лют. 23). *Розпорядження № 286-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-p#Text>
- [2] Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності: звіт Світового банку. 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/feoDwf> Дата звернення: Берез. 19, 2024.
- [3] К. Дель Карпіо, О. Купець, Н. Мюллер і А. Олефір, Навички для сучасної України. Огляд. World Bank, Washington, DC. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/kpvVNg> Дата звернення: Берез. 19, 2024.
- [4] А. Кашин, Є. Польщикова, Ю. Сахно, Випускники українських ВНЗ очима роботодавців. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ahX0VF> Дата звернення: Берез. 19, 2024.
- [5] Державний центр зайнятості. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [6] М. Самойлюк, Трекер економіки України під час війни. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> Дата звернення: Берез. 25, 2024.
- [7] М. Судаков, Оцінка ринку праці та попиту на професійні навички в Україні: стан, тенденції та перспективи. 2024. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://t1p.de/vzff9> Дата звернення: Берез. 25, 2024.
- [8] *Положення про організацію і проведення видів практик здобувачів вищої освіти у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти* / В. Сидоренко, В. Кулішов. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО», 2022.
- [9] В. В. Сидоренко, В. С. Кулішов, Н. Г. Торба, «Інноваційні підходи до організації видів практик здобувачів вищої освіти в період воєнного стану», *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, № 1(5), с. 1–15, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/735497/> Дата звернення: Берез. 25, 2024.
- [10] *Положення про науково-дослідну роботу студентів у*

Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти / В. Сидоренко, В. Кулішов, О. Юденкова. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО», 2023. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/734959/> Дата звернення: Берез. 25, 2024.

- [11] В. Сидоренко, *Професійний розвиток фахівців в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти*. Біла Церква: БІНПО, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/734956/> Дата звернення: Берез. 25, 2024.
- [12] В. Сидоренко, «Інформаційно-ресурсне забезпечення підготовки і підвищення кваліфікації фахівців в умовах війни та повоєнного відновлення України», *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, № 2(4), с. 1–11, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/735127/> Дата звернення: Берез. 25, 2024.
- [13] В. В. Сидоренко, О. Юденкова, С. Шевчук, *Траєкторія розвитку фахової компетентності педагога професійної освіти в умовах повоєнного відновлення економіки України: медіакейс освітньо-професійних програм підвищення кваліфікації*; В. Сидоренко, Ред. Біла Церква: БІНПО, 2023.

SKILLS GAP IN THE LABOR MARKET OF UKRAINE: SITUATION AND MECHANISMS FOR OVERCOMING IT

Viktoriia Sydorenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
The Director, The Bila Tserkva Institute
of Continuing Professional Education
SIHE «University of Educational Management».
Bila Tserkva, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-4581>
sidorenko34@gmail.com

Abstract. The Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 identifies one of the problems: a gap between the education system and the labor market, an imbalance between the demand and supply of innovative specialties, and the lack of feedback mechanisms between employers and higher education institutions. Today, the system of training specialists in Ukraine is characterized by pronounced structural problems and low efficiency indicators compared to international standards, a professional-qualification imbalance of

demand and supply, and the lack of skills and competencies demanded by employers among graduates of higher education institutions. The consequences of the military aggression of the Russian Federation in Ukraine have weakened the potential of the labor market. Barriers arose for the free movement of production factors, including labor; there were losses of production facilities and infrastructure; as a result of forced migration, there are negative trends in employment and income. Digitization, automation, technological production leads to the search and involvement of new generation specialists who possess professional competences, soft & hard skills, quickly adapt to changes, consciously know how to learn throughout life through formal, informal and informal education. The article gradates the competencies and qualification skills of a modern specialist with a higher education in accordance with the socio-economic conditions of production development, the requirements of employers and key stakeholders with the aim of developing a new comprehensive system of training highly qualified specialists for the needs of the country's economy under martial law. The main reasons for the skills gap in the labor market of Ukraine are substantiated. Solving the problem of the qualification gap is defined as a complex task that involves: synergy of science, practice, employers, representatives of production and business; development of a dual system of education; improvement of conditions for students to undergo various types of practices; involvement of education seekers in research activities; development of international student exchange programs; development of educational programs on a competency-based basis, taking into account the competencies, skills, and qualifications demanded in the labor market; involvement of leading experts in the field, employers, suppliers and providers of tools/materials/equipment in the educational process; improvement of the learning process through the organization of training centers, development of the mentoring and supervision system, public-private partnership. The results of the scientific search were obtained in accordance with the complex theme of the research work "Skills gap in the labor market in the conditions of the war and post-war recovery of the economy of Ukraine" (0124U001101, 2024).

Keywords: qualification gap; labor market; competitive specialist; qualification skill; personnel gap; quality of education; public-private partnership.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, Liut. 23). Rozporiadzhennia № 286-r «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-p#Text> (in Ukraine)
- [2] Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini. Do bilshoi rezultatyvnosti, spravedyvosti ta efektyvnosti: zvit Svitovoho banku. 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/feoDwf> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [3] K. Del Karpio, O. Kupets, N. Miuller i A. Olefir, Navychky dlia suchasnoi Ukrainy. Ohliad. World Bank, Washington, DC. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/kpvVNg> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [4] A. Kashyn, Ye. Polshchikova, Yu. Sakhno, Vypusknyky ukrainskykh VNZ ochyma robotodavtsiv. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ahXOVF> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [5] Derzhavnyi tsentr zainiatosti. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view>. Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [6] M. Samoiliuk, Treker ekonomiky Ukrainy pid chas viiny. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [7] M. Sudakov, Otsinka rynku pratsi ta popytu na profesiini navychky v Ukraini: stan, tendentsii ta perspektyvy. 2024. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://t1p.de/vzff9> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [8] Polozhennia pro orhanizatsiiu i provedennia vydiv praktyk zdobuvachiv vyshchoi osvity u Bilotserkivskomu instytuti neperervnoi profesiinoi osvity / V. Sydorenko, V. Kulishov. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO», 2022. (in Ukraine)
- [9] V. V. Sydorenko, V. S. Kulishov, N. H. Torba, «Innovatsiini pidkhody do orhanizatsii vydiv praktyk zdobuvachiv vyshchoi osvity v period voiennoho stanu», Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, № 1(5), s. 1–15, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/735497/> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)

- [10] Polozhennia pro naukovo-doslidnu robotu studentiv u Bilotserkivskomu instytuti neperervnoi profesiinoi osvity / V. Sydorenko, V. Kulishov, O. Yudenkova. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO», 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/734959/> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [11] V. Sydorenko, Profesiyni rozvytok fakhivtsiv v umovakh formalnoi, neformalnoi ta informalnoi osvity. Bila Tserkva: BINPO, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/734956/> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [12] V. Sydorenko, «Informatsiino-resursne zabezpechennia pidhotovky i pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy», Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, № 2(4), s. 1–11, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/735127/> Data zvernennia: Berez. 19, 2024. (in Ukraine)
- [13] V. V. Sydorenko, O. Yudenkova, S. Shevchuk, Traiektoriia rozvytku fakhovoi kompetentnosti pedahoha profesiinoi osvity v umovakh povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy: mediakeis osvitno-profesiinykh prohram pidvyshchennia kvalifikatsii; V. Sydorenko, Red. Bila Tserkva: BINPO, 2023. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-212-257](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-212-257)
УДК 37.07.005

Чижевський Борис Григорович,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

СУЧАСНИЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ЛІЦЕЙ УКРАЇНИ – НАУКОВО-ОСВІТНІЙ МАЙДАНЧИК РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті узагальнено й окреслено рівень, специфіку та напрями розвитку сучасного загальноосвітнього ліцею та ліцею-інтернату України, як науково-освітнього майданчику розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи. В умовах воєнного стану, нових економічних та соціальних відносин, реформ, трансформацій, змін, необхідності післявоєнної відбудови, відродження, відновлення і утвердження української освіти і культури виникає проблема узагальнення та осмислення розвитку загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів. Творча діяльність ліцеїв та ліцеїв-інтернатів незалежно від типу, статусу, структури, підпорядкування, форми власності, місця розташування повинна сприяти розв'язанню основних суперечностей між бажаннями, планами творчо обдарованої особистості та вимогами суспільства і держави щодо забезпечення рівня і мінімального стандарту освіти, а також критеріями і темпами розвитку обдарованої, талановитої, кмітливої, допитливої особистості дитини та учня з врахуванням їхньої вмотивованості, задатків, можливостей, потреб, прав, свобод, здібностей, обдарувань, інтересів, інтелектуальних, психологічних, вікових, біологічних та фізіологічних особливостей. За тридцять років державного суверенітету України ліцеї та ліцеї-інтернати переживають п'ятий етап свого становлення та утвердження. Розвиток загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів України відбувається внаслідок творчих пошуків науковців, освітян, педагогічних колективів на основі аналізу і осмисленого використання власного та зарубіжного історичного досвіду, практики

роботи шкіл з поглибленим вивченням ряду предметів, профільних шкіл, опорних закладів освіти, спроможних шкіл, вирішення проблем диференційованого та індивідуального навчання, а також діяльності шкіл-гімназій, гімназій, гімназій-інтернатів, колегіумів, шкіл-ліцеїв, ліцеїв та ліцеїв-інтернатів. На стабільність та темпи розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів впливають не тільки жорстокі реалії війни, пандемії, епідемій, а й трансформаційні соціально-економічні, політичні процеси децентралізації, територіально-адміністративної реформи, дерегуляції та умови і закономірності діяльності територіальним спільнот (об'єднань), районів, областей з урахуванням нового територіального устрою сучасної України. Особливо актуальною зазначена проблема є в умовах децентралізації, зміни територіального устрою та дерегуляції. Децентралізація розглядається як законодавчо закріплена передача на місцевий рівень, у тому числі і на рівень ліцеїв та ліцеїв-інтернатів відповідних прав, посилюваних повноважень, свобод, зобов'язань переданих державою та підкріплених коштами, кадрами, підручниками, методичними посібниками, збірниками задач, ресурсами та відповідальністю. Стрімкі процеси євроінтеграції спонукають також науковців та педагогічних працівників ліцеїв та ліцеїв-інтернатів проводити активні дослідження та практичні розробки стосовно визначення концепції, стратегій, доктрин, змісту й стандарту освіти, спільних векторів і площин розвитку школи та узгодження співвідношення відповідності вітчизняної, національної та загальноєвропейської політики щодо подальшого розвитку повної загальної середньої освіти. Ліцеї та ліцеї-інтернати мають більший діапазон та можливості для пошуків, творчості з питань визначення змісту та стандарту освіти, організації навчально-виховного процесу на всіх освітніх рівнях, шляхів та можливостей отримання дітьми та учнями якісних наукових знань в умовах посилення відповідальності за прийняті рішення та отримані результати. Акцент зміщується в площину реального забезпечення розвитку кожного учасника навчально-виховного процесу у відповідності із індивідуальною освітньою траєкторією напруженого, інтенсивного навчання та праведної, щиросердної, добродійної праці. Саме на такий державницько-демократичний підхід зорієнтоване науково-освітнє законодавство та нормативно-правові акти України в аспекті оновлення, створення, утвердження та реалізації діяльності сучасних ліцеїв та ліцеїв-інтернатів. З духовної, моральної, правової, політичної, соціальної, економічної, інформаційної та юридичної точок зору

законодавчі вимоги, стосовно місця, значення і ролі ліцеїв та ліцеїв-інтернатів в державно-суспільному житті країни, базуються на основі Конституції України, законодавства, нормативно-правових актів, напрацьованих програм, доктрин, стратегій, концепцій, планів розвитку науково-освітньої сфери та кожного конкретного закладу освіти зокрема. У зазначеній роботі розглядаються основні напрями розвитку загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи, напрями підготовки учителів, вихователів, соціальних педагогів, психологів до роботи із здібними, обдарованими, талановитими дітьми та учнями, а також необхідність навчання, стажування, вирощування, підвищення кваліфікації педагогічних працівників в системі вищої та післядипломної педагогічної освіти на засадах оновлення дидактичного, методичного інструментарію та діяльності методичної служби.

Ключові слова: ліцей; ліцей-інтернат; задатки; здібність; обдарованість; талант; творчість; діти; учні; учителі; вихователі; соціальні педагоги; психологи; класні керівники; класоводи; керівники закладу загальної середньої освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Розвиток соціального правового рівноправного людського суспільства в умовах демократичної держави Україна, подолання глобальних, локальних, загальнодержавних, регіональних, всенародних, колективних і особистісних викликів зумовлених війною, воєнним станом, пандемією, карантинами, економіко-фінансовими й демографічними кризами та необхідністю забезпечення активної життєздатності, життєстійкості, життєдіяльності, життєтворчості творчої обдарованої, талановитої, вільної і відповідальної особистості зумовили нові тенденції в розвитку як сфери освіти в цілому, так і загальноосвітнього ліцею зокрема. Потреби суспільства в духовних, моральних, стійких, твердих, незламних, творчих, активних, діяльних, обдарованих, талановитих, інтелектуально розвинених представниках молодого покоління, оновлення української свідомості та усвідомлення приналежності до українства порушили нові завдання перед загальноосвітніми ліцеями та ліцеями-інтернатами.

За тридцятирічну історію розвитку сфери освіти в суверенній Україні загальноосвітні ліцеї та ліцеї-інтернати переживають періоди та етапи трансформацій, переформатування, реформування, структурної перебудови, змін в новій якості від повного несприйняття до утвердження в

статусі загальноосвітніх закладів нового типу, альтернативних загальноосвітніх закладів освіти, елітарних закладів освіти, а також сучасних однопрофільних, різнопрофільних, багатoproфільних, спеціалізованих загальноосвітніх закладів освіти. Початковою основою їхнього утворення, розвитку та становлення були спеціалізовані школи, школи, класи з поглибленим вивчення іноземних мов та предметів природничо-математичного циклу. Своєрідними орієнтирами у створенні ліцеїв були Республіканська школа-інтернат фізико-математичного профілю на базі якої було засновано Український фізико-математичний лицей Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка та Фізико-математична школа № 145 м. Києва на базі якої функціонує Природничо-науковий лицей № 145 м. Києва. Сама ці заклади освіти та їхні аналоги мали високу оцінку як у зарубіжних експертів, так і в науково-освітній спільноті країни в площі науково-освітньої, інтелектуальної, творчої діяльності, високого рівня складності рівня та обсягу знань та успіхів і здобутків учнів.

Необхідність передачі духовно-моральних надбань, соціального досвіду, якісних наукових знань підростаючому поколінню виникла одночасно з появою суспільства і буде існувати на всіх етапах розвитку соціального людського правового рівноправного суспільства, інноваційної економіки знань, демократичної, суверенної, незалежної, соборної держави Україна. Основний тягар у вирішенні окреслених завдань на рівні середньої школи лягає на сучасні загальноосвітні ліцеї та ліцеї-інтернати.

Статус, напрацювання, надбання, успіхи, авторитет кожного конкретного лицю та лицю-інтернату формує та визначає перспективу, долю та майбутнє як конкретної творчої обдарованої особистості учня зокрема, так і українського народу і демократичної держави Україна в цілому. На це орієнтує науковців, освітян, членів українського соціального правового рівноправного людського суспільства, особливо, підростаюче покоління Конституція України. Для вирішення окреслених завдань має бути сприятливе, реальне, вивірене, стабільне законодавче, нормативно-правове поле, духовно-моральний, науково-освітній, культурно-просвітницький, творчо-інтелектуальний мікроклімат, фінансове, наукове, кадрове, матеріально-технічне, ресурсне забезпечення.

Постановка проблеми / Statement of the problem. Трансформаційні процеси в українському суспільстві, державі, економіці, а також сферах духовності, моралі, ціннісних орієнтацій, оборони, захисту, науки, освіти, культури порушують проблеми післявоєнного / повоєнного, відбудови / відновлення / відродження, стратегічного розвитку та утвердження в глобальному і Європейському просторі українства на основі підготовки

молодого обдарованого і талановитого конкурентоспроможного покоління яке володіє глибокими якісними науковими знаннями, урівноваженим науковим мисленням, глибоким науковим світоглядом, широким кругозором, практичними вміннями і навичками, компетентностями та секретами і закономірностями професійної майстерності. Виконання цих надскладних завдань покладається на ліцеї та ліцеї-інтернати незалежно від типу, статусу, підпорядкування, модифікації, структури, місця розташування та форми власності.

Дослідження, вивчення, систематизація та аналіз законодавчих вимог, нормативно-правової бази, програм, концепцій, наукових ідей стосовно тенденцій та специфіки розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів в Україні в період трансформацій, змін, реформувань, реорганізацій показує, що в центрі діяльності та розвитку ліцею та ліцею-інтернату знаходиться здібна, обдарована, талановита особистість дитини, учня, учителя, директора школи, науковця, державного службовця, законодавця, політика. Творчий обдарований, талановитий фахівець, спеціаліст, державний діяч зароджується в сім'ї, родині, школі та проявляється в суспільстві, на підприємстві, в суспільній організації, бізнесовій структурі.

Ураховуючи законодавчі новели, нормативно-правові вимоги та установки, наукові напрацювання, історію розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів у світі, Європі та Україні, власні шкільні надбання, тенденції опору та протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та видимим і невидимим ворогам, а також критичну необхідність виживання та розвитку українського народу доцільно визначити такі пріоритетні завдання та напрями розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів в Україні:

- пізнання та усвідомлення дітьми та молоддю, членами соціального правового рівноправного людського суспільства домінуючої ролі духовних, моральних (натуральних) законів, дієвості природних законів та значення і природовідповідності юридичних законів;

- формування поваги до суспільно значущої праведної, щиросердної, чесною праці людини, а особливо до праці учителя, вченого, лікаря, військового, державного службовця, забезпечивши їх гідною та адекватною заробітною платою, інформаційними, матеріально-технічними, змістовними ресурсами відповідно до стандартів провідних країн Європи і світу, природовідповідним соціальним захистом, системою профілактики та охорони здоров'я;

- виховання свідомого, розумного, мислячого, кмітливого, стійкого, незламного, твердого громадянина України – патріота своєї Батьківщини;

- створення та розвиток духовно-морального, науково-інтелектуального, культурно-освітнього мікроклімату, етики поведінки, поваги до особистості людини, а особливо дитини і учня у сім'ї, родині, ліцеї, ліцеї-інтернаті, спільноті, регіоні, соціальному правовому рівноправному людському суспільстві та демократичній державі Україна;

- формування розуміння проблем, загроз, ризиків, які стоять перед творчою обдарованою особистістю, регіоном, українським народом, слов'янською спільнотою, суспільством, державою, європейським співтовариством, світовою цивілізацією;

- забезпечення усебічного розвитку, навчання, виховання, вивчення, самовиховання дітей та учнів, виявлення задатків, здібностей, обдарувань, талантів, соціалізації творчої особистості, яка здатна до життя в соціумі та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та суспільної активності, дбайливого ставлення до батьків, сім'ї, родини, людей похилого віку, України, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і соціальному правовому рівноправному людському суспільству;

- організація освітнього процесу, що ґрунтується на єдності, цінностях та принципах, визначених духовними, моральними (натуральними), природними, юридичними законами, у тому числі законами України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту»;

- пошук, навчання, виховання, вирощування, підтримка, розвиток, утвердження, супроводження в житті та захист здібних, обдарованих, талановитих дітей, учнів та учителів;

- створення сприятливого, захисного, піклувального освітнього середовища для всіх учасників навчально-виховного процесу на всіх освітніх рівнях;

- виявлення та розвиток індивідуальних здібностей учнів, досягнення ними високих і стабільних результатів навчання, прогресу в розвитку, зокрема формування і застосування компетентностей, що визначені Законом України «Про освіту» і відповідними державними стандартами повної загальної середньої освіти та необхідні для подальшого здобуття професійної освіти;

- організація вивчення учнями профільних навчальних предметів (інтегрованих курсів).

Ефективність діяльності ліцею та ліцею-інтернату залежить як від державної, суспільної, регіональної, місцевої підтримки, так і від широти та рівня участі педагогічних працівників, батьків, ліцеїстів в управлінні,

плануванні та визначенні пріоритетів і перспектив розвитку закладу загальної середньої освіти.

Підвищується роль учительського, учнівського, батьківського самоврядування, профспілкової організації у визначенні стратегії й тактики розвитку ліцею, ліцею-інтернату, статусу, місця і ролі творчої обдарованої особистості лідера, створенні та наявності атмосфери та правил взаємопідтримки, довіри, єдності, взаєморозуміння, співпраці між усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Діяльність та розвиток ліцеїв та ліцеїв-інтернатів має стати поштовхом для забезпечення наукового управління закладом загальної середньої освіти, наукової організації праці педагогічних працівників та інженерно-обслуговуючого персоналу, навчання та виховання дітей та учнів, визначення стандарту, змісту освіти, методів і форм роботи у загальноосвітній школі на якісно новому рівні.

Забезпечення виконання окреслених пріоритетних напрямів та завдань розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів будується на основі того, що якісна та позитивна, добродійна, праведна, щиросердна творча співпраця усіх учасників освітнього процесу ліцею та ліцею-інтернату є основою пошуку, навчання, виховання, підтримки, формування та розвитку творчої обдарованої особистості та побудови соціального правового рівноправного людського суспільства і демократичної держави України.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, загальнотеоретичні та методологічні підходи до визначення місця, ролі, значення загальноосвітніх ліцеїв, ліцеїв-інтернатів та організації їхньої діяльності знайшли своє відображення в дослідженнях науковців минулого (М Драгоманов, Г. Костюк, С. Литвинов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський), кінця двадцятого та початку двадцять першого сторіч (С. Гончаренко, І. Єрмаков, О. Ляшенко, Ю. Мальований, О. Мороз, В. Паламарчук, Д. Рум'янцева, В. Сгадова, М. Ярмаченко), а також педагогів практиків (В. Алфімов, О. Борисов, М. Босенко, М. Гузик, Ю. Жук, Т. Карпенко, О. Паладій, Л. Паращенко, Г. Сазоненко, В. Сафіулін, А. Сологуб, В. Співаковський, С. Романовський, О. Чинок).

У сучасній філософії, психології, педагогіці нагромаджено значний обсяг знань про доцільність формування системи освіти на підставі духовно-моральних, ціннісних, соціально-економічних, науково-технологічних, культурно-інтелектуальних потреб соціального правового рівноправного людського суспільства, демократичної держави та з урахуванням психологічних, вікових, фізіологічних, генетичних, інтелектуальних

особливостей розвитку творчої здібної та обдарованої особистості. Вони висвітлені у працях Б. Андрієвського, І. Беха, І. Волощука, Л. Калініної, О. Киричука, В. Маслова, О. Моляко, В. Ніколко, О. Онаць, О. Топузова.

Актуальність цієї проблеми обумовлюється у дослідженнях зарубіжних науковців (Й. Гардер, І. Джонсон, Г. Сельє, Г. Скот та ін).

Зростаюча кількість праць, присвячених проблемам організації пошуку, навчання, виховання, підтримки здібної та обдарованої учнівської молоді на базі загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів, доводить, що даний напрямок входить в число пріоритетних в історико-педагогічній науці та теорії і практиці управління. Вивчення стану наукової розробки обдарованих для дослідження кола питань свідчить, що незважаючи на наявність ряду концепцій, програм з питань обдарованості, діяльності гімназій, колегіумів, ліцеїв в класичному розумінні цих понять, а також дисертацій В. Алфімова, М. Босенко, Ю. Жука, Н. Кнорр, О. Нікітенка, Л. Паращенко, С. Романовського, Г. Сазоненко, В. Сафіуліна, А. Сологуба, В. Хайруліної, Б. Чижевського та ін., врахування значення, специфіки, особливостей та масштабності створення, розвитку та діяльності загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів у сфері освіти України має стати загальнодержавним та суспільним пріоритетом.

З питань розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів за останні п'ять років проведено наукові дослідження за такими напрямками: О. Беседа, І. Микитенко [21] представили історичну ретроспективу й сучасний досвід діяльності Гадяцького обласного наукового ліцею-інтернату II-III ступенів імені Є. П. Кочергіна Полтавської обласної ради, а також напрями подальшого розвитку закладу як наукового ліцею, пов'язані з гуманізацією, інформатизацію освітнього процесу та впровадженням STEAM-освіти задля формування випускників ліцею як високоінтелектуальних всебічно розвинених особистостей, що здатні до самостійної творчої діяльності і мають активну громадянську позицію; О. Гершуненко [22], [23] розглянула зміст поняття «принцип» у психолого-педагогічному контексті, розкрила загальнонаукові та специфічні принципи, які сприяють формуванню громадянської активності старшокласників, висвітлила критерії освітнього середовища для формування громадянської активності учнівської молоді, визначила основні сутнісні характеристики освітнього середовища та необхідні ресурси для формування громадянської активності ліцеїстів; І. Гринь [24] здійснено екскурс в історію першої в Полтаві чоловічої гімназії, спадкоємцем якої став Науковий ліцей № 3 та розкрито особливості освітнього процесу в Науковому ліцеї, зокрема впровадження інноваційних освітніх технологій, спрямованих на залучення та підготовку учнівської

молоді до наукової діяльності; Н. Діденко, А. Наказненко [25] висвітлено історію створення та діяльності Комунального закладу «Шишацький обласний науковий ліцей-інтернат II–III ступенів Полтавської обласної ради», розкрито розуміння нового змісту для української педагогіки поняття «наукова освіта в школі» («освіта наукового профілю») й окреслено основні шляхи впровадження дослідницько-орієнтованого навчання в освітньому закладі та описано основні напрями педагогічної та дослідницької діяльності колективу ліцею-інтернату, стан матеріально-технічної бази закладу та визначено перспективи його розвитку; О. Жерновникова [27] проаналізувала, спираючись на основні завдання модернізації вищої освіти, специфіку й особливості дидактичної підготовки студентів педагогічних вищих закладів освіти до роботи у коледжах та професійних ліцєях та вказала відмінності між коледжем та професійним ліцеєм у порівнянні зі звичайною школою, розкрила основні поняття «коледж» та «професійний ліцей» у контексті аксіологічної освітньої парадигми; Н. Задерей [28] зазначила, що у серпні 2018 р. на базі Комунального закладу «Рішельєвський науковий ліцей» створено експериментальний навчально-науковий підрозділ «Центр STEM-освіти Одеської області», у якому проводиться впровадження нових методів навчання, що передбачають обов'язкову практичну роботу учнів під час уроку з урахуванням необхідності відведення більшого часу уроку на виконання учнями практичної роботи у межах зазначеної теми, а методисти STEM-центру розробляють спеціальні програми навчання; Є. Ігнатенко [29] розглянуто порядок організації змішаного навчання та етапи створення електронного освітнього контенту на прикладі шкільного навчального закладу, а за результатами дослідно-експериментальної роботи встановлено, що процес організації системи змішаного навчання умовно можна розподілити на три етапи: ознайомчий, підготовчий та виконавчий; О. Космідайло [30] окреслено шляхи ефективного використання в освітньому процесі ліцею мовної гри та мовного портфолію як засобів формування українськомовної особистості, проаналізовано змістове наповнення поняття «мовна особистість», що функціонує в науковому обігу й розглянуто зміст поняття «українськомовна особистість» у контексті обраної проблеми дослідження; Л. Крупіна, Т. Лисенко [31] представили досвід успішного створення, функціонування при Кременчуцькому педагогічному коледжі імені А. С. Макаренка наукового ліцею-інтернату, описали напрями й особливості роботи колективу, охарактеризували кадрове та матеріальне забезпечення закладу, висвітлили досягнення, інноваційні освітні технології, окреслили перспективи його розвитку; М. Мар'єнко [33] висвітлено концептуальні засади проектування

хмаро орієнтованої методичної системи підготовки вчителів природничо-математичних предметів до роботи в науковому ліцеї, розглянуто інноваційні моделі формування хмаро орієнтованої системи і проаналізовано український і зарубіжний досвід моделювання хмаро орієнтованої системи, розглянуто наявні класифікації електронних освітніх ресурсів, зокрема хмаро орієнтованої системи, а з появою нових видів закладів спеціалізованої освіти, до вчителів висувуються додаткові вимоги до роботи в цих закладах тому у зв'язку з затвердженням Положення про науковий ліцей і науковий ліцей-інтернат від 22.05.2019 р. постає питання щодо підготовки вчителів природничо-математичних предметів до роботи в науковому ліцеї; А. Мельник [34] розглянуто діяльність спеціалізованого закладу мистецького спрямування як інноваційного освітнього закладу та відпрацьовується модель упровадження в педагогічну практику поліхудожньої освіти, інтеграції предметів загальноосвітнього та художньо-естетичного циклів, а також розробляється система управління освітнім інноваційним простором ліцею мистецтв; В. Павленко [35] охарактеризовано етапи реформування польської системи освіти, проаналізовано структуру освітньої системи в Польщі: шестирічна початкова школа, трирічна гімназія, трирічний ліцей та технікум та визначено позитивні аспекти освітніх реформ: передача шкіл до відома органів місцевого самоврядування, відновлення інституції гімназії у системі освіти, уведення системи критеріїв і зовнішніх іспитів, автономія шкіл; Д. Пузіков [36] зазначив, що технологія прогнозування і проектування варіативного складника освітньої програми гімназії та/або ліцею у процесі внутрішньошкільної науково-методичної роботи розглядається як компонент системи навчально-методичної роботи, виконує низку пов'язаних із цим функцій, а саме: інформаційну, інтеграційну, регулятивну, організаційну, координаційну, мотиваційну, освітню і самоосвітню; С. Романовський [37], [38], [39] представив теоретико-методичні основи управління якістю освіти в комплексі «школа – ліцей – технічний університет», науково обґрунтував систему роботи закладу освіти з підготовки інженерів, розглянув чотири рівні підготовки в ліцеї «Інтелект» залежно від їх віку в межах експериментальної роботи зі створення моделі інноваційного закладу освіти «середня школа – вища технічна школа як шлях до європейських стандартів освіти», навів результати експериментальної роботи щодо модернізації навчальних програм спецкурсів, що викладаються у ліцеї; Г. Сазоненко [40], [41] розглянуто досвід роботи гуманітарного ліцею із впровадження здоров'язбережувальних технологій, доведено, що здоров'язбережувальний акмеопростір авторської школи сприяє підвищенню рівня компетентності педагогів, дає можливість об'єднати досягнення науки і

практичної діяльності у вирішенні проблем «Нової української школи», а також представлено апробовану модель управління Українським гуманітарним ліцеєм Київського національного університету ім. Тараса Шевченка у контексті концептуальних вимірів акмеуправління, акменавчання та акмевиховання у взаємодії із наукою, соціумом й інформаційним простором; Л.Сергеєвою [42] представлено результати дослідження, яке виконується відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.05.2019 № 693 «Про проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою "Управління розвитком закладів професійної (професійно-технічної) освіти на засадах педагогічної логістики" у червні 2019 року – грудні 2022 року» на базі Навчально-методичного центру професійно-технічної освіти у Чернівецькій області, Чернівецького вищого професійного училища радіоелектроніки, ДПТНЗ Чернівецький професійний ліцей сфери послуг у 2019–2022 рр.; Г.Сердюк [43] розглянуто чинники, які сприяють професійному самовизначенню здобувачів освіти та визначено концептуальні підходи до питання підготовки учнів ліцею до вибору майбутньої професії; М.Скиба [45] провів аналіз щодо доцільності реформувати школи, відокремлюючи ліцеї та гімназії; Н.Хромченкова [47] розкрила актуальність проблеми функціональної діяльності директора ліцею у сучасному закладі освіти в умовах інноваційних перетворень; М.Чумак [48] на прикладі Ришельєвського ліцею розглянуто соціокультурні виміри освоєння кращих європейських освітніх традицій (перша половина XIX століття); В.Шульгою [49] представлено історію заснування й розвитку Полтавського обласного наукового ліцею-інтернату II–III ступенів ім. А.С.Макаренка Полтавської обласної ради, охарактеризовано матеріально-технічну базу закладу, якісний склад педагогічного колективу, рівень навчальних досягнень та результативність участі здобувачів освіти в конкурсних випробуваннях наукового спрямування різних рівнів та визначено стратегію подальшого розвитку закладу.

Результати вивчення, дослідження, аналізу та практики творчої діяльності ліцеїв та ліцеїв-інтернатів свідчать про доцільність створення в Україні розгалуженої, різнорівневої, профільної, різнопрофільної, дієвої, доступної, відкритої системи навчання і виховання здібної, обдарованої, талановитої учнівської молоді.

Окреслена стратегічна проблема успішно буде вирішеною при умові об'єднання творчих, інтелектуальних напрацювань і зусиль науковців, освітян, батьків, законодавців, політиків, державних службовців. Результативність та якість роботи ліцеїв та ліцеїв-інтернатів залежить від консолідації ідей, наукових розробок, практичних знахідок, управлінських

рішень та співпраці представників науки, освіти, законодавчої, виконавчої, судової влади, бізнесу, батьків.

Саме у ліцях, ліцях-інтернатах різного типу, підпорядкування, статусу, структури, форми власності, місця знаходження формується майбутнє не тільки здібних, обдарованих дітей та учнів, а й доля українського народу, соціального правового рівноправного людського суспільства, демократичної, соборної, унітарної, соціальної держави Україна.

Держава, суспільство ще недостатньо використали науково-освітній, культурно-просвітницький, інформаційно-інтелектуальний потенціал яким володіють науковці та колективи ліцеїв, ліцеїв-інтернатів, а також заклади загальної середньої освіти які в недалекій перспективі прагнуть отримати відповідний статус представників лицейського руху та організувати освітній процес для здібних, обдарованих, талановитих дітей і учнів на якісно новому рівні.

У даному випадку нові завдання покладаються на заклади фахової передвищої освіти та заклади вищої освіти з підготовки учителів та організації роботи з пошуку, навчання, виховання, вирощування, підтримки, супроводження, опіки, супроводження здібних, обдарованих, талановитих дітей та учнів.

На якісно новий науковий, інтелектуальний та практичний рівень необхідно перевести також роботу інститутів післядипломної педагогічної освіти, методичної служби та діяльність предметних, циклічних методичних об'єднань, комісій та кафедр.

Особливо обережно необхідно ставитися до трансформаційних процесів у роботі із обдарованими дітьми та учнями в період війни, воєнного стану, пандемії, епідемій та карантину, післявоєнної відбудови та відродження, мінімізуючи освітні втрати, розриви, прогалини в знаннях, долаючи неуспішність та забезпечуючи належну, необхідну і достатню якість наукових знань, науковий світогляд у підростаючого покоління.

Невимушена наукова, освітня, інтелектуальна атмосфера, доброзичливий духовно-моральний, культурний та інформаційний мікроклімат, особистий життєвий приклад та взірець авторитетних талановитих науковців, професорів, учителів і наставників, керівників, внутрішня вмотивованість учасників освітнього процесу сприятимуть жагу у дітей та учнів до наукового пізнання, до цікавої країни знань, відкриттів, знахідок, моделювання й конструювання.

Ураховуючи значення, актуальність, постійну динаміку, недостатню розробку і практичне значення проблем невідповідності науково-освітніх, культурних потреб суспільства і запитів, потреб та вимог здібної,

обдарованої, талановитої особистості; функціонування сучасного загальноосвітнього ліцею України, як науково-освітнього майданчику розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи; напрацювання наукового, дидактичного забезпечення і практичної організації навчання і виховання обдарованої учнівської молоді та зваживши реальні можливості й гостру необхідність щодо її розвитку варто проводити широкі та глибокі, постійні та систематичні наукові дослідження з метою їх удосконалення, практичного використання та застосування як на загальнодержавному, так і на регіональному, місцевому, локальному рівнях.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: на основі аналізу законодавчого та нормативно-правового врегулювання, наукового, концептуального забезпечення діяльності та розвитку сучасних загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів України, як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи визначити перспективи та пріоритетні напрями діяльності школи з питань навчання і виховання підростаючого молодого покоління; показати взаємозалежність успішного розвитку закладу загальної середньої освіти, як основного осередку соціального, правового, рівноправного людського суспільства та демократичної держави, від наявності та ефективності загальнодержавних та регіональних комплексних програм з питань пошуку, навчання, виховання, підтримки, зростання, утвердження обдарованої учнівської молоді.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Висвітлення передісторії розвитку сучасних ліцеїв та ліцеїв-інтернатів в Україні, як науково-освітніх майданчиків для розвитку та зростання творчої, обдарованої, талановитої особистості.

2. Аналіз та визначення законодавчих новел, нормативно-правових вимог щодо створення, організації та діяльності ліцеїв та ліцеїв-інтернатів України, як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи.

3. Характеристика законодавчого та нормативно-правового врегулювання діяльності ліцеїв та ліцеїв-інтернатів як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи.

4. Систематизація сучасних підходів щодо організації навчання і виховання здібних, обдарованих, талановитих дітей та учнів та ролі ліцеїв і ліцеїв-інтернатів у вирішенні окреслених пріоритетних завдань розвитку

обдарованої особистості, людського суспільства, демократичної держави.

5. З'ясування основних напрямів підготовки, перепідготовки, стажування учителів, директорів шкіл для роботи в ліцеях, ліцеях-інтернатах та праведної, щиросердної співпраці із здібною, обдарованою учнівською молоддю та талановитими педагогічними працівниками.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Теоретичними основами дослідження є закони і принципи: загальнонаукового пізнання, у тому числі діалектичної єдності історичного і логічного, бажаного, доцільного, допустимого та можливого; теорії і практики законодавчого закріплення положень, норм, критеріїв, стандартів, вимог щодо розвитку сучасних загальноосвітніх ліцеїв, ліцеїв-інтернатів України, як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи, а також методи системного контролю, аналізу, порівняння, узагальнення, прогнозування; вивчення, апробація, поширення та запровадження передового педагогічного досвіду; педагогічні спостереження, бесіди; моніторинг рівня суспільної думки та професійної оцінки ефективності та якості законодавчого, нормативно-правового, програмного врегулювання щодо розвитку сучасних загальноосвітніх ліцеїв, ліцеїв-інтернатів України, як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Проведено вивчення, порівняння та аналіз наукової літератури, норм Конституції України, вимог законодавства України, положень нормативно-правових актів, концепцій, програм щодо розвитку сучасних загальноосвітніх ліцеїв, ліцеїв-інтернатів України – науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої особистості як основи та рівня формування духовно-моральних, науково-освітніх, культурних, суспільних, державотворчих, економічних, технологічних процесів сьогодення та на майбутнє.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Конституцією України, науково-освітнім законодавством у сфері науки і освіти визнаються основні права, свободи, обов'язки кожного члена соціального правового рівноправного людського суспільства, як творчої обдарованої вільної особистості. На цій основі розвивається соціальне правове рівноправне людське суспільство, демократична держава Україна, проголошуючи та реалізуючи найбільш важливу,

відповідну освітню політику стосовно реалізації життєво важливих запитів усіх творчих обдарованих особистостей – вільних дітей та учнів з метою сприяння розвитку їхніх освітніх потреб, бажань, спроможностей, можливостей і створення умов всім молодим людям збагатитися науковими знаннями, оволодіти науковим мисленням, опанувати науковим світоглядом, удосконалити свій духовний, моральний, науково-освітній, інтелектуальний, професійний, фізичний потенціал та реалізуватися в житті й професійній діяльності.

Це можливо при умові навчання і виховання дітей та учнів у відповідному духовно-моральному, культурно-інтелектуальному, науково-освітньому, інформаційно-етичному, захисно-опікувальному середовищі батьків, родичів, учителів, наставників, керівників та усіх учасників освітнього процесу на всіх освітніх рівнях.

Кожна дитина, учень є творчою обдарованою вільною особистістю, а завдання ліцею полягає в тому, щоб створити умови для розкриття та розвитку унікального, виняткового потенціалу кожного учасника освітнього процесу на всіх освітніх рівнях. Загальноосвітні ліцей та ліцей-інтернат є одним із державних та суспільних механізмів пошуку, навчання, виховання, розвитку, допомоги, супроводження та підтримки творчої обдарованої вільної особистості дитини та учня.

Ліцей [26, с. 547] (від грец. – район на околиці Афін, де був зведений храм Аполлона Лікейського) – тип середнього закладу загальної середньої освіти у ряді країн Західної Європи, а також у деяких країнах Латинської Америки й Африки. Історично першим ліцеєм вважають засновану 335 р. до нашої ери Аристотелем давньогрецьку філософську школу, що отримав назву від храму Аполлона Лікейського. Існував близько 8 сторіч. У епоху відродження ліцеєм називали школи, де готували до навчання в університетах. Як середній навчальний заклад ліцеї діяли у Франції (створені у 1802 році наказом Наполеона Бонапарта за зразком єзуїтських колегій), на відміну від коледжів, які утримували общини, їх фінансувала держава.

На території України до 1917 року діяли Кременецький ліцей, Рішельєвський ліцей в Одесі і Ніжинський ліцей.

Пріоритетними завданнями ліцеїв було пошук, навчання і виховання здібної, обдарованої, талановитої молоді на основі поєднання принципу «обдарованості-старанності-успішності» з метою підготовки державних діячів, чиновників високого рангу, військових, науковців.

У багатьох країнах ліцей об'єднано з гімназіями; у деяких – термін ліцей використовували для позначення особливого етапу підготовки між основними класами загальноосвітньої школи і вищими навчальними закладами.

Після більше ніж 70-річної перерви в кінці 80-х років ХХ сторіччя державні службовці, науковці та освітяни об'єднали свої зусилля та повернулися до практики організації роботи шкіл-гімназій, гімназій, гімназій-інтернатів, шкіл-ліцеїв, ліцеїв та ліцеїв-інтернатів. Міністерство освіти України підтримало ініціативу освітян щодо створення Всеукраїнської асоціації працівників гімназій і ліцеїв, а за ініціативою Я. Турянського – директора Стрийської гімназії було організовано діяльність Всеукраїнської асоціації відроджених гімназій, яка успішно працює і до цього часу.

У період становлення державного суверенітету України статтею 36 пунктом 6 Закону «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-XI [4] та в редакції Закону «Про освіту» від 23 березня 1996 року № 100/96-ВР [3] було юридично закріплено та підтверджено, що «для розвитку здібностей, обдарувань і талантів створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії, направлення на навчання і стажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів».

Дана законодавча норма дозволяла забезпечити врегулювання проблеми створення та діяльності шкіл-гімназій, гімназій, шкіл-ліцеїв, ліцеїв, ліцеїв-інтернатів, колегіумів на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Наприклад, з метою створення сприятливих умов для розвитку здібностей і обдарувань молоді в галузі фізико-математичних наук, підготовки талановитого поповнення наукових кадрів Кабінет Міністрів України [11] (Постанова від 21 липня 1992 року № 487) прийняв пропозицію Міністерства, освіти України, Академії наук України про створення Українського фізико-математичного ліцею Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, з трирічним строком навчання на базі Республіканської школи-інтернату фізико-математичного профілю, що ліквідується.

Позитивним є також те, що з метою створення належних умов для розвитку обдарованих, талановитих дітей, їх творчого потенціалу, враховуючи педагогічні традиції Новгород-Сіверської середньої загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступеня імені К.Д. Ушинського, вихованцями якої були видатний педагог К.Д. Ушинський, перший ректор Київського університету М.О. Максимович, народоволець М.І. Кибальчич, письменник П.О. Куліш, та на підтримку пропозиції Чернігівської обласної

державної адміністрації Указом Президента України [9] «Про утворення державної гімназії для обдарованих дітей» (від 20 травня 2003 року № 420/2003) було доручено Кабінету Міністрів України:

1) утворити державну гімназію на базі Новгород-Сіверської середньої загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступеня імені К.Д. Ушинського, передбачивши, зокрема:

- збереження за гімназією імені К.Д. Ушинського;
- продовження навчання в гімназії учнів Новгород-Сіверської середньої загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступеня імені К.Д. Ушинського.

В Україні поступово розвивалися класичні, академічні, однопрофільні, багатпрофільні, різнопрофільні школи-ліцеї, ліцеї, ліцеї-інтернати в діяльності яких у центрі була творча обдарована особистість учня-ліцеїста із його правами, свободою, волею, обов'язками, кодексом честі, побажаннями, можливостями, здібностями, обдаруванням, талантами.

Закон України «Про загальну середню освіту» [5] (стаття 9 пункт 1, абзаци 3,4,5) було юридично закріплено, що «ліцей – заклад середньої освіти III ступеня (або структурний підрозділ іншого закладу освіти), що забезпечує профільну середню освіту.

Початкова школа, гімназія і ліцей можуть функціонувати як окремі юридичні особи або структурні підрозділи іншого закладу освіти (зокрема закладу загальної середньої освіти I-II, II-III, чи III ступенів. Ліцеї функціонують, як правило, як самостійні юридичні особи.

Заклад загальної середньої освіти, що реалізує освітні програми на декількох рівнях загальної середньої освіти, має тип закладу вищого рівня, на якому провадиться освітня діяльність».

Станом на 1 вересня 2014 року в Україні діяло більше 450 ліцеїв та ліцеїв-інтернатів.

У Законі України «Про освіту» [2] від 05 вересня 2017 року статтею 13 пункт 3 юридично закріплено, що «3. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти:

- початкова освіта тривалістю чотири роки;
- базова середня освіта тривалістю п'ять років;
- профільна середня освіта тривалістю три роки.

Початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти)». Статус ліцею у даному випадку фактично регулювався Законом України «Про загальну середню освіту».

З прийняттям Закону України «Про повну загальну середню освіту» [6] від 16 січня 2020 року № 463-IX статус та визначення ліцею переведено

в технічну площину і як зазначено в абзацах 3, 5–8 пункту 1, що ліцей «забезпечує здобуття профільної середньої освіти.

Гімназія та ліцей функціонують як окремі юридичні особи.

За рішенням засновника ліцей може також забезпечувати здобуття базової середньої освіти та, як виняток, здобуття початкової освіти.

Заклад загальної середньої освіти, що здійснює освітню діяльність на декількох рівнях загальної середньої освіти, має тип закладу вищого рівня, на якому провадиться освітня діяльність.

Приватні та корпоративні заклади освіти, а також заклади загальної середньої освіти, особливості освітньої діяльності яких визначені міжнародними договорами України, можуть здійснювати освітню діяльність одночасно на всіх рівнях повної загальної середньої освіти».

У той же час діючою є норма статті 26 пункти 1,2 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [7], яка передбачає, що:

«1. Держава створює умови для залучення учнівської молоді до наукової і науково-технічної діяльності через систему спеціалізованих загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, зокрема, наукових ліцеїв і наукових ліцеїв-інтернатів, Малу академію наук України або інші подібні установи позашкільної освіти. Пропозиції щодо стратегії розвитку, процедур реалізації та форм підтримки діяльності, спрямованої на залучення учнівської молоді до наукової і науково-технічної діяльності, розробляє Національна рада України з питань розвитку науки і технологій.

2. Науковий ліцей (науковий ліцей-інтернат) здійснює освітню діяльність, спрямовану на залучення та підготовку учнівської молоді до наукової і науково-технічної діяльності.

Науковий ліцей (науковий ліцей-інтернат), заснований на державній або комунальній формі власності, має статус бюджетної установи і фінансується за рахунок коштів відповідних державного та/або місцевих бюджетів. Фінансування наукових ліцеїв (наукових ліцеїв-інтернатів) може здійснюватися за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством України».

Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про ліцей» [17] (від 11 жовтня 2021 року № 1062) уточнено, що «ліцей є закладом загальної середньої освіти, що забезпечує здобуття профільної середньої освіти. Ліцей залежно від засновника може бути державним, комунальним, приватним чи корпоративним».

Профіль у даному випадку залежить від статусу, підпорядкування, типу та структури ліцею, чи ліцею-інтернату, а суб'єктом їхньої діяльності є здібна, обдарована, талановита особистість дитини, учня, учителя,

директора школи. Ураховується також те, що профіль ліцею, ліцею-інтернату передбачає також спеціалізацію / профілізацію навчання. Наприклад, ліцей, ліцей-інтернат педагогічного профілю передбачає також наявність фізико-математичної, гуманітарної, психологічної, економічної та інших спеціалізацій.

Станом на 1 вересня 2022 року в Україні функціонувало більше 8 000 ліцеїв та ліцеїв-інтернатів.

На основі аналізу вимог законодавства у науково-освітній сфері, положень нормативно-правових актів, у тому числі Указів Президента України, освітніх концепцій, доктрин, стратегій, наукових розробок можна зробити висновок, що сучасний ліцей та ліцей-інтернати, як науково-освітні, культурні, мистецькі, фізкультурно-оздоровчі, військово-патріотичні та спортивні, опорні загальноосвітні заклади середньої освіти мають забезпечити також реалізацію однієї із практичних цілей освіти щодо створення умов для отримання належної освіти для більшості дітей та учнів, у тому числі як для дітей та учнів з особливими потребами, так і для дітей та учнів високообдарованих. Саме вони потребують створення спеціальних, комплексних умов, формування відповідної складності та насиченості змісту освіти та особливої організації навчально-виховного процесу, які б дозволили дітям та учням повністю проявити та розвинути свої задатки, здібності, обдарування, талант, як для свого власного духовно-морального, культурного, науково-освітнього, творчого, інтелектуального, професійного збагачення, так і на користь соціальному правовому рівноправному людському суспільству та демократичній державі в цілому.

Жодна країна не може дозволити собі витратити таланти і це було б марною тратою людських ресурсів, якщо вчасно не виявити будь-які інтелектуальні чи інші можливості та загальні, спеціальні, академічні, інтелектуальні, фізичні, психологічні, професійні обдарування. Для цього мають бути створені дієві відповідні науково-практичні, управлінські, організаторські, методичні та професійні інструменти.

Пріоритетним у розвитку творчої обдарованої вільної особистості є формування та закріплення її духовно-моральних основ на основі пізнання, усвідомлення та практичного виконання духовних, моральних (натуральних) та природних законів, визначення причини та першопричини, встановлення правди та пошуку Істини. Важливим елементом в організації освітнього процесу на всіх освітніх рівнях є те, що необдарованих дітей та учнів немає, а є непізнані, невстановлені та своєчасно нерозвинені здібності та обдарування школярів. Необхідно враховувати також і те, що як правило серед обдарованих дітей та учнів є 3–10 відсотків школярів з яскравими ознаками високої

академічної та інтелектуальної обдарованості. Як свідчать результати науково-практичних досліджень в Україні та Європейському співтоваристві певна кількість обдарованих дітей та учні перебувають у скрутному становищі та шукають організованої, матеріально-технічної, фінансової, соціально-педагогічної підтримки та допомоги з метою недопущення освітніх втрат, освітніх розривів, неуспішності, прогалин в знаннях, не успіхів як у школі, так і у житті.

Державна наукова, освітня та управлінська політика стосовно розвитку загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів має бути спрямована на сприяння комплексному, гармонійному, всебічному розвитку творчої вільної обдарованої особистості дитини, учня, учителя, керівника школи завдяки єдиним заходам в площині науково-освітньої системи.

Формування державної політики стосовно розвитку творчої обдарованої вільної особистості має опиратися на:

- загальнодержавній єдиній термінології, що використовується для характеристики дітей, учнів, молодих людей, науковців та учителів, які демонструють задатки, здібності, обдарованість, талант, геніальність, професійну майстерність, високі здобутки, вагомі та знакові напрацювання;
- наявність, види, інтенсивність, напруженість та складність запровадження та реалізації освітнього процесу, заходу та дійства;
- забезпечення поетапної первинної та професійної неперервної науково-освітньої підготовки наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників як за фахом, так і за інтересами;
- системну, поетапну підготовку керівників наукових установ, закладів освіти, державних органів управління, методичної служби для роботи з творчими високоінтелектуальними науковими, освітянськими колективами, методичними центрами та державними службовцями.

У державі мають бути єдині вимоги, критерії, оціночні інструментарії щодо запровадження політик та основних моделей розвитку творчої вільної обдарованої особистості, враховуючи використання широкого спектру різних термінів, які характеризують усі форми задатків, здібностей, обдарованості, таланту.

Під час організації навчально-виховного та освітнього процесу у ліцеї та ліцеї-інтернаті доцільно шукати відповіді на запитання:

- як визначаються задатки, здібності, обдарування дітей та учнів, а також група учнів з особливими науковими, освітніми, професійними, спортивними потребами?
- яким терміном краще позначати «учнівська молодь з незвичайними та надзвичайними потенційними здібностями та обдаруваннями» та чому?

- якщо цій групі молодих людей не дано конкретної назви, чи належить вона до більш широкої категорії? Якщо так, то яка це категорія?
- які сфери розвитку (афективна, когнітивна, наукова, професійна, соціальна, військова, спортивна, художня тощо), форми інтелекту, здібності та обдарування охоплюються цим терміном?
- якими рішеннями, методами, формами, прийомами та інноваційними технологіями підтримуються, утримуються, спрямовуються розвиваються задатки, здібності, обдарування, талант, геніальність дітей та учнів?
- який інструментарій застосовується для пошуку та підтримки творчих талановитих науковців та учителів для роботи із здібними, обдарованими, талановитими дітьми та учнями?

У даному випадку необхідно враховувати, що в академічних, класичних, наукових ліцеях та ліцеях-інтернатах спостерігається тенденція при якій у середовищі дітей та учнів з однаковими стартовими можливостями та задатками проявляються особистості, які швидше засвоюють навчальний матеріал, інтенсивно та напружено навчаються, досягають кращих успіхів з меншими затратами сил, енергії, часу і стають своєрідними лідерами. Складною науково життєвою та практичною проблемою є завдання недопущення вигорання, згасання таланту дітей та учнів під час їхнього навчання в ліцеї, ліцеї-інтернаті, переходу із закладу загальної середньої освіти до закладу вищої освіти, а також під час професійного становлення та зростання.

Серед різноманітних термінів і визначень, які використовуються в Україні та Європі для позначення молодих людей, які демонструють високу обдарованість, розрізняються чітко дві основні категорії – «обдарованість», «талант».

Терміни найчастіше у національних визначеннях у переважній більшості країн є «обдарованими» та «талановитими» (або їх еквіваленти в інших мовах), що використовуються окремо або в комбінації. В окремих випадках термін «обдарований» використовується в «інтелектуальному», «прикладному» чи «академічному» контекстах, тоді як «талановитий» більше стосується мистецтва і спорту. Окремого дослідження потребує динаміка розвитку здібних і обдарованих дітей та учнів за категорією «майстер на всі руки». Цей термін охоплює також, наприклад, такі вирази, як «молода людина з високим потенціалом», «молоді люди з високими здібностями», «інтелектуально розвинуті діти», «учні з високими інтелектуальними здібностями», «учні, здатні досягти високих досягнень» та «учні з видатними здібностями».

Переважні нові терміни спрямовані на те, щоб зосередити увагу на тому, наскільки учні є «освіченими» та значення середовища щодо того, як розвиваються різні види задатків, здібностей та обдарувань. Особливого значення необхідно надавати духовній, моральній, ціннісній основам навчання, виховання та розвитку особистості.

У всіх випадках акцент робиться на потенціалі стійкого, стабільного, динамічного, стрибкоподібного розвитку дітей, учнів та всіх молодих людей.

У законах України «Про освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про повну загальну середню освіту», Указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України використовуються такі терміни: «здібний», «обдарований», «талановитий», «геніальний» для позначення дітей або молодих людей, які демонструють винятковий позитивний потенціал добротності та добротворення з урахуванням того, що нездібних, необдарованих дітей та учнів в природі не існує.

У науково-освітній та практичній діяльності необхідно враховувати, що здібності, обдарування та їхній прояв і здатність відображаються у співіснуванні та координації цілого набору факторів.

Комплексне визначення здібності та вимірювання за критеріями, оціночними параметрами та тестами досягнень або продуктивності, навіть якщо вони використовуються на практиці, є лише одним етапом у більш комплексній оцінці конкретного вихованця. Береться до уваги увесь набір параметрів обдарованості коли, наприклад: когнітивний інтелект вважається найважливішим аспектом розвитку; особливі здібності дітей, які не належать до категорії «інтелектуально раннього віку», можуть бути визнані та враховані в сферах художньої (музика і танці) та спортивної діяльності; перевірка здібностей або потенційних здібностей організованих лише з власної ініціативи батьків або шкіл за згодою батьків; когнітивні та художні форми інтелекту визнаються та розглядаються, як відкриті та прозорі професійні обговорення, визнання та розвитку афективних та соціальних форми інтелекту.

Якщо заклад загальної середньої освіти має чітке бачення потреб, можливостей і потенціалу окремих дітей та учнів, це означає, що не обов'язково виявити особливо талановитих дітей. Загалом, розширені доброзичливі, дитиноцентричні діагностичні тести використовуються лише за наявності розбіжностей між батьками та школою про здібності дитини. У даному випадку життєво важливою є проблема, щоб дитина не втратила своє дитинство заради інтенсивного безпробудного розвитку таланту, що призводить до інтелектуальної, психологічної, фізичної втоми.

Тому термін «талановитий» бажано використовується більш конкретно для молодих людей, у яких є певний аспект особистого розвитку дуже помітний. Сфери здібностей, що охоплюються цим терміном, мають бути чітко визначені в законодавстві.

Важливими є напрями коли термін «обдарований» використовується в академічному / інтелектуальному контексті, а «талановитий» стосується мистецтва та спорту. Однак формальних критеріїв для віднесення молодих людей до жодної з категорій немає. Адже для виявлення обдарованих і талановитих учнів використовується широкий спектр методів, включаючи використання кількісних даних та якісна інформація, така як самооцінка своїх досягнень учнем, оцінка батьками, вчителя, інтелектуальним середовищем, суспільством та номінація.

Зазначена робота проводиться з урахуванням того, що неможливо розробити однотипні одноразові або багаторазові уніфіковані критерії для виявлення дітей та учнів з вираженими потенційними здібностями. Необхідно враховувати, що дитина є динамічною, відкритою системою яка постійно розвивається, оновлюється, збагачується і може за короткий період інтенсивної, системної, щоденної праці досягти вагомих результатів улюбій галузі знань та внутрішнього самовдосконалення, самовиховання, самодисципліни і площині, рівні та темпів саморозвитку.

Береться до уваги те, що вимірювання досягнення та/або попередні результати стану розвитку творчої обдарованої особистості учня передбачає включення до цільової популяції, що ґрунтується на ефективності в шкільні контрольні роботи, заліки, екзамени, а також тести на досягнення, або в аспекті відповідного розвитку, та/або щодо успішності чи результативності, продемонстрованих під час проведення контрольних робіт, творчих конкурсів, змагань, олімпіад або подібних іспитів з метою аналізу, оцінки та відбору.

Особлива увага надається міжособистісним/емоційним аспектам: до них належать соціальні навички (організаторські, комунікативні здібності, переконливість, розуміння, співчуття, співпереживання тощо) та/або поведіння, самоконтроль за почуттями, емоціями, словами та діями і вчинками. Не можна залишати поза увагою психомоторну здатність творчої обдарованої особистості, що охоплює різні форми психологічно викликаних/добровільних фізичних навичок, незалежно від того, використовуються вони для художніх цілей, у спорті або для виконання певних конкретних технічних жестів.

У центрі постійної уваги має перебувати динаміка розвитку інтелектуальних аспектів, що відповідають різним формам когнітивних

здібностей, які можна використовувати в школі (мова навички та логічні чи математичні здібності), а також до діяльності більш широкого значення (індуктивне/дедуктивне міркування, запам'ятовування, відтворення, розв'язування задач, тривимірне сприйняття та навички тощо).

Останнім часом акцент робиться на розвитку художніх аспектів, що включають в собі творчі здібності та обдарування творчої особистості в усіх сферах художнього вираження, таких як танець, музика або пластичне мистецтво. Постійного обговорення на політичному, законодавчому рівнях та в науково-освітньому, батьківському, суспільному середовищі потребують проблеми включення обдарованих та талановитих дітей та учнів серед тих, хто має право на особливі освітні запити та потреби, а також розвиток за індивідуальною освітньою програмою у відповідності із заздалегідь визначеною індивідуальною освітньою траєкторією.

Здібні, обдаровані, талановиті, геніальні діти та учнівська, студентська молодь мають бути включені в юридичне визначення, правове поле, соціальний захист творчої особистості з особливими освітніми, науковими, професійними потребами та вагомими здобутками і результатами. Позитивними є ті тенденції, що більшість місцевих органів влади організують пошук, навчання, виховання та підтримку здібної і обдарованої учнівської молоді в рамках регіональних програм шляхом створення академічних, наукових, спеціалізованих, загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів. Вони є як однопрофільними, так і багатoproфільними.

Враховується, що загальноосвітні ліцеї та ліцеї-інтернати мають величезний виховний потенціал.

Ліцеї та ліцеї-інтернати в Україні розробили та реалізують різні способи та механізми вирішення прав, побажань, потреб обдарованої та талановитої молоді.

У своїй творчій інноваційній діяльності ліцеї та ліцеї-інтернати шукають відповіді на такі запитання:

- Як виховати громадянина України – повноцінного члена соціального правового рівноправного людського суспільства та демократичної, правової, суверенної, соборної, унітарної, захищеної держави?
- Як задовольняються права на якісну наукову, доступну, безоплатну повну загальну середню освіту та особливі освітні потреби обдарованої та талановитої учнівської молоді?
- Як сформувати та впроваджувати загальні і спеціальні колективні та індивідуальні навчальні заняття, а також індивідуальні, загальні та колективні спеціальні заходи відповідно до освітніх потреб, можливостей, запитів та мотивів обдарованої учнівської молоді?

- Як забезпечити духовну, моральну, ціннісну та енергетичну цілісність, стійкість, твердість, непохитність, впевненість, динамічний розвиток творчої обдарованої особистості учня під час проведення навчально-виховних занять, а також індивідуальних, загальних та колективних спеціальних навчально-виховних, розвивальних заходів?

- Які шляхи та форми поєднання вимог законодавства у сфері науки і освіти відповідно до історії, традицій, завдань, специфіки, профілю та особливостей розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів України?

Більшість загальних та спеціальних навчальних, виховних, освітніх занять та заходів для творчо обдарованих дітей та учнів в ліцеях та ліцеях-інтернатах України є частиною та невід'ємною складовою освітнього процесу в школі, мікрорайоні, територіальній спільноті, області, державі та Європейському і міжнародних співтовариствах. Творчо обдаровані діти та учні на основі законодавства у сфері науки, освіти та інтелектуальної власності, Указів Президента України, рішень Уряду, міжвідомчих та регіональних програм мають змогу розширювати розвиток своїх задатків і здібностей також у системі позашкільної (будинки, центри творчості, музичні та художні школи, спортивні дитячі та юнацькі школи), вищої освіти, а також у структурах та підрозділах Малої академії наук України. Мережа ліцеїв та ліцеїв-інтернатів України сформувала площадку для прояву і розвитку широкої панорами зростання творчого потенціалу кожного учасника навчально-виховного процесу на всіх освітніх рівнях та у творчій професійній діяльності.

Українська держава на законодавчому та нормативно-правовому рівнях надає підтримку концепціям, програмам, проектам, спрямованим на розробку методів, форм, методичних комплексів та дидактичних матеріалів для роботи з групами обдарованих й талановитих учнів з особливими освітніми потребами, включаючи їхню надзвичайну допитливість, цікавість та незвичайний інтелектуальний потенціал.

Наукові, науково-педагогічні, педагогічні працівники прагнуть визначити потреби дуже здібних, обдарованих, талановитих молодих людей всередині і за межами класу та створити інтелектуальне середовище для стабільного, стійкого їхнього розвитку та зростання. На порядку денному розробка та затвердження на загальнодержавному рівні Стратегії освіти обдарованих дітей та молоді з метою системного пошуку, виявлення, навчання, виховання, шліфування, підтримки, вирощування, професійного становлення, утвердження творчої обдарованої особистості на основі якісної наукової освіти при умові повноцінного забезпечення фінансуванням та дієвості комплексних, системних заходів щодо

підвищення якості, рівня, насиченості та складності освіти для обдарованих дітей та учнів.

Основні управлінські, науково-освітні, організаційні заходи як на загальнодержавному, регіональному рівнях, так і на рівні школи мають всебічно, комплексно охоплювати весь спектр неперервного освітнього процесу в межах класу, однорідної та неоднорідної групи, закладу освіти та національних, регіональних, місцевих програм, проектів з вирішення проблем здібності, обдарованості, таланту.

Інтелектуальне середовище школи також доповнюють усі спеціальні заходи, спрямовані на допомогу творчій обдарованій особистості, але не організовані школами (наприклад, заклади позашкільної освіти, клуби, студії, турніри, майстер-класи, гуртки, змагання, літні школи та курси, офіційні заходи і т.п.).

За результатами спостереження, вивчення, дослідження законодавчого, нормативно-правового, науково-освітнього забезпечення обдарованої учнівської молоді та розвитку таланту виділяються кілька можливих додаткових варіантів, які відносяться до наступних основних типів домовленостей: більш просунуті або більш різноманітні види діяльності в рамках основного забезпечення, індивідуального та диференційованого навчання (індивідуальний або диференційований навчальний план), позашкільні заходи при умові швидкого відстеження, оперативного реагування та коригування.

Це можливо при умові коли у державі будуть встановлені спеціальні заходи для задоволення освітніх потреб здібної та обдарованої учнівської молоді, що мають тенденцію включати єдину модель забезпечення їхнього права на якісну наукову, безоплатну, доступну освіту на всіх рівнях і ступенях. Особливу увагу необхідно надавати типу, поєднанню, послідовності, наступності якості та кількості заходів в початковій, середній та старшій школі, що потужно, системно, комплексно та закономірно впливає на кінцевий результат успішного розвитку творчої обдарованої особистості. У даному випадку успіх підсилюється умілим поєднанням індивідуального, групового, колективного та диференційованого навчання. Освітня політика ліцеїв та ліцеїв-інтернатів щодо обдарованості має базуватися на напрацьованій науковій базі, змісті освіти та методиці навчання та виховання за моделями індивідуалізації, інтеграції, диференціації, колективного навчання на основі забезпечення всебічного підходу до задоволення освітніх прав та потреб обдарованої учнівської молоді в межах єдності загальнодержавної, регіональної та локальної систем. В Україні напрацьовані також концептуальні підходи

занурення в певну систему наукових знань, а також просування знань.

Відповідно до цього, усі діти, учні та педагогічні працівники мають право на адаптацію та індивідуальні, диференційовані програми виховання, навчання та викладання на основі власних мотивів, можливостей, вимог і потреб. Це розглядається як передумова рівності, тобто, щоб усі діти, учні та учителі отримували однакові можливості розвивати свої знання, практичні вміння, навички, компетентності, професійну майстерність.

Серед перерахованих видів виховних заходів є більш розширені та різноманітні види діяльності. Слід зазначити, що окремі заходи на початковому рівні передбачають як розміщення дітей та учнів у групах, класах відповідно до їх віку, рівня розвитку, мотивів, здібностей, обдарувань, спроможностей та можливостей, а також створення спеціалізованих шкіл, класів, профільних, різнопрофільних, академічних, наукових, класичних, спеціальних, загальноосвітніх ліцеїв та ліцеїв-інтернатів для здібних, обдарованих, талановитих дітей та учнів.

Позашкільні заходи організовані, у тому числі, ліцеями та ліцеями-інтернатами зустрічаються так само часто, як і заходи щодо індивідуального та диференційованого забезпечення.

Інші спеціальні освітні заходи, такі як центри для обдарованих дітей та учнів, їхніх батьків і вчителів або спеціальні мережі підтримки, існують як на базі закладів загальної середньої освіти, так і на базі закладів позашкільної освіти, Малої академії наук України, науково-освітніх, культурних, спортивних, професійних товариств, асоціацій, спілок, центрів. Їхня діяльність потребує постійного, системного належного фінансування кадрового та змістовного, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, наукового супроводу та дослідження.

В Україні на законодавчому рівні має бути включено обдаровану молодь до групи учнів з особливими науково-освітніми, культурними, спортивними та пізнавальними потребами з метою реалізації спеціальних та особливих конкретних управлінських рішень та навчально-виховних заходів. Здібні, обдаровані, талановиті діти та учні мають бути суб'єктами законодавства на основі якого освітня політика, освітні заходи доцільно спрямовувати для задоволення їхніх індивідуальних потреб, розвитку та зростання. Такі заходи варто практикувати найрізноманітнішими, періодичними нормативно-правовими актами які не дублюють один одного.

У кожному конкретному ліцеї та ліцеї-інтернаті мають бути встановлені критерії класифікації для виявлення здібної та обдарованої учнівської молоді. Ця група має бути забезпечена навчально-виховною, освітньою діяльністю на

основі визначення дітей та учнів які відповідають цим вимогам. Наявність критеріїв є передумовою для забезпечення дітей та учнів якісною духовно-моральною, науковою, доступною, безоплатною, цікавою, необхідною та важливою освітою. Під час організації навчання і виховання здібної, обдарованої, талановитої учнівської молоді на учителів покладається завдання визначити можливості та потреби дітей та учнів з особливими освітніми потребами та передбачення надання складних, специфічних, інтелектуальних, творчих, евристичних навчальних завдань для них.

Більш просунуті та різноманітні види навчально-пізнавальної діяльності передбачають використання різноманітних форм і методів навчання для досягнення більш глибокого розгляду шкільних предметів у основній навчальній програмі та/або ширшого охоплення її основних тематичних елементів. Диференційоване забезпечення процесу навчання дає дітям та учням можливість розвиватися з бажаною швидкістю та/або слідувати спеціальному навчальному плану, а також дає їм достатньо часу, щоб зайнятися навчальною діяльністю, відмінною від тієї, яка зазвичай передбачена в навчальній програмі, і розвивати здібності, обдарування в певній галузі (техніка, моделювання, проектування, спорт, мистецтво, особиста творчість або бажаний шкільний предмет). Хоча такі заходи, як правило, є частиною звичайних шкіл, цілі класи чи групи іноді працюють на основі цього принципу та (ре)структуровані відповідно до особливих здібностей, обдарувань дітей та учнів у певній галузі наукових знань та допрофесійної діяльності.

Позашкільні заходи, організовані школою або сторонніми органами, дають змогу дітям та учням розвивати навички в певній сфері здібностей та обдарувань (гуртки, секції, студії, змагання, літній університет, академічні дослідження та спостереження, мистецька діяльність).

Своєчасне та постійне відстеження дає змогу дітям та учням із цікавістю, захопленням, швидше пройти основний шлях у школі, відвідуючи звичайні класи або скориставшись паралельними можливостями, такими як приватне навчання або неупереджене оцінювання державною екзаменаційною комісією.

Інші охоплюють заходи, які не можуть бути класифіковані відповідно до вищенаведених критеріїв, наприклад, центри для молодих людей, щоб повідомити про свої проблеми, або мережі, які функціонують як ресурси для молодих людей або фахівців.

Учителі відіграють важливу роль у визначенні, підтримці, реалізації та моніторингу освітніх заходів для здібних, обдарованих та талановитих дітей та учнів. Тому у даному контексті, з метою системної підготовки

педагогічних кадрів, необхідно знайти механізми оперативного та системного вирішення таких завдань:

- забезпечення підготовки учителів на рівні бакалавра (початкова педагогічна освіта), магістра (вища педагогічна освіта) з метою пошуку, навчання, виховання, становлення, підтримки, вирощування, розвитку, зростання здібних, обдарованих та талановитих дітей, учнів та популяризації феномену обдарованості та таланту;
- сприяння висвітленню вище окреслених проблем з питань обдарованості, таланту, геніальності в офіційних навчальних програмах з підготовки вчителів;
- визначення механізмів подолання освітніх втрат, освітніх розривів, прогалин у знаннях, як при переході з одного класу в інший, з одного ступеня навчання на вищий, з одного закладу освіти до іншого, а також при вступі та навчанні у закладі фахової передвищої освіти та закладі вищої освіти;
- створення модулів або положень в сфері підвищення кваліфікації, які спеціально стосуються освітніх потреб здібних, творчо обдарованих, талановитих, геніальних дітей та учнів на основі визначення конкретних цілей такого навчання;
- розроблення різноманітних, різнорівневих модулів навчання та виховання пов'язаних із забезпеченням відповідними якісними науковими знаннями, практичними вміннями і навичками, компетентностями здібних, обдарованих, талановитих дітей та учнів та їх застосування в конкретних випадках.

З метою підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів питання обдарованості варто включати під час їхнього навчання у ліцеях, ліцеях-інтернатах педагогічного профілю, закладах фахової передвищої та вищої освіти, післядипломної педагогічної освіти. У даному випадку варто ширше використовувати можливості та перспективи розвитку автономії закладів освіти. Проблеми обдарованості і боротьба за неї та з нею має бути присутньою у закладах освіти незалежно від типу, статусу, підпорядкування, профілю, місця розташування та форми власності.

Для ознайомлення учнів, батьків, учителів з проблемами та питаннями високої здібності та обдарованості важливо використовувати поєднання різних концепцій, програм, освітніх технологій. У даному випадку обдарованість може бути змістом окремого предмета або бути інтегрована в інші предмети (наприклад, як частина курсу з диференційованого навчання або з особливих освітніх потреб загалом). Доцільно застосовувати подвійний підхід, який передбачає розгляд теорії і

практики обдарованості у спеціальних модулях та інтеграцію в більш широкі теми. Доцільно також курс обдарованість викладати лише як окремий предмет. Ймовірні варіанти коли тема обдарованості, таланту включена в інші предмети, в основному це стосується підготовки до диференційованого викладання та індивідуального навчання. Варто надати перевагу комплексному підходу.

На загальнодержавному рівні бажано визначати та корелювати цілі навчання здібних, обдарованих, талановитих дітей та учнів та розробляти загальнодержавні моделі, стандарти, рекомендації, яких усі мають дотримуватися та сприяти широкому, комплексному, системному розв'язанню проблеми обдарованості як в процесі навчання, виховання, так і професійного становлення та зростання здібної, обдарованої, талановитої учнівської молоді.

Цьому сприятиме різноманітність підходів:

- затвердження на загальнодержавному рівні стратегій, доктрин, концепцій, програм навчання, виховання, освіти, розвитку обдарованих дітей та молоді;
- розробка кваліфікаційних стандартів з вимогою, щоб учителі могли диференціювати навчання, виховання, темпи розвитку здібних, обдарованих, талановитих, геніальних дітей та учнів;
- розвиток системи підготовки учителів у закладах фахової передвищої освіти та закладах вищої освіти класичного і педагогічного спрямування з урахуванням державних вимог, стандартів, рекомендацій, методичних порад;
- запровадження нових програм навчання та професійної підготовки майбутніх учителів, вихователів, в яких визначено шляхи вирішення питання здібних, обдарованих, талановитих, геніальних дітей та учнів;
- орієнтація майбутніх учителів, вихователів на створення навчальних ситуацій, які сприяють природному прогресу та розвитку кожної здібної, обдарованої, талановитої дитини та учня;
- розширення висвітлення закладами фахової передвищої освіти та закладами вищої освіти проблеми обдарованості, таланту дітей та учнів в широкому спектрі наукових дисциплін, науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів, теле- та радіопередач, соціальних мереж, а також у просвітницькій та лекторській діяльності.

Навчальні програми для учителів, вихователів, соціальних педагогів і психологів мають поєднувати у собі взаємодоповнюючі складові:

- окремий предмет в якому питання здібності, обдарованості, таланту, геніальності розглядається як самостійний предмет і викладається окремо;
- інтегрованих підхід при якому питання здібності, обдарованості, таланту, геніальності розглядається в більш широким рамках за допомогою інших предметів, зосереджених у більшості випадків або про дітей і учнів з особливими освітніми потребами, запитами методами диференційованого та індивідуального навчання у профільних та звичайних класах;
- індивідуальні заняття, заняття з питань здібності, обдарованості, таланту, геніальності в невеликих групах у позанавчальний час під керівництвом досвідчених, провідних представників наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників.

Учителям, вихователям, соціальним педагогам, психологам має бути доступною система підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування, обміну досвіду з питань розвитку здібностей, обдарувань, таланту, геніальності дітей та учнів та удосконалення своєї педагогічної майстерності. Дана система має передбачати навчання учителів, вихователів, соціальних педагогів, психологів як з відривом, так і без відриву від основного місця роботи. Провідна роль у вирішенні цього питання належить інститутам післядипломної педагогічної освіти, центрам професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, структурованій цілісній методичній службі.

Кожний заклад фахової передвищої освіти та заклад вищої освіти має створювати та розвивати свою систему навчання, підвищення кваліфікації, стажування учителів з урахуванням історії свого розвитку, надбань, напрацювань, інформаційного банку даних, успіхів та автономії.

У всіх навчальних програмах з питань обдарованості провідною ідеєю має бути думка про те, що кожна дитина, учень це всеохоплюючий всесвіт та які мають право на якісне наукове навчання, доступну, безоплатну освіту, розвиток, визнання, підтримку, повагу, зростання та утвердження. Тому мають також бути широко доступні спеціальні курси для шкільних спеціалістів з філософії, педагогіки, дидактики, психології освіти.

Проблема обдарованості це справа загальнодержавної ваги яка має вирішуватися політиками, законодавцями, державними органами управління, науковими установами, закладами освіти, суспільними організаціями за активної участі батьків та усіх учасників освітнього процесу.

Особливої державної підтримки, опіки та фінансування з вирішення окреслених проблем діяльності потребують ліцеїв, ліцеїв-інтернатів та завдань обдарованості – Мала академія наук України, Асоціація керівників

шкіл України, Асоціація відроджених гімназій України.

З урахуванням євроінтеграційних процесів освітянам України (учителі, вихователі, соціальні педагоги, психологи, учителі учителів, керівники закладів освіти та державних органів управління освітою) має бути надана можливість участі у відповідних Європейських освітніх програмах і проектах, наприклад по лінії Європейської ради з високих здібностей (ЕСНА), яка також організовує навчання для отримання кваліфікацій, визнаних на Європейському рівні.

Українське відділення ЕСНА та осередки інших європейських організацій з питань розвитку науки, освіти, обдарованості мають бути уповноваженими надавати консультативні послуги, організовувати спеціальні семінари та підвищувати обізнаність батьків, вчителів та інших зацікавлених осіб про особливості, специфіку навчання і виховання дітей та учнів з особливими талантами. У визначенні політики, стратегії, тактики та організації діяльності ліцеїв та ліцеїв-інтернатів має бути забезпечення паритетності та єдності праведної, щиросердної, добродійної творчої співпраці усіх учасників освітнього процесу та консолідація зусиль загальнодержавних та регіональних органів управління, наукових організацій, підприємців і промисловців, благодійних фондів, спонсорів, меценатів, представників бізнесу.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Законодавство та нормативно-правова база України, наукові розробки, практичні напрацювання сприяють новому етапу розвитку ліцеїв та ліцеїв-інтернатів різного профілю, спеціалізації, спрямування. Особливого значення необхідно надавати розвитку ліцеїв, ліцеїв-інтернатів у сільській місцевості, у тому числі в якості опорних та спроможних для кращих результатів загальноосвітніх закладів середньої освіти.

Становлення та розвиток як закладів загальної середньої освіти в цілому, так і ліцеїв, ліцеїв-інтернатів зокрема мають відбуватися в площині забезпечення пошуку, навчання, виховання, становлення, підтримки та розвитку, зростання, утвердження здібної, обдарованої, талановитої, геніальної, творчої особистості дитини та учня, а також сприяти професійній праведній щиросердній добродійній освітянській діяльності учителя, вихователя, соціального педагога, психолога, класного керівника, класовода та керівника школи.

Ліцеї, ліцеї-інтернати у творчій співпраці із закладами дошкільної, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, закладами вищої освіти та післядипломної педагогічної освіти

розширюють діапазон участі здібних, обдарованих дітей та учнів у різноманітних освітніх проектах та програмах та урізноманітнюють сам процес навчання.

У даному випадку доцільно враховувати, що переважна більшість науковців і освітян вважають, що «обдарованість» і «талант» стосуються інтелекту в широкому сенсі цього терміну. Таким чином, ці слова можуть використовуватися для позначення психомоторних задатків, здібностей, а також інтелектуальних, фізичних та художніх навичок, які є однаковими. Меншою мірою вони можуть також стосуватися міжособистісного й емоційного розвитку.

Саме ліцеї та ліцеї-інтернати покликані дати можливість здібним, обдарованим, талановитим, геніальним дітям та учням якомога повніше розвинути свої природні задатки та вирости добре пристосованими до демократично-правових принципів співжиття та життєтворчості, сфери науки, освіти, інтелектуального сприятливого простору, соціального середовища, інноваційної економіки знань з урахуванням того, що існують протилежні погляди на те, як найкраще задовольнити їхні потреби. Імпонує з існуючих теоретичних моделей та наявних практичних результатів прихильність до інтегрованої, комплексної, системної політики щодо навчання і виховання здібних, обдарованих, талановитих дітей, учнів та молоді. Розвиток ліцеїв та ліцеїв-інтернатів має корелюватися в контексті загальної державної політики, побудованій на поєднанні диференціального і індивідуального підходів реалізації права обдарованих дітей та учнів на якісну наукову, доступну, безоплатну повну загальну середню освіту.

Це вимагає зміни уявлення, бачення, ставлення політиків, державних службовців, батьків, науковців, освітян на проблеми здібностей, обдарованості, таланту, геніальності дітей та учнів, їхнього прояву, розвитку, зростання, утвердження, підтримки, підкріплення, сприйняття спільнотою, соціальним правовим рівноправним людським суспільством, демократичною державою, економічними інститутами та осередками.

Оцінка ідентифікації обдарованих, талановитих, геніальних людей чітко визначено наукою, підкріплено практикою і, як правило, ґрунтується на критеріях продуктивності та досягнень, які іноді поєднуються з критеріями, пов'язаними з результатами, досягнутими в тестах на здібності, а також під час олімпіад, змагань, конкурсів, турнірів та практичній творчій діяльності особистості. Обдаровані молоді люди можуть бути включені на законодавчому рівні до числа осіб з особливими освітніми потребами. У цій моделі багато дуже різноманітних спеціальних

заходів які мають бути закладені в законодавчу та нормативно-правову базу з урахуванням того, що зацікавлені обдаровані й талановиті молоді люди, як правило, об'єднані в єдині групи. У результаті теоретична модель супроводжується існуванням розмаїття багатьох закладів загальної середньої освіти, у тому числі і ліцеїв та ліцеїв-інтернатів, що спеціалізуються в різних галузях наукових знань, професій, спеціальностей та мають реальні перспективи для розвитку і визнання.

На державу покладається завдання забезпечення широкого спектру загальних і спеціальних заходів для створення і розвитку ліцеїв, ліцеїв-інтернатів, спеціалізованих шкіл для навчання і виховання різного роду здібностей, обдарувань, талантів, зокрема в повній загальній середній освіті. Неоднозначною є проблема щодо надання дозволу, можливостей обдарованим дітям та учням швидше та прискореними темпами навчатися у школі. Навчання, виховання і розвиток обдарованих та талановитих дітей та учнів мають бути не на шкоду дитинству. Діти та учні мають дорослішати та вступати у свідоме життя у відповідності із своїми біологічними, психолого-фізіологічними та інтелектуальними потенційними можливостями та біоенергетичними субстанціями.

Що стосується підготовки, підвищення кваліфікації, стажування вчителів, вихователів, соціальних педагогів, психологів, керівників шкіл з питань обдарованості, таланту, геніальності творчої особистості людини то результати досліджень вказують на наявність нових підходів з точки зору політики, різних концепцій, моделей, які запроваджуються у закладах освіти України у наш час. У деяких закладах освіти питанню обдарованості, таланту присвячені окремі курси, а в інших місцях воно включено до інших предметів, із врахуванням значної автономії, спроможності та самодостатності, наданих закладами освіти. Варто враховувати значне зростання інтересу вчителів та батьків до обдарованої молоді, і тому законодавча система має ввести поправки, щоб запропонувати обдарованим і талановитим учням більшу різноманітність в освіті. Законодавство України має сприяти без обмежень реалізації Конституційного права дітей та учнів на якісну наукову, безоплатну, доступну повну загальну середню освіту у закладах загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типу, статусу, структури, профілю, місця розташування та форми власності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Успішний розвиток ліцеїв та ліцеїв-інтернатів як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої, талановитої, геніальної особистості дитини, учня, учителя, керівника

школи залежить не тільки від наукового, змістовного, кадрового, інформаційного забезпечення, а й від своєчасності, грамотності, масштабності, системності, комплексності та далекоглядності прийняття управлінських рішень як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях та послідовної, системної їхньої реалізації на основі вітчизняних успіхів, надбань, напрацювань, здобутків та перемог.

Подальший успішний розвиток ліцеїв, ліцеїв-інтернатів як науково-освітніх майданчиків розвитку творчо обдарованої, талановитої, геніальної особистості дитини, учня, учителя, керівника школи вбачаємо у вивченні, науковому обґрунтовані, вітчизняному науковому супроводженні, достатньому й необхідному фінансовому, матеріально-технічному, інформаційному, кадровому забезпеченні та втіленні у практику діяльності шкіл інноваційних технологій навчання й виховання на основі тісної праведної, щиросердної, добродійної співпраці дитини, учня, учителя, батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція України № 254к/96-ВР*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [2] Верховна Рада України. (2017, Верес. 05). *Закон № 2145-VIII «Про освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [3] Верховна Рада України. (1996, Берез. 23). *Закон № 100/96-ВР «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту"»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [4] Верховна Рада України. (1991, Трав. 21). *Закон № 1060-XII «Про освіту»*. {Закон втратив чинність на підставі Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
- [5] Верховна Рада України. (1999, Трав. 13). *Закон № 651-XIV «Про загальну середню освіту»*. {Закон втратив чинність на підставі Закону № 463-IX від 16.01.2020}. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>

- [6] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [7] Верховна Рада України. (2015, Листоп. 26). Закон № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
- [8] Верховна Рада України. (2000, Квіт. 24). Указ Президента України № 612/2000 «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000#Text>
- [9] Верховна Рада України. (2003, Трав. 20). Указ Президента України № 420/2003 «Про утворення державної гімназії для обдарованих дітей». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420/2003#Text>
- [10] Верховна Рада України. (2010, Верес. 30). Указ Президента України № 927/2010 «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927/2010#Text>
- [11] Кабінет Міністрів України. (1992, Лип. 21). Постанова № 407, «Про створення Українського фізико-математичного лицю Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/407-92-%D0%BF#Text>
- [12] Верховна Рада України. (2000, Черв. 14). Постанова Кабінету Міністрів України № 964, «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-2000-%D0%BF#Text>
- [13] Верховна Рада України. (2019, Трав. 22). Постанова Кабінету Міністрів України № 438, «Про затвердження Положення про науковий лицей». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2019-%D0%BF#Text>
- [14] Верховна Рада України. (1999, Листоп. 05). Постанова Кабінету Міністрів України № 2061, «Про затвердження Положення про заклад спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2061-99-%D0%BF#Text>
- 15] Верховна Рада України. (2020, Груд. 23). Постанова Кабінету Міністрів України № 1313, «Про затвердження положення про мистецький лицей». [Електронний ресурс].

- Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-2020-%D0%BF#Text>
- [16] Верховна Рада України. (2021, Черв. 30). *Постанова Кабінету Міністрів України № 672, «Про затвердження Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text>
- [17] Верховна Рада України. (2021, Жовт. 11). *Постанова Кабінету Міністрів України № 1062, «Про затвердження Положення про ліцей»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2021-%D0%BF#Text>
- [18] Верховна Рада України. (2006, Квіт. 12). *Розпорядження Кабінету Міністрів України № 202-р, «Про схвалення Концепції Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2006-%D1%80#Text>
- [19] «Тимчасове положення про ліцей», *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, № 9/10, с. 5–7, 1992.
- [20] «Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді "Творча обдарованість"», *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*, №№ 3; 5, с. 12–25, 1992.
- [21] О. Г. Беседа, І. О. Микитенко, «Гадяцький обласний науковий ліцей-інтернат імені Є.П. Кочергіна – один з осередків наукової освіти Полтавщини», *Постметодика*, № 1, с. 47–54, 2020.
- [22] О. Гершуненко, «Принципи організації освітнього середовища ліцею як основа формування громадянської активності старшокласників», *Молодь і ринок*, № 6, с. 163–168, 2022.
- [23] О. Гершуненко, Д. Пащенко, Н. Примаченко, «Ресурси освітнього середовища ліцею для формування громадянської активності учнівської молоді», *Молодь і ринок*, № 2, с. 23–28, 2022.
- [24] І. М. Гринь, «Від Першої Полтавської чоловічої гімназії до Наукового ліцею», *Постметодика*, № 1, с. 40–46, 2020.
- [25] Н. І. Діденко, А. І. Наказненко, «Шишацький обласний науковий ліцей-інтернат на шляху впровадження освіти наукового спрямування», *Постметодика*, № 1, с. 14–25, 2020.
- [26] С. І. Очеретянко, «Ліцей», у *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, Україна: Ін-т енциклопед. дослід. НАН України, 2016, т. 17, 712 с., с. 547. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://esu.com.ua/article-55904>
Дата звернення: Берез. 05, 2024.

- [27] О. А. Жерновникова, «Специфіка дидактичної підготовки студентів-математиків педагогічних ВНЗ до роботи у коледжах та професійних ліцеях», *Педагогіка та психологія*, вип. 45, с. 97–105, 2014.
- [28] Н. С. Задерей, «Сучасні підходи до вивчення біології у центрах STEM-освіти», *Наукові записки Малої академії наук України* : зб. наук. праць, № 1, с. 39–47, 2021.
- [29] Є. В. Ігнатенко, «Етапи організації дистанційного (змішаного) навчання і створення електронного освітнього контенту на прикладі структурного підрозділу "Центр дистанційної освіти Одеської області" Комунального закладу "Рішельєвський науковий ліцей"», *Наукові записки Малої академії наук України* : зб. наук. праць, № 1, с. 48–56, 2021.
- [30] І. О. Космідайло, «Освітньо-розвивальний потенціал мовної гри та мовного портфоліо як засобів формування українськомовної особистості учня ліцею», *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, № 8, ч. 1, с. 140–148, 2021.
- [31] Л. В. Крупіна, Т. І. Лисенко, «Науковий ліцей "Політ" при Кременчуцькому педагогічному коледжі імені А. С. Макаренка: історія становлення, сьогодення, перспективи», *Постметодика*, № 1, с. 2–13, 2020.
- [32] «Майбутнє наукових ліцеїв», *Освіта України*, № 21(27 трав.), с. 9, 2019.
- [33] М. В. Мар'єнко, «Моделювання хмаро орієнтованої методичної системи підготовки вчителів природничо-математичних предметів до роботи в науковому ліцеї», *Фізико-математична освіта*, № 2, с. 87–93, 2020.
- [34] А. Мельник, «Ліцей мистецтв як інноваційний освітній заклад мистецького спрямування», *Директор школи, ліцею, гімназії*, № 6, с. 83–86, 2018.
- [35] В. Павленко, «Становлення та розвиток системи освіти в Польщі», *Українська полоністика*, вип. 12, с. 54–69, 2015.
- [36] Д. Пузіков, «Технологія прогнозування і проектування варіативного складника освітньої програми гімназії та/або ліцею у процесі внутрішньошкільної науково-методичної роботи», *Український педагогічний журнал*, № 3, 2023.
- [37] С. Романовський, «Сучасна профільна освіта: як актуальну проблему вирішує київський ліцей "Інтелект"», *Директор школи, ліцею, гімназії*, № 1/3, с. 119–126, 2015.

- [38] С. В. Романовський, *Теоретико-методичні основи управління якістю освіти в комплексі «школа – ліцей – технічний університет»*. Київ, Україна : Сік груп Україна, 2018.
- [39] С. Романовський, «Чотири рівні підготовки в ліцеї "Інтелект": дослідницько-експериментальна модель», *Директор школи, ліцею, гімназії*, № 3/4, с. 17–28, 2017.
- [40] Г. Сазоненко «Здоров'язбережувальний освітній простір в авторській школі "Акмеологічний ліцей"», *Директор школи, ліцею, гімназії*, № 3, с. 56–62, 2018.
- [41] Г. Сазоненко, О. Іващенко, Н. Нестеренко, «"Педагогіка свободи" у громадсько-державній моделі управління ліцеєм», *Директор школи, ліцею, гімназії*, № 4/6, с. 131–144, 2016.
- [42] Л. М. Сергеева, С. М. Микитюк, «Впровадження моделі розвитку закладу професійної (професійно-технічної) освіти на засадах педагогічної логістики», *Наукові записки Малої академії наук України* : зб. наук. праць, № 1, с. 101–109, 2022.
- [43] Г. Сердюк, «Теоретичні аспекти забезпечення професійного самовизначення учнів у наукових ліцеях», *Acta Paedagogica Volynienses*, т. 1, № 1, с. 204–210, 2022.
- [44] О. М. Серебрянська, «Розвиток професіоналізму педагогів у системі методичної роботи ліцею», автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2014.
- [45] М. Скиба, «Операція "Ліцей" із поправкою на вітер», *Дзеркало тижня*, 18 лют., 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/90UbAO>
Дата звернення: Берез. 05, 2024.
- [46] Е. Ступоренко, Н. Онищенко, «Підготовка ліцейств військових ліцеїв: зарубіжний досвід», *Сучасна освіта: стратегії та технології навчання*: зб. наук. праць у 2 ч. Переяслав, ч. 2, с. 267–276, 2023.
- [47] Н. М. Хромченкова, «Функціональна діяльність директора ліцею у сучасному закладі освіти в умовах інноваційних перетворень», *Інноваційна педагогіка*, т. 1, вип. 57, с. 223–226, 2023.
- [48] М. Є. Чумак, «Рішельєвський ліцей: соціокультурні виміри освоєння кращих європейських освітніх традицій (перша половина ХІХ століття)», *Проблеми освіти* : зб. наук. праць, вип. 92, с. 216–221, 2019.
- [49] В. І. Шульга, «Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат імені А. С. Макаренка: погляд у минуле, оцінка сьогодення і перспективи на майбутнє», *Постметодика*, № 1, с. 26–32, 2020.

A MODERN COMPREHENSIVE LYCEUM OF UKRAINE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PLATFORM FOR THE DEVELOPMENT OF A CREATIVELY GIFTED PERSONALITY

Boris Chyzhevskiy,

Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher
Department of Economics and General Secondary
Education Management Institute of Pedagogy of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine;
Honored Education Worker of Ukraine.

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskiy.bg@gmail.com

Abstract. The article summarizes and outlines the level, specificity and directions of development of the modern general education lyceum and boarding lyceum of Ukraine as a scientific and educational platform for the development of a creatively gifted child, student, teacher, school leader. In the context of martial law, new economic and social relations, reforms, transformations, changes, and the need for post-war reconstruction, revival, restoration, and consolidation of Ukrainian education and culture, the problem of generalizing and comprehending the development of general education lyceums and boarding schools arises. The creative activity of lyceums and boarding schools, regardless of their type, status, structure, subordination, form of ownership, or location, should contribute to resolving the main contradictions between the desires and plans of a creatively gifted person and the requirements of society and the state to ensure the level and minimum standard of education, as well as the criteria and pace of development of a gifted, talented, intelligent, inquisitive child and student, taking into account their motivation, inclinations, capabilities, needs, rights, freedoms, abilities, talents, interests, intellectual, psychological, age, biological and physiological characteristics. Over the thirty years of Ukraine's state sovereignty, lyceums and boarding schools have been experiencing the fifth stage of their formation and establishment. The development of general education lyceums and boarding lyceums in Ukraine is the result of creative searches of scientists, educators, and teaching staff based on the analysis and meaningful use of national and foreign historical experience, and the practice of schools with in-depth study of a number of subjects, specialized schools, hub educational institutions, capable schools, solving problems of differentiated and individualized education, as well as the activities of

gymnasiums, gymnasiums, boarding schools, colleges, lyceums, lyceums and boarding schools. The stability and pace of development of lyceums and boarding schools are affected not only by the brutal realities of war, pandemics, and epidemics, but also by the transformational socio-economic and political processes of decentralization, territorial and administrative reform, deregulation, and the conditions and patterns of activity of territorial communities (associations), districts, and regions, taking into account the new territorial structure of modern Ukraine. This problem is particularly relevant in the context of decentralization, changes in the territorial structure and deregulation. Decentralization is seen as a legally enshrined transfer to the local level, including the level of lyceums and boarding schools, of relevant rights, powers, freedoms, and obligations transferred by the state and supported by funds, personnel, textbooks, methodological guides, task books, resources, and responsibilities. Rapid processes of European integration also encourage scientists and pedagogical staff of lyceums and boarding lyceums to conduct active research and practical development to define the concept, strategies, doctrines, content and standard of education, common vectors and planes of school development and to coordinate the ratio of compliance of domestic, national and European policies for the further development of complete general secondary education. Lyceums and boarding lyceums have a wider range and opportunities for research and creativity in determining the content and standard of education, organizing the educational process at all educational levels, ways and opportunities for children and students to obtain quality scientific knowledge in the context of increased responsibility for decisions and results. The emphasis is shifting to the real development of each participant in the educational process in accordance with the individual educational tract of hard, intensive study and righteous, sincere, charitable work. It is this state-democratic approach that is the focus of Ukraine's scientific and educational legislation and regulations in terms of updating, creating, establishing and implementing the activities of modern lyceums and boarding schools. From a spiritual, moral, legal, political, social, economic, informational and legal point of view, the legislative requirements regarding the place, importance and role of lyceums and boarding schools in the state and social life of the country are based on the Constitution of Ukraine, legislation, regulations, programs, doctrines, strategies, concepts, plans for the development of the scientific and educational sphere and each specific educational institution in particular.

This work examines the main directions of development of general education lyceums and boarding lyceums as scientific and educational platforms for the development of a creatively gifted child, pupil, teacher, school leader, areas of training teachers, educators, social workers, psychologists to work with capable, gifted, talented children and pupils, as well as the need for training, internships, cultivation, and professional development of pedagogical staff in the system of higher and postgraduate pedagogical education on the basis of updating didactically.

Keywords: lyceum; boarding lyceum; inclinations; ability; giftedness; talent; creativity; children; students; teachers; educators; social workers; psychologists; classroom teachers; heads of general secondary education institutions.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv.28). Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukraine)
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Veres. 05). Zakon № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukraine)
- [3] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Berez. 23). Zakon № 100/96-VR «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Zakonu Ukrainskoi RSR "Pro osvitu"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukraine)
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (1991, Trav. 21). Zakon № 1060-XII «Pro osvitu». {Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2145-VIII vid 05.09.2017}. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (in Ukraine)
- [5] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Trav. 13). Zakon № 651-XIV «Pro zahalnu seredniu osvitu». {Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 463-IX vid 16.01.2020}. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (in Ukraine)
- [6] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich. 16). Zakon № 463-IX «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (in Ukraine)

- [7] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Lystop. 26). Zakon № 848-VIII «Pro naukovu i naukovu-tekhnichnu diialnist». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (in Ukraine)
- [8] Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, Kvit. 24). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 612/2000 «Pro dodatkovy zakhody shchodo derzhavnoi pidtrymky obdarovanoi molodi». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612/2000#Text> (in Ukraine)
- [9] Verkhovna Rada Ukrainy. (2003, Trav. 20). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 420/2003 «Pro utvorennia derzhavnoi himnazii dlia obdarovanykh ditei». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420/2003#Text> (in Ukraine)
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2010, Veres. 30). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 927/2010 «Pro zakhody shchodo rozvytku systemy vyivlennia ta pidtrymky obdarovanykh i talanovytykh ditei to molodi». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927/2010#Text> (in Ukraine)
- [11] Kabinet Ministriv Ukrainy. (1992, Lyp. 21). Postanova № 407, «Pro stvorennia Ukrainskoho fizyko-matematychnoho litseiu Kyivskoho derzhavnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/407-92-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [12] Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, Cherv. 14). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 964, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-2000-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Trav. 22). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 438, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro naukovyi litsei». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2019-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [14] Verkhovna Rada Ukrainy. (1999, Lystop. 05). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 2061, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zaklad spetsializovanoi osvity sportyvnoho profilu iz spetsyfichnymy umovamy navchannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2061-99-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [15] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Hrud. 23). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1313, «Pro zatverdzhennia polozhennia pro mystetskyi litsei». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-2020-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [16] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Cherv. 30). Postanova Kabinetu Ministriv

- України №672, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro viiskovyi (viiskovo-morskyi, viiskovo-sportyvnyi) litsei, litsei iz posylenoiu viiskovo-fizychnoiu pidhotovkoiu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [17] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Zhovt. 11). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1062, «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro litsei». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2021-%D0%BF#Text> (in Ukraine)
- [18] Verkhovna Rada Ukrainy. (2006, Kvit. 12). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 202-r, «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi prohramy roboty z obdarovanoi moloddu na 2006-2010 roky». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2006-%D1%80#Text> (in Ukraine)
- [19] «Tymchasove polozhennia pro litsei», Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy, № 9/10, s. 5–7, 1992. (in Ukraine)
- [20] «Kompleksna prohrama poshuku, navchannia i vykhovannia obdarovanykh ditei ta molodi "Tvorchia obdarovanist"», Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy, №№ 3; 5, s. 12–25, 1992. (in Ukraine)
- [21] O. H. Beseda, I. O. Mykytenko, «Hadiatskyi oblasnyi naukovyi litsei-internat imeni Ye.P. Kocherhina – odyz z osередkiv naukovoi osvity Poltavshchyny», Postmetodyka, № 1, s. 47–54, 2020. (in Ukraine)
- [22] O. Hershunenko, «Pryntsypy orhanizatsii osvitnoho seredovyscha litseiu yak osnova formuvannia hromadianskoi aktyvnosti starshoklasnykiv», Molod i rynek, № 6, s. 163–168, 2022. (in Ukraine)
- [23] O. Hershunenko, D. Pashchenko, N. Prymachenko, «Resursy osvitnoho seredovyscha litseiu dlia formuvannia hromadianskoi aktyvnosti uchnivskoi molodi», Molod i rynek, № 2, s. 23–28, 2022. (in Ukraine)
- [24] I. M. Hryn, «Vid Pershoi Poltavskoi cholovichoї himnazii do Naukovoho litseiu», Postmetodyka, № 1, s. 40–46, 2020. (in Ukraine)
- [25] N. I. Didenko, A. I. Nakaznenko, «Shyshatskyi oblasnyi naukovyi litsei-internat na shliakhu vprovadzhennia osvity naukovoho spriamuvannia», Postmetodyka, № 1, s. 14–25, 2020. (in Ukraine)
- [26] S. I. Ocheretianko, «Litsei», u Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Kyiv, Ukraina : In-t entsykloped. doslid. NAN Ukrainy, 2016, t. 17, 712 s., s. 547. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://esu.com.ua/article-55904> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [27] O. A. Zhernovnykova, «Spetsyfika dydaktychnoi pidhotovky studentiv-matematykiv pedahohichnykh VNZ do roboty u koledzhakh ta profesiinykh litseiakh», Pedahohika ta psykholohiia, vyp. 45, s. 97–105, 2014. (in Ukraine)

- [28] N. S. Zaderei, «Suchasni pidkhody do vyvchennia biolohii u tsentrah STEM-osvity», Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy : zb. nauk. prats, № 1, s. 39–47, 2021. (in Ukraine)
- [29] Ye. V. Ihnatenko, «Etapy orhanizatsii dystantsiinoho (zmishanoho) navchannia i stvorennia elektronnoho osvitnoho kontentu na prykladi strukturnoho pidrozdilu "Tsentr dystantsiinoi osvity Odeskoi oblasti" Komunalnoho zakladu "Rishelievskiyi naukovyi litsei"», Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy : zb. nauk. prats, № 1, s. 48–56, 2021. (in Ukraine)
- [30] I. O. Kosmidailo, «Osvitno-rozvyvalnyi potentsial movnoi hry ta movnoho portfolio yak zasobiv formuvannia ukrainskomovnoi osobystosti uchnia litseiu», Visnyk Luhanskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka. Seriya: Pedahohichni nauky, № 8, ch. 1, s. 140–148, 2021. (in Ukraine)
- [31] L. V. Krupina, T. I. Lysenko, «Naukovyi litsei "Polit" pry Kremenchutskomu pedahohichnomu koledzhi imeni A. S. Makarenka: istoriia stanovlennia, sohodennia, perspektyvy», Postmetodyka, № 1, s. 2–13, 2020. (in Ukraine)
- [32] «Maibutnie naukovykh litseiv», Osvita Ukrainy, № 21(27 trav.), s. 9, 2019. (in Ukraine)
- [33] M. V. Marienko, «Modeliuvannia khmaro oriientovanoi metodychnoi systemy pidhotovky vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh predmetiv do roboty v naukovomu litsei», Fyzyko-matematychna osvita, № 2, s. 87–93, 2020. (in Ukraine)
- [34] A. Melnyk, «Litsei mystetstv yak innovatsiinyi osvitnii zaklad mystetskoho spriamuvannia», Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, № 6, s. 83–86, 2018. (in Ukraine)
- [35] V. Pavlenko, «Stanovlennia ta rozvytok systemy osvity v Polshchi», Ukrainska polonistyka, vyp. 12, s. 54–69, 2015. (in Ukraine)
- [36] D. Puzikov, «Tekhnolohiia prohnouzuvannia i proiektuvannia variatyvnoho skladnyka osvitnoi prohramy himnazii ta/abo litseiu u protsesi vnutrishnoshkilnoi naukovo-metodychnoi roboty», Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal, № 3, 2023. (in Ukraine)
- [37] S. Romanovskiyi, «Suchasna profilna osvita: yak aktualnu problemu vyrishuie kyivskiyi litsei "Intelekt"», Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, № 1/3, s. 119–126, 2015. (in Ukraine)
- [38] S. V. Romanovskiyi, Teoretyko-metodychni osnovy upravlinnia yakistiu osvity v kompleksi «shkola – litsei – tekhnichniy universytet». Kyiv, Ukraina : Sik hrup Ukraina, 2018. (in Ukraine)
- [39] S. Romanovskiyi, «Chotyry rivni pidhotovky v litsei "Intelekt": doslidnytsko-eksperymentalna model», Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, № 3/4, s. 17–28, 2017. (in Ukraine)

- [40] H. Sazonenko «Zdoroviazberezhuvalniy osvittii prostir v avtorskii shkoli "Akmeolohichniy litsei"», Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, № 3, s. 56–62, 2018. (in Ukraine)
- [41] H. Sazonenko, O. Ivashchenko, N. Nesterenko, «"Pedagogika svobody" u hromadsko-derzhavniy modeli upravlinnia litseiem», Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, № 4/6, s. 131–144, 2016. (in Ukraine)
- [42] L. M. Serheieva, S. M. Mykytiuk, «Vprovadzhennia modeli rozvytku zakladu profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na zasadakh pedagogichnoi lohistyky», Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy: zb. nauk. prats, № 1, s. 101–109, 2022. (in Ukraine)
- [43] H. Serdiuk, «Teoretychni aspekty zabezpechennia profesiinoho samovyznachennia uchniv u naukovykh litseiakh», Acta Paedagogica Volynienses, t. 1, № 1, s. 204–210, 2022. (in Ukraine)
- [44] O. M. Serebrianska, «Rozvytok profesionalizmu pedagogiv u systemi metodychnoi roboty litseiu», avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04; Kirovohrad. derzh. ped. un-t im. V. Vynnychenka. Kirovohrad, 2014. (in Ukraine)
- [45] M. Skyba, «Operatsiia "Litsei" iz popravkoiu na viter», Dzerkalo tyzhnia, 18 liut., 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/90UbAO> Data zvernennia: Berez. 05, 2024. (in Ukraine)
- [46] E. Stuporenko, N. Onyshchenko, «Pidhotovka litseistiv viiskovykh litseiv: zarubizhnyi dosvid», Suchasna osvita: stratehii ta tekhnolohii navchannia: zb. nauk. prats u 2 ch. Pereiaslav, ch. 2, s. 267–276, 2023. (in Ukraine)
- [47] N. M. Khromchenkova, «Funksionalna diialnist dyrektora litseiu u suchasnomu zakladi osvity v umovakh innovatsiinykh peretvoren», Innovatsiina pedagogika, t. 1, vyp. 57, s. 223–226, 2023. (in Ukraine)
- [48] M. Ye. Chumak, «Rishelievskiy litsei: sotsiokulturni vymiry osvoiennia krashchykh yevropeiskykh osvittikh tradytsii (persha polovyna XIX stolittia)», Problemy osvity : zb. nauk. prats, vyp. 92, s. 216–221, 2019. (in Ukraine)
- [49] V. I. Shulha, «Poltavskiy oblasnyi naukovyi litsei-internat imeni A. S. Makarenka: pohliad u mynule, otsinka sohodennia i perspektyvy na maibutnie», Postmetodyka, № 1, s. 26–32, 2020. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 березня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-258-271](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-258-271)

UDC 37

Malak Zamanova,

PhD in Pedagogy, Associate Professor
Azerbaijan State Pedagogical University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-8895-8859>
zamanovamelek71@gmail.com

THE ROLE OF SYNERGETIC APPROACH IN TEACHING TECHNOLOGY, FINE ARTS, AND MUSIC SUBJECTS

Abstract. In the process of dynamic development of the modern world, education in the context of globalization should be aimed at the formation of a comprehensively developing personality ready to solve various tasks. If earlier the main goal of the school was the formation of a personality with scientific abilities, now the global goal of education is to achieve the comprehensive development of each person, including the development of all components of personality. The National Curriculum is aimed at the development of a comprehensively developing personality, possessing independence of information, making non-standard decisions, understanding the multifaceted problems of interaction between society and nature, capable of solving global problems of our time. A comprehensively developing personality begins at school. The learning process at the primary education level creates the basis for the acquisition of knowledge, the formation of skills and abilities. At the same time, the learning process should be focused on a complete and holistic study of the entire universe, based on integration, which is one of the basic principles of the educational document, the management of mental activity aimed at the development of thinking. The synergistic approach to education is the formation of synergetic values among students by teaching the basics of the theory of self-organization. Teaching the basics of synergetics helps students to develop and grow harmoniously as individuals. The synergistic approach to education considers it important to take into account the unity of common problems of various scientific fields through the subjects taught. This allows students to approach the problem realistically, try to master the subjects perfectly, and achieve the ability to master the sciences of research and coordination. A synergistic approach to education makes transitions from the cognitive level, from the micro level to the system level, that is, to the macro level, or vice versa. These transitions

combine closely related aspects of a single process. As is known, the interests of elementary school students are very diverse due to their psychological and pedagogical characteristics. They are not very capable of passing the acquired knowledge through the filter of thinking. A synergistic approach to education creates the need to link, compare and harmonize what has been studied. This is one of the issues that are necessary in the modern era.

Keywords: education; synergistic approach; educational process; students; primary education.

INTRODUCTION / ВСТУП

Statement of the problem / Постановка проблеми. After the Republic of Azerbaijan gained independence, the changes that occurred in all spheres of life in our society, democratic processes, reconstruction of the economy and management, development of all public life, require a new approach to education. Before gaining independence, like all countries that were part of the Soviet Union, Azerbaijan was in a closed system, isolated from the civilized countries of the world, and lived under conditions of complete information blockade.

The change in social relations in Azerbaijani society (the abolition of the totalitarian regime), the creation of an independent republic, the abundance of information, scientific and technological progress, and the renewal of the content of education in the education system led to the creation of the Concept of General Education in the Republic of Azerbaijan – a conceptual document of the National Curriculum. The existence of an education system with a non-linear way of thinking based on thinking and imagination, instead of a linear one based on memory, has become inevitable.

The ability of nonlinear thinking has become one of the main criteria for human development. Mastery of the nonlinear method of movement (or synergetic approach) leads to skillful and rational behavior with complex systems, understanding of ways to optimize one's activities in conditions of non-standard development of various phenomena of the surrounding world. The objectives of the synergetic approach to education are:

- the unity of nature, society and man, the laws of the biosphere;
- interaction between society, nature and humans;
- basic universal human problems, ways and methods of solving them;
- development of intellectual and practical skills in studying the evolution of the environment and providing knowledge about the improvement of nature, society and the human condition;

- spiritual and material world, motives, needs, environmental and culturally conscious habits of behavior, education of the individual in the field of active practical activity aimed at the coordinated development of man, society and nature;
- probabilistic and nonlinear analysis in non-standard situations, development of alternative thinking abilities when choosing methods for solving universal problems;
- the formation of a non-linear way of thinking, a personal attitude towards the world around us, the ability to choose a direction in a technologically changing world;
- integration of natural and human sciences, aimed at understanding and solving universal human problems;
- training in methods of synergetic analysis, forecasting and modeling of the development of specific events in which social and natural factors interact.

In the pedagogical process, synergetics reveals the need to comprehend and generalize both theory, approach, and research methods.

One of the issues that makes this study relevant is the inclusion on the agenda of the fact that a synergistic approach to the educational activities of primary school students participating in the study is a responsible issue and the importance of systematic education.

A synergistic approach to education creates in students the need to develop a worldview, creative determination, a tendency toward collectivism, and the ability to work in an epistemological environment.

The modern era sets the school the task of creating the opportunity for the younger generation to act independently, think, become the author of new ideas, and be able to pass the upcoming work through the filter of imagination. An important condition for the problem is a synergistic approach to education. Since synergetics represents provisions, ideas, principles and has a system of ideas and carries the content of a new methodological approach.

Synergetic educational methodology can manifest itself in different ways. It reflects itself as a set of problems, such as reflections on theory, the form of approach to science, and research methods.

The methodology of synergetics of education includes the foundations and structure of the theory of subjects, principles and methods of approaching the acquisition of knowledge, reflecting pedagogical reality, as well as activities to acquire such knowledge, assessment of the quality of programs, logical methods, research work, that is, the methodological foundations of synergetics of education are the theory knowledge, patterns of development of society and science, the formation of man and his thinking, philosophical, psychological and

pedagogical theories about national and universal values, their unity and a systematic approach to them.

Conducted research shows that integration occupies an important place among the issues that ensure educational success. With the help of integration, you can interact knowledge with each other, analyze and generalize what you have learned. Coordinated teaching of subjects serves to establish and shape collective cooperation and communication. The knowledge acquired during the learning process is included in the content of the knowledge they acquired outside of school, and new content is given to it. The synergy of education plays a major role in solving this problem. Because synergetics itself has a number of methods consisting of the integration of several fundamental sciences. Naturally, synergetics does not use any integrative method, but methods arising from necessity, based on a certain choice. Thus, today there is a great need for the use of synergistic methods in teaching.

The synergetic approach to education considers it important to have the problem of collective unity. The implementation of any issue under study creates the opportunity to train the team in various situations. In this process, interaction, understanding, structure, chaos, order, etc. arise. The presence of such concepts is a necessary condition. The team unites around socially beneficial goals in space and time, works together in the same process to achieve these goals, creates relationships and establishes responsible relationships. Participants exchange ideas with each other, share them, and accept the best. This situation is one of the issues accepted by the synergetics of education.

Analysis of (major) recent research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. Research shows that a synergistic approach to education is one of the necessary objectives that motivate educational success. The much-needed synergistic approach to education has not yet been fully explored. Many scientific and philosophical studies have been conducted on synergetics. In Azerbaijan, such scientists as A. Abbasov [1], F. Gurbanov [8], A. Mamedov [9], foreign teachers G. Haken [18], V. Arshinov [13], V. Budanov [14], E. Knyazeva [16], I. Larionov [17] and others explained the scientific and philosophical essence of synergetics and dealt with its philosophical direction.

In an article by Azerbaijani professors A. Mamedova [9], M. Zamanova [12] and R. Samedova [11] "Synergetic educational models and their role in education", the main goal is to study the possibilities of applying synergetic principles to modern educational models. The implementation of this goal is carried out in two directions: in the first direction, the basic concepts and ideas of the theory of complex self-organization (synergetics) are analyzed, in the

second direction, the role of synergetics in modern educational models, and also the issues of innovative teaching are highlighted, which substantiates the importance of creative thinking.

Attitude of F. Gurbanov [8] to the principles of synergetics is expressed in a somewhat different way in the research work “Philosophical and methodological analysis as a scientific method of thinking about the synergetic approach.” According to F. Gurbanov, the peculiarity attached to the synergetic approach should be reflected in such a way that it does not exist in other areas of science, but belongs only to synergetic knowledge.

True, the history of the introduction of the problem of synergetics into science is long, and the explanation of its philosophical orientation is not a new issue, but its study and research in relation to education is a new, unexplored area.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the article is to study the theoretical issues of the synergetic approach to learning, determine the meaning of the systemic-synergetic approach to learning, as well as systematize the theoretical and practical issues of the synergetic approach to preparing children for learning in the family.

The *objectives* of the study are:

- determination of the content, essence and significance of the synergetic approach to education at the primary school level;
- study and analyze scientific, pedagogical and methodological literature on the problem;
- to determine the possibilities and ways of a synergistic approach to education in the educational process;
- determine the role of synergy in the formation of cognitive activity of younger schoolchildren;
- apply the principles of a synergetic approach to learning at the primary school level;
- determination of the importance of the role of a synergetic approach to education in organizing joint activities of primary school staff;
- conducting an experimental study of the synergistic possibilities of the dynamics of student collective movement.

THEORETICAL FRAMEWORK / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

The 21st century is considered the century of technology. Countries of the world see their development (scientific potential, competitiveness) primarily in technology. The victory of our glorious army under the leadership of the

Supreme Commander-in-Chief in the 44-day Patriotic War is a vivid example of the use of thoughtful tactics and new innovative technological weapons.

The subject "Technology", taught in primary classes, helps young schoolchildren prepare for situations that they often encounter in their future lives. The technology takes into account creative thinking, connections between events and processes, the need for understanding and the ability to synergistically approach problem situations in younger schoolchildren. Technology is an integrative subject. The subject of technology is related to the subjects of Azerbaijani language, World Knowledge, Fine Arts, Music and Mathematics. The connection between humanitarian subjects and science subjects, the application of theoretical knowledge and practical knowledge constitutes unity. The systemic and synergistic study of the subject forms the basis of scientific research work. This system includes components of the Technology subject.

Technology is one of the most favorite subjects of primary school children. This subject is of great importance in the development of fine motor skills and creative thinking.

Let's consider the topic "What and how we do it" [3] in the textbook "Technology" for 1st grade.

«1.3. Prepares various products from given materials (paper, cardboard, fabric, plasticine).

1.3.4. Demonstrates teamwork and collaboration skills during group food preparation».

In this subject, students use different materials (plasticine, paper, etc.) to crush, measure, fold, make, cut, join, etc. Using such operations, they collaborate in pairs and groups.

As a result of joint activities, young schoolchildren in the subject "Technology" use creative thinking and prepare certain products. Younger schoolchildren are in the process of developing joint activity skills. In general, working in a team in later periods of a person's life creates the basis for achieving collective achievements, regardless of profession. Activities such as thinking together, learning together, and working together to achieve results indicate a synergistic approach to this topic.

The topic is "Rules of Self-Service and Sanitary Hygiene" in the 2nd grade technology textbook [4].

«3.1. Demonstrates mastery of basic household skills.

3.1.1. He explains his ideas about self-care and the rules of sanitary and hygienic education simply».

In these topics, students learn about self-care and hygiene practices. For

younger schoolchildren, these rules are associated with self-organization.

The topic “Ground and underground machines” in the textbook “Technology” of the third grade [5].

«2.1. Demonstrates understanding of process machines and process tools.

2.1.2. Distinguishes technological means (tools, mechanical tools) from each other».

On these topics, students mainly use the connection between man and nature, the use of above-ground and underground machines as a system for helping people, facilitating their work, traveling long distances, construction, etc., shows the importance of synergistic interaction.

The topic “Robotics” [6] of the fourth grade textbook “Technology” talks about robots with artificial intelligence created in the last period. For example, (robot Sofia) was in Baku in 2018. The pros and cons of robots are mentioned in the topic. Robots, a product of the human brain, once again prove the importance of simplifying human work through the collaboration of scientists.

STEM (Science, Technology, Engineering, Math), included as a project in the education system of Azerbaijan, is perceived with interest by schoolchildren. This project greatly contributes to the development of students' practical life skills that arise from the interaction of humanities and science subjects. This project method plays an important role in developing a personality with initiative, self-confidence, creative, logical and critical thinking, with 21st century competencies.

Every person who opens his eyes to the world grows up with a sense of music, that is, with the “Lullabies” that our mothers sing in a sad voice, grows up, turns from a biological being into a social being in society. The subject “Music” in primary school is a means of national propaganda, forming patriotism and national identity among younger schoolchildren.

The feeling of the Azerbaijani people with rich culture and ancient history brings our national music to the whole world with the help of musical instruments such as saz, gaval, kamancha, zurna, balaban. Choral culture, joint activities (synergic approach) in music lessons express the will, determination and unity of people. The singing of the anthem by the choir before the start of a lesson in primary school instills a feeling of love for the people.

As in all subjects, in the visual arts there are great opportunities for a synergistic approach to education. What is fine art? How people create works of art. Beauty of nature, blessings of nature, houses made by nature, patterns of earth etc. subjects (Class I) have great potential in terms of synergistic approach to education. This science, which speaks about the beauty of nature, the essence of fine art, the work of the individuals who created this art, the creations of

nature and people, the possibilities of art, is important in determining the possibilities of a synergistic approach to education.

The teacher, by giving the task to describe what he wants to see in the picture and draw an image on the picture, directly creates the basis for students' independent thinking, i.e., their cognitive activity, creative thinking, and the development of their imagination increase. The activity of the team regarding the text, their involvement in practical work can reveal the possibilities of a synergistic approach to education. Providing the benefits of nature as a continuation of the text helps deepen students' learning. Depicting fruits, vegetables, and artwork in text helps to highlight students' ability to talk or write about the size and color of fruits and vegetables and distinguish their shapes from each other, which necessitates a synergistic approach to education.

The topic, revealed under the title "Let's think – let's discuss," creates an opportunity for students to think creatively and engage in practical work in this direction. To solve the problem, it is important to provide images of national costumes in the text. The text reads: How are the clothes you see different from our everyday clothes? What can you say about their shape, size, colors and decorations? Some people wear national costumes on special occasions. Each nation has its own national costumes and patterns that decorate these costumes [7].

These provisions are not just a methodological view or principles and guidelines, it is a question that characterizes synergetics as a new approach.

From the point of view of a synergetic approach to education, fine arts subjects in grades III–IV of primary school have great potential. Topics such as "Warm and cold colors", "Contrast of colors in nature", "Mood of color in nature", "Human decorations", "Carpet patterns", "Museums", "Park", "Garden", "Boulevard" and others including the creation of man, the variety of buildings, the colorful nature of our native land, the blessings of our land, the peoples of our country, the customs of our country, ancient temples, bridges, caravanserais, folk art of our native country, etc. (classes also allow us to implement a synergistic approach to education. Primary school teachers, when teaching these subjects, primarily pay attention to the following:

1. Must know folk art;
2. We must study our historical past;
3. Must be able to see the uniqueness of the art world;
4. Must feel the beauty of antique carpets, clothes, objects and pearls;
5. Know folk artists and their works;
6. Students should have the opportunity to see the children's world;
7. Must be able to reconcile the past with the present;
8. Must see students' creative thinking abilities and be able to evaluate

them correctly. If a teacher can fulfill these requirements, then he will successfully implement a synergistic approach to education.

All this shows that a significant part of the texts presented in music textbooks of grades I–IV have great potential from the point of view of a synergetic approach to education. In solving this problem, a big role belongs to teachers who know how to interact with students.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The following research methods were used in the article:

- in connection with the problem under study, subject curricula, textbooks, scientific and pedagogical literature on the subjects: Azerbaijani language, Knowledge of the world, Technology, Fine Arts and Music were studied and analyzed;
- theoretical (analysis and synthesis, generalization, comparison, specification, etc.);
- empirical (pedagogical observation, interview, survey, conversation);
- experiment (defining, creative-changing, testing).

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Summing up what was said throughout the study, we can come to the following conclusion.

Updating the content of education, scientific and technological progress, integration into the global education system require a new approach to learning. For this reason, a synergistic approach is the need of the hour for the success of the educational process. It is impossible to develop a well-rounded personality without a self-organizing linear thinking style based on logic and imagination, rather than a linear thinking style based on memory. Several schools have emerged in the world education system that help develop a synergistic approach. Holders of great intelligence – physicists, biologists, chemists, mathematicians, biophysicists – put forward valuable propositions about the synergistic approach, monographs and articles were written. From a pedagogical point of view, fundamental research has not been carried out in our republic.

In accordance with the purpose, object and subject of the study, specific tasks and issues to be solved were studied in the following areas. The first is a scientific-theoretical methodological direction. The essence of the first synergetic approach in question, the history of its development, an analysis of the current problem of our time, its goals, objectives, principles, as well as its place in pedagogical and psychological literature have been studied. Based on the challenges of the 21st century, the didactic principles and tasks of a synergetic approach to education are studied.

Synergetics is considered as a theory of self-organization, a special harmony of order and chaos, a new scientific worldview, a modern paradigm, modern methodology, a new scientific direction, a new language of scientific knowledge. The synergistic new ideology was examined as an activity of teachers, students and parents of stakeholders in the field of education.

A synergistic approach to education in modern times promotes independent decision-making, creative, logical, critical thinking of students, joint activities, the dynamics of teaching subjects, and understanding of the world as an integral being.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

Synergetics is a new scientific direction, methodology, theory of self-organization and paradigm in research that studies complex systems. It has been studied that the education system is complex, open, self-organizing, unstable and unequal. The joint activity of students, teachers and parents at the stage of family preparation is one of the important conditions for achieving success in the educational process.

Conducted research shows that one of the ways to achieve success in student learning is strict control over the completion of children's homework in the family and the essence of the synergistic approach. The pedagogical content of the family is based on its organization as a pedagogical system, the essence of its impact on children. Thus, the family must understand the importance of the subsystem "family-child", "parent-support", "child-parent", "family-means", "parent-child" when preparing children for educational activities and keep this in mind.

As a result of the study, it became clear that in the modern era, the all-round development of students remains the main issue on the agenda. In this case, the family also bears a great responsibility. The family is responsible for effectively organizing children's education and preparing them for school. In this process, the family has a fundamental influence on both the learning and upbringing of children, controlling preparation for schooling and implementing a synergistic approach to education. So, along with the transfer of knowledge and skills, this also forms in them a sense of responsibility, attentive listening to adults, independent work, respect and love for family.

In accordance with the object of the study, using the example of teaching subjects taught at the primary school level, the possibilities of a synergistic approach to teaching in primary grades and ways of using it were studied. From the point of view of a synergetic approach to education, an analysis of teaching methods was carried out.

Future Research Directions Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Synergetics is the basis of a new type of scientific worldview. Synergetics of education includes a new type of methodology. A synergetic approach to learning involves a new scientific direction of the problem under study. The new sciences include a synergistic approach to education.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] A. N. Abbasov, *Ailə pedaqogikası*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2019.
- [2] T. B. Allahyarova, *Sosial sinergetika cəmiyyət haqqında elmlərin yeni metodoloji əsası kimi*. Bakı, Azərbaycan, 2007.
- [3] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Nuruqızı və b., *Texnologiya [I sinif]*. Bakı, Azərbaycan: “Aspoliqraf LTD” MMC, 2020.
- [4] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Yahyayeva, *Texnologiya [II sinif]*. Bakı, Azərbaycan: “Aspoliqraf LTD” MMC, 2021.
- [5] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Yahyayeva və b., *Texnologiya [III sinif]*. Bakı, Azərbaycan: “Aspoliqraf LTD” MMC, 2020.
- [6] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, X. Səlimova və b., *Texnologiya [IV sinif]*. Bakı, Azərbaycan: “Aspoliqraf LTD” MMC, 2020.
- [7] K. Cəfərova, *Təsviri incəsənət*. Bakı, Azərbaycan: Bakı nəşriyyatı, 2021.
- [8] F. Qurbanov, *Sinergetik chaosun astanasında*. Bakı, Azərbaycan: Bakı Universiteti, 2004.
- [9] Ə. B. Məmmədov, R. İ. Bəşirov, *Müasir təbiətşünaslığa konseptual yanaşma*. Bakı, Azərbaycan: Elm, 2001.
- [10] T. B. Məmmədova, C. H. Məhərrəmov, *Sinergetika nədir?* Bakı, Azərbaycan, 2022.
- [11] R. M. Səmədova, Ə. B. Məmmədov, *Sistemli yanaşma və sinergetik paradigma*. Bakı, Azərbaycan, 2012.
- [12] M. Ə. Zamanova, *Təlimdə sistemli sinergetik nəzəriyyənin əsas inkişaf istiqamətləri*. Naxçıvan-NMİ, Azərbaycan: “Məktəb”, 2019.
- [13] V. I. Arshinov, V. E. Voitsekhovich, *Synergetic knowledge: between the network and principles*. Moscow, Russia: Synergetic paradigm, 2000.
- [14] V. G. Budanov, “Principles of synergetics and crisis management,” in *Synergetic Paradigm. Man and society in conditions of instability*. Moscow, Russia: Progress-Tradition, 2003.
- [15] N. A. Bukhalova, “Synergetic approach to the study of family transformation,” *Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology*, No. 3, pp. 336–339, 2016.

- [16] E. N. Knyazeva, *Awakening education. Synergetic paradigm. Synergetics of education*. Moscow, Russia: Progress-Tradition, 2007.
- [17] I. K. Larionov, T. S. Sapnikov, *Synergy of education, science, production*. Moscow, Russia: Publishing house-torg. bldg. "Dashkov and K", 2017.
- [18] G. Haken, *Secrets of Nature. Synergetics: the science of interaction*. Moscow; Izhevsk, Russia: Institute of Computers. research, 2003.

РОЛЬ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАННІ ТЕХНОЛОГІЙ, ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ТА МУЗИКИ

Заманова Малак,

кандидат педагогічних наук, доцент

Азербайджанського державного педагогічного університету.

Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-8895-8859>
zamanovamelek71@gmail.com

Анотація. У процесі динамічного розвитку сучасного світу освіта в умовах глобалізації має бути спрямована на формування усебічно розвиваючої особистості, готової до вирішення різноманітних завдань. Якщо раніше основною метою школи було формування особистості з науковими здібностями, то тепер глобальною метою освіти є досягнення загального розвитку кожної людини, включаючи розвиток усіх складових особистості. Національна освітня програма спрямована на розвиток особистості, яка розвивається, володіє інформаційною незалежністю, приймає нестандартні рішення, розуміє багатогранність проблем взаємодії суспільства і природи, здатна вирішувати глобальні проблеми сучасності. Усебічно розвиватися особистість починає зі школи. Процес навчання на рівні початкової освіти створює основу для засвоєння знань, формування вмінь і навичок. При цьому процес навчання має бути орієнтований на повне і цілісне вивчення світобудови, засноване на інтеграції, яка є одним із основних принципів навчального предмета, управління розумовою діяльністю, спрямованою на розвиток мислення. Синергетичний підхід до освіти – це формування в учнів синергетичних цінностей шляхом навчання основам теорії самоорганізації. Навчання основам синергетики допомагає учням гармонійно розвиватися та рости як особистості. Синергетичний підхід до освіти вважає важливим врахування через предмети, що викладаються, єдності спільних проблем різних наукових галузей. Це дозволяє учням реалістично підходити до проблеми,

намагатися досконало засвоїти предмети, досягати здатності оволодівати науками дослідження та координації. Синергетичний підхід до освіти здійснює переходи від когнітивного рівня, від мікрорівня до системного рівня, тобто до макрорівня, або навпаки. Ці переходи поєднують тісно пов'язані аспекти одного процесу. Як відомо, інтереси учнів початкової школи дуже різноманітні, що зумовлено їх психолого-педагогічними особливостями. Вони не дуже вміють пропускати набуті знання через фільтр мислення. Синергетичний підхід до освіти створює потребу зв'язувати, порівнювати та гармонізувати вивчене. Це одне з питань, які необхідні в сучасну епоху.

Ключові слова: освіта; синергетичний підхід; освітній процес; студенти; початкова освіта.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] A. N. Abbasov, *Ailə pedaqogikası*. Bakı, Azərbaycan : Mütərcim, 2019. (in Azerbaijani)
- [2] T. B. Allahyarova, *Sosial sinergetika cəmiyyət haqqında elmlərin yeni metodoloji əsası kimi*. Bakı, Azərbaycan, 2007. (in Azerbaijani)
- [3] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Nuruqızı və b., *Texnologiya [I sinif]*. Bakı, Azərbaycan: "Aspoliqraf LTD" MMC, 2020. (in Azerbaijani)
- [4] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Yahyayeva, *Texnologiya [II sinif]*. Bakı, Azərbaycan: "Aspoliqraf LTD" MMC, 2021. (in Azerbaijani)
- [5] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, S. Yahyayeva və b., *Texnologiya [III sinif]*. Bakı, Azərbaycan: "Aspoliqraf LTD" MMC, 2020. (in Azerbaijani)
- [6] N. L. Axundov, H. H. Əhmədov, X. Səlimova və b., *Texnologiya [IV sinif]*. Bakı, Azərbaycan: "Aspoliqraf LTD" MMC, 2020. (in Azerbaijani)
- [7] K. Cəfərova, *Təsviri incəsənət*. Bakı, Azərbaycan: Bakı nəşriyyatı, 2021. (in Azerbaijani)
- [8] F. Qurbanov, *Sinergetik xaosun astanasında*. Bakı, Azərbaycan: Bakı Universiteti, 2004. (in Azerbaijani)
- [9] Ə. B. Məmmədov, R. İ. Bəşirov, *Müasir təbiətşünaslığa konseptual yanaşma*. Bakı, Azərbaycan: Elm, 2001. (in Azerbaijani)
- [10] T. B. Məmmədova, C. H. Məhərrəmov, *Sinergetika nədir?* Bakı, Azərbaycan, 2022. (in Azerbaijani)
- [11] R. M. Səmədova, Ə. B. Məmmədov, *Sistemli yanaşma və sinergetik paradigma*. Bakı, Azərbaycan, 2012. (in Azerbaijani)

- [12] М. Ə. Zamanova, Təlimdə sistemli sinergetik nəzəriyyənin əsas inkişaf istiqamətləri. Naxçıvan-NMİ, Azərbaycan: “Məktəb”, 2019. (in Azerbaijani)
- [13] V. I. Arshinov, V. E. Vojcekhovich, Sinergeticheskoe znanie: mezhdud set'yu i principami. Moskva, Rossiya: Sinergeticheskaya paradigma, 2000. (in Russian)
- [14] V. G. Budanov, «Principy sinergetiki i upravlenie krizisom», v Sinergeticheskaya paradigma. Chelovek i obshchestvo v usloviyah nestabil'nosti. Moskva, Rossiya: Progress-Tradiciya, 2003. (in Russian)
- [15] N. A. Buhalova, «Sinergeticheskij podhod k issledovaniyu transformacii sem'i», Azimut nauchnyh issledovanij: pedagogika i psixologiya, № 3, s. 336–339, 2016. (in Russian)
- [16] E. N. Knyazeva, Probuzhdayushchee obrazovanie. Sinergeticheskaya paradigma. Sinergetika obrazovaniya. Moskva, Rossiya: Progress-Tradiciya, 2007. (in Russian)
- [17] I. K. Larionov, T. S. Sap'nikov, Sinergiya obrazovaniya, nauki, proizvodstva. Moskva, Rossiya: Izd.-torg. korp. «Dashkov i K», 2017. (in Russian)
- [18] G. Haken, Tajny prirody. Sinergetika: nauka o vzaimodejstvii. Moskva; Izhevsk, Rossiya: In-t komp'yuter. issled., 2003. (in Russian)

*Стаття надійшла до редакції
13 квітня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28\(57\)-272-286](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2024-28(57)-272-286)

UDC 821.512.162'06-3.09

Khadija Yusifova,

Associate Professor of the Department
of History of Russian Literature Baku Slavic University.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0009-0005-2676-5946>
xadijayusifova@gmail.com

THE HUMAN FACTOR IN MODERN AZERBAIJANI PROSE

Abstract. The article examines the human problem in modern Azerbaijani prose. The primary goal of the article is to conduct a comparative analysis of prose works on modern human problems. The main purpose of examining human problems in prose is to strengthen students' analyzing, critical thinking, and intellectual development of moral qualities. It is known that prose is a popular genre in Azerbaijani literature; it is a style of writing that follows the conventions of speech and language. In addition, modern Azerbaijani prose discusses the causes of qualitative changes and how they affect human affairs. Nevertheless, modern literature has some difficulty promoting the latest basic concepts. Another goal of the article is to help students develop the versatility of artistic images as well as the ability to express natural feelings and thoughts. From this point of view, modern Azerbaijani prose should enrich students' ideas about new human thinking and diversity. In addition, studies show that the evolution of literature can affect the quality of human elements in prose works and lead to various changes, innovations, and conflicts in fiction works. Comparative analysis of prose works plays an excellent role in solving human problems and gives characteristics of modern man. Events in society shape human character in literature. Therefore, the comparative analysis of various prose works revealed the qualities of a new intellectual person in modern Azerbaijani literature. To carry out this analysis, it is necessary to set up an experiment. 18 third-year students (12 girls, 6 boys), 3 teachers, and an associate professor were involved in the research methods of the experiment. The experiment lasted two months to identify and compare the human problem in the prose genre. Data were collected using both qualitative and descriptive statistics. According to the findings, the texts reveal that some historical heroes have evolved from harsh and cruel to benevolent leaders who are beloved by their people for their honesty and heroic image.

Keywords: modern Azerbaijani prose; human problem; fiction; critical thinking; digital era.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem / Постановка проблеми. According to recent studies, the human condition is usually depicted in literature as love, violence, oppression, joy, and courage, and is represented by themes with morals or lessons that anyone can understand when reading the text [17]. Some arguments in the texts make it difficult for us to engage cognitively and emotionally with new ideas, imaginations, and human experiences. The main problem is that the discontinuity in the transformation of the new characters put forward to support modern prose works into a living image is not ensured. In addition, such readings of written texts in modern Azerbaijani literature do little to help us understand the different ways people live and interact in the world [1], [4], [6], [15], [19].

Analysis of major research and publications / Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. During examining the problem, various research papers were analyzed, and several scientific research papers were introduced on this issue. Russian scientists such as J. Conovalova [17], A. Adamovich [18], and S. Sharifova [20] identified the main character of the heroes in several processes, but they described very few points on the modern evolution of human changes. Moreover, there have been several works on developing human problems in prose, including their critical and creative thinking, imagination, and making changes in society. Their works highlight that the use of non-artistic expression in literature and journalism to address social issues is becoming less common. Instead, authors and journalists are opting for more colorful and realistic characters to effectively convey their message. This shift should gradually eliminate the use of simplistic language and journalistic tone. The placement of the plot and structure is crucial to the shift in artistic standards in literature.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Introducing this issue allowed to improve the purpose of this study – to enhance young readers' understanding of modern Azerbaijani prose, we aim to highlight the evolving human character.

The *aim and tasks* of the experiment of the study were as follows:

- to explore the methods of depicting the growth of a new individual in modern Azerbaijani literature;

- to identify the key features that offer solutions to human problems in literary works;
- to introduce significant changes that impact the development of characters portrayed in the prose genre;
- to explain how the prose genre is evolving in the digital era;
- to assess the features of new human growth in a multicultural world.

THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Since the beginning of the twenty-first century, the actualization of artistic-documentary prose has sparked debate, and the new human characterization is a key concept in many recent studies as a problem. The fundamental components of prose are character, setting, plot, point of view, and mood. Character encompasses biographical information, personality traits, social roles, and psychological factors like aspirations, fears, and personal values. The fact that the human problem is a universal theme in literary prose is studied to better understand the stages of human social life, as well as the sense of self and purpose that distinguishes us from other social beings.

G. Maslow highlighted the term "*human problem*" refers to the issues that various people face throughout their lives [8]. Prose works written from this perspective explore the human condition through themes such as identity, relationships, and loss. J. Conovalova's [17] investigation of the human problem in the prose genre manifests itself as a special artistic quality, the form of direct expression of mental processes; literature revives in a wide and detailed way the inner evolution or world of thoughts, which cannot be compared to "external" and "general sign."

The human factor in prose is defined by its role in society, psychological makeup, reaction to events and conflicts, and advancement in social life [13], [20]. There are seven different types of conflict: character vs. character, character vs. self, character vs. society, character vs. fate, character vs. nature, and character vs. technology. Conflict is important because it is what keeps a story interesting. Today technology can affect more on human development than others [11], [18].

R. Ohmann [11] introduced the elements of prose include *character, plot, setting, theme, point of view, conflict, and tone*. All seven elements work together to form a cohesive narrative. When writing a story, these are the basic building blocks you should use. Written prose has shown that it is possible to create complex human characters by describing their external actions and behaviors. These characters can have multiple layers of meaning, both positive and negative. While some portrayals may be one-sided and schematic, with a focus

on thoughts and emotions, it is important to allow for a wider range of insight into a character's world to truly understand their innermost thoughts and feelings. L. Tolstoy [19] believed that humans are multifaceted beings, capable of intelligence and foolishness, mercy and cruelty, as well as strength and weakness. We must recognize and embrace this complexity to truly understand the human experience. In his work, the great writer recognized that man is a changeable being and attempted to create a balance of stable and unstable aspects in the characters.

N. Samedova [15] indicates that the unity of stable and unstable aspects, demonstrating stupidity in a wise person, cruelty in a compassionate person, and weakness in a powerful person, were not unintentional but the result of initiatives to reconnect human psychology with its reality. The complex, ambiguous, and even paradoxical heroes of L. Tolstoy [19], as well as other psychologists and writers, are based on the important scientific fact that human psychology is adaptable and changeable; depending on specific situations and environmental factors, it can be different and contradictory for the same individual. Emotions may arise, leading to unpredictable behavior that contradicts the personality's stable character. Of course, the writer makes sure to connect the hero's complex nature to the surrounding reality.

Changing Human Quality in the Genre of Prose

Modern Azerbaijani literature is regarded as one of the most effective ways to learn about the life of a society during a specific period [4]. When it comes to modern prose, or literature from the late twentieth and early twenty-first centuries, we present entirely new topics and problems of modern society: the degradation of humanity and its psychological state, the shift in human values, and the dominance of material significance [1], [2], [3], [4], [5].

P. Guliyeva [13] and M. Sharifova [20] state that literary criticism correctly identified the main essence of the change in quality that occurred in Azerbaijani prose between the end of the 1950s and the beginning of the 1960s. Making comparisons between the recent past and the present day of prose, revealing the characteristic defects of the backward stage, aided in a better understanding of change and development. "In certain years, in certain prose works of ours, there was an extreme tendency to show labor processes and production first, followed by people. This tendency resulted in unnecessary details and storytelling. People's spirituality has become invisible in the shadow of machines" [3], [5], [8], [17].

Many of the writers who wrote lengthy works celebrating the Soviet way of life and the power of the "new" man to achieve great things often ignored the reality of life. This is particularly painful because many of these writers were talented individuals. In a society ruled by a totalitarian political regime,

literature was limited to the dimensions set by the authorities. Beautiful and truthful literature was powerless against the ideology machine, leaving authors with no choice but to conform to it and convince themselves of its "beauty". However, in the late 1950s, a partially democratic atmosphere emerged, which allowed for more creative freedom in literature. The writers took the initiative to move away from idealism and in this new stage of prose, the hero is not used as a mouthpiece for the author's ideas intended for the reader [17], [18], [20].

The modern literature is popular in increasing popularity of online literature reflects society's contemporary views, as digital tools aid in the reading of prose works [7], [8]. The latest findings indicate that most young individuals are exposed to Turkish literature as a means to gain insight into diverse cultures and the development of human conditions. Reshat Nuri Guntekin [14] was a Turkish novelist, story writer, and playwright who wrote the novel "Çalığışu" in 1937. The story follows a young Turkish female teacher in Anadolu who is highly regarded in modern Azerbaijani audiences. "Çalığışu" is a prime example of true love, being true to oneself, and the love between a daughter and her father. The novel is dedicated to inspiring young teachers to live and work in rural areas, despite facing many challenges from those who lack education. The story takes place in an old village, where modern young teachers strive to make a difference and overcome unkind events.

O. Pamuk [12], the Nobel Prize winner, has produced many acclaimed works, including "My Name is Red" (1998), "The White Castle" (1985), and "Istanbul: Memories and the City" (2003), which are considered exemplary of the development of humans in modern society.

K. Yashar, Turkish writer, who is known as was a renowned human rights activist dedicated numerous prose works to the readers to describe honesty, kindness and devoted human beings in society. His best works, such as "Ant Drinking Water" (2002), "Little Nobody I" (1980), "The Sea-crossed Fisherman" emphasized crime, murder, blaming people, as well as good vision for human development [21]. K. Abdulla [1], a scientist, national writer, public figure, and professor, delivered a series of prose works on contemporary human development. He wrote extensively on folk style, human recognition, and the use of words in speech. His novels, "An unfinished manuscript," "Valley of Sorcerers," and "There is no one to forget..." are the most popular in the modern Azerbaijani prose work series.

Analyzing her prose works, P. Guliyeva [13] commented on the facts of the Azerbaijani writer and provided an example from E. Elatli's works ("*Blackmail*" 2008, "*Silent Woman*"-2009). She described modern characters and social life lacks in her prose.

“A young girl, who came to the city from a remote rural district with the desire to get a higher education after successfully passing the university entrance exams, faces blackmail and threats that hinder her from achieving her dreams. As a result, she experiences serious changes in her behavior, outlook, and spirituality, which are highlighted in the novel. The story shows how the feeling of fear can affect human life, with interesting scenes that depict the negative consequences of fear. The girl is unable to share her problems with her relatives, and this creates a deep gap between her and them. She becomes naturally cold to those around her, including family, relatives, and fellow students. The negative trend in her character and outlook on the world accelerates, and as a result, she is drawn into the vortex of crime. The situation worsens, and the consequences are not encouraging at all.”

This example shows that this evident in modern society produces individuals who meet its demands. In the digital era, social media has both positive and negative impacts on human development.

The second example is Ch. Abdullayev [2], an Azerbaijani writer known for his detective stories, prose, and publicist work. He is also a member of the People's Writer of the Republic of Azerbaijan since 2005. His best novels, such as *“Blue Angels”*; Ch. Abdullayev's prose works explore the theme of significant changes in the social structure that occur due to the necessity of historical progress. The ideas of a new person are transformed in social relations, resulting in people being forcibly torn from one way of life and thrown into another, leading to deep tragedies [2], [3], [4], [5], [6].

Modern Azerbaijani prose about daily life with emphasis on social and political issues, focusing on a character's mental state and interactions [15].

An author aiming to create well-rounded characters endeavors to link the storyline with the protagonist, and construct the composition of the work based on the inner psychological tendencies of the characters.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

This study analyzes various prose works by writers from Turkey and Azerbaijan to gain insight into the modern human condition. Qualitative and descriptive research methods were used, and the prose works from both countries were examined to identify and evaluate common human problems.

First, the novels are compared to identify human's moral qualities and mental characters. Each writer has his own style to affect human development.

Students were advised to read more online books that highlights multicultural diversity. Their interest area was checked by giving some tests to guess the prose name and main characters. The following criteria were used to assess the students' speed:

- interest to social problems;
- having fun reading prose;
- Frequency of online reading;
- Identifying psychological factors;
- frequency of reading novels.

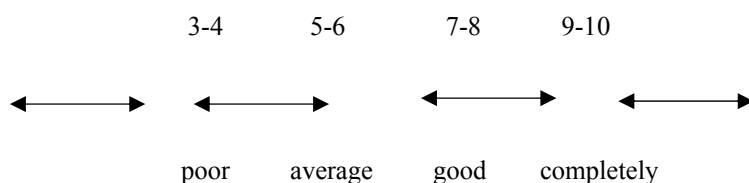
As research methods, the following methods were applied:

- Interviews;
- questionnaires;
- qualitative and quantitative research.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

According to the research experiment, students displayed enthusiasm towards reading more prose novels. They have been provided with a list of modern online book titles to compare their main ideas and their impact on human development. During the round table activity, the plot summary and main characters of each book were discussed, along with their roles in the fiction proses. Students were exposed to a variety of genres including *detective, crime, tragedy, love stories, historical novels, and patriotic works*. Additionally, their preferences were investigated.

The questionnaires given to the students focused on the types of prose genres they are interested in and prefer. Students were given examples of *fiction prose, novels, novellas, short stories, nonfiction prose, autobiographies, biographies, and essays* that allowed them to easily compare the characters. The aim was to improve students' comparison skills on the given examples. The indicators were as below:

Question 1 How often do you read the following types of proses?

Looking at table, it is clear that girls have more interests reading Azerbaijani novels. The result was good (75 %) and got 8 points. In the other hand, boys demonstrated less percentage 65 % in good level and got 7 points. They emphasized that the main characters in the novel motivate them to read the novels. It is known that they have low skills to understand novellas and mentioned that these types of prose they read very less time.

Therefore, girls result was 45 % – average level with 6 points; boys 25 % – average level with 5 points. Majority of them prefer reading short stories, essentially in the textbook. Reading short stories is achieved completely with the 80 % – with 9 points by the girls and 55 % with 7 points by the boys in average level.

Table 1

Students reading frequency on genres of prose

N ^o	Types of proses	Girls	Boys
1	Novel	75 % – 8	65 % – 7
2	Novella	45 % – 6	25 % – 5
3	Short story	80 % – 9	55 % – 7
4	Autobiography	22 % – 7	20 % – 6
5	Newspaper	35 % – 5	18 % – 5

According to the results of reading autobiography the girls have good level, 22 % with 7 points, boys have average level, 20 % with 6 points results. Regarding to the reading newspaper the girls have the approximately half percentage 45 % with 5 points and the boys have average level – 18 % with 5 points. Finally, reading essay is highlighted with high score, 70 % girls' result with the 9 point; boys demonstrated 40 % with the 5 points.

Concluding interpreting this table, it should be mentioned that university students have good level interests to read novels. They could identify the best qualities of characters in the novels, such as described the human qualities bravery, patriotism, courage, charity, kindness, cruelty, rudeness, injustice and broken human rights in the society. Several girls stated that reading historical stories or novels give the self-dependence, being self esteem and good human feelings.

Furthermore, teachers responded the question using fiction and non-fiction proses in the auditory. They responded more using fiction proses. Nevertheless, students are eager to read short stories because of patience teachers try to motivate them to read modern Azerbaijani novels by K. Abdulla and Ch. Abdullayev.

Table 2

Respondents survey results on using fiction and non-fiction prose

N ^o	Respondents	Fiction	Non-fiction
1	Teachers	2	1
2	Students	15	3

Looking at the table it is clear that teachers are eager to use fictions, such novels as home reading to get effective ideas on developing human factor in proses. Later, the students' comparing skills on discussing novels were observed.

The grade and level of evaluation given to respondents were determined based on specific factors in the prose works, the writer's attitude toward human existence, the theme and idea of the work, the problem, and the type of hero. The human factor was regarded as the "beating heart" of the text. Although the hero is described as cruel, vengeful, and oppressive in some works (J. Abdullayev's "The Oligarch's Mistake"), his bravery is praised in others.

In other situations, participants discussed the importance of Azerbaijani folk art, the value of the word, the magnificence of folk art, gaining the people's love, protecting our historical heritage, and expressing its influence on the formation of human thought (K. Abdulla).

Some prose works use human's psycho-logism as a single element, partially reflecting the hero's emotions and thoughts. In some prose examples, the hero's emotional and intellectual world is brought to the forefront, and it becomes an important means of reviving reality. Of course, several modern epic works, whose primary purpose is to illuminate a specific social environment, are inextricably linked to the writing of individual spiritual worlds.

A demonstration of students' discussing and comparing skills became the focal point for developing critical thinking abilities. Nonetheless, the hero of the novel or short story is described as a cruel, rude person; they respond to this issue and discuss how to improve these heroes in real life. The students demonstrate their problem-solving skills while discussing the novel. Analytical results of students' motor abilities in research study.

The most important orientation for describing human factors in the process is to the real-life situation or societal demands. A questionnaire survey was conducted to investigate the findings and conclude respondents' progress in reading modern literature.

Table 3

Impact of comparing prose works

No	Effect of qualities of character and the main idea	Mean	Median
1	Reading novels I learned how to be honest and trustworthy	2	16
2	Short stories are a lot of fun to communicate	1	17
3	Essay reading allows me to be creative and imaginative	4	14
4	Autobiography makes me think of achieving success in life	3	15
5	Modern prose works inspire me to be stronger in life	2	16

The comparative analysis of the participants' modern prose works, as shown in the table, reveals the methods of reading novels, short stories, translated cases, and essays, as well as the impact of the obtained quality factors on the human factor. It turned out that reading modern novels encourages people to be honest and straightforward. 18 participants responded to this idea, demonstrating that the intended result was achieved.

Reading short stories in groups or pairs (e.g., D. Defoe's "Treasure Island") teaches people how to live as people and communicate. This idea demonstrated that 17 of 18 people achieved good results on average. The essay discusses how reading the research presented in the essay promotes human growth and creativity. In autobiographical reading, participants describe their step-by-step journey to success while elevating the human factor. The participants successfully adopted this result.

CONCLUSIONS / ВИСНОВКИ

The results of the experiment allow us to draw the following conclusions:

1. Reading modern prose works helps learners improve their brain and memory functions, as well as strengthen the activity of the elements that make the human factor a reality. Turning to modern literature brings us closer to the realities of our everyday lives; it is an examination of the image of a true hero. Modern literary prose examples stimulate a person's entertainment, thinking, and imagination while also providing an opportunity to strengthen creative and new mental activity.

2. Modern literature reveals the reality of the psychologism of the human factor, necessitating the methods and principles of character description in literary and artistic contexts. These methods and principles are based on the character's ability to express their inner world, feelings, emotions, and thoughts. The comparative analysis of the characters results in different ways of expressing a person's inner world and emotions.

3. Investigating how prose works affect people reveals their significance in the evolution of modern man. To increase the impact of one's work, integrative teaching methods in linguistics and philology must be used. Video visualization of modern works boosts visual confidence in human development. From this perspective, he discovers the beating heart of modern art.

4. Reading prose works of both fiction and nonfiction is a modern-day requirement. An effective reading of both types of conflict in a person provides an overview of the conflict, a variety of approaches to problem-solving, respect, and compassion for others. Although modern literature is rarely read, its impact on the evolution of the essay factor is undeniable.

Prospects for further research in this direction / Перспективи подальших досліджень. As a result, it is worth noting that Azerbaijani literature has the potential to attract more readers due to its rich content and descriptions of contemporary issues. From this perspective, modern literature plays a significant role in human life. Comparative discussion and analysis of prose works shape a person's critical and creative thinking, determine its place in real life, generate new human ideas, and play an important role in solving many problems in life.

REFERENCES / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] К. Абдулла, «Неполная рукопись. Серия "Мир современной прозы"». Москва, Россия: Изд. дом. «Хроникер», 2006. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/n8nyuA> Дата звернення: Лют. 15, 2024.
- [2] Ch. Abdullaev, *Victim Syndrome*. Moscow, Russia: Eksmo, 2007. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=19028> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-699-47214-7
- [3] Ch. A. Abdullaev, *Alligator Line*. Saint Petersburg, Russia: AST, Astrel, 2008. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=91> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-056157-5, 978-5-271-22354-9
- [4] Ch. A. Abdullaev, *Amateurs' dream*. Moscow, Russia: Eksmo, 2009. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=2048> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-699-38514-0
- [5] Ch. A. Abdullaev, *Once every millennium*. Saint Petersburg, Russia: AST, Astrel, 2008. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=2063> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-055116-3, 978-5-271-21691-6
- [6] Ch. A. Abdullaev, *Allowable error*. Saint Petersburg, Russia: AST, Astrel, 2008. [Online]. Available: <https://is.gd/fLGbub> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-053464-7, 978-5-271-20899-7
- [7] С. Э. Камилова, «Проблема личности в современном рассказе (на материале русских и узбекских рассказов)», *Austrian journal of humanities and social sciences*, № 11/12, с. 196–199, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/xW3Uvk> Application date: February, 15, 2024.
- [8] A. G. Maslow, *New frontiers of human nature*. Moscow, Russia: Sense, 1999. [Online]. Available: <https://is.gd/A6TfYY> Application date: February, 15, 2024.
- [9] P. V. Kupriyanovsky, "Problems of fiction and non-fiction literature," in *On fiction and non-fiction literature*; P. V. Kupriyanovsky, Ed. Ivanovo, Russia, 1981, coll. 1.

- [10] P. V. Kupriyanovsky, *Trust in life*. Yaroslavl, Russia: Verkhne-Volzhscoe Book Publishing House, 1981.
- [11] R. M. Ohmann, *Prolegomena to the Analysis of Prose Style*. Indianapolis, Indiana, USA: Bobbs-Merrill, 1959.
- [12] O. Pamuk, *The White Castle*. New York: Braziller, 1991; London: Faber & Faber, 2001.
- [13] P. Quliyeva, «Memuar və povest», *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası*, № 3, s. 45–51, 1986.
- [14] R. N. Güntəkin, *The Autobiography of a Turkish Girl (Original title Çalığışu)*. Istanbul, Türkiye, 1922.
- [15] N. Səmədova, *Azərbaycan memuar ədəbiyyatı tarixi*. Bakı, Azərbaycan: Nurlan, 2006.
- [17] Zh. G. Konovalova, “The American Dream in US fiction and non-fiction in the second half of the twentieth century,” abstract. dis. for the Candidate of Science degree. Kazan, 2009. [Online]. Available: <https://is.gd/2JEY4s> Application date: February, 15, 2024.
- [18] A. Pavlovsky, «About the “Siege Book” by A. Adamovich and D. Granin» in *For the sake of life on earth*; comp.: V. Lavrov, A. Pikach. Leningrad: Khud. Literary, 1986. [Online]. Available: <https://is.gd/Kws1c2> Application date: February, 15, 2024.
- [19] L. Tolstoy, *Anna Karenina* (Oxford World's Classics). Publisher: Oxford University Press, 2014.
- [20] S. Sharifova, *Genre shift in the novel: a communicative-sociocognitive approach*. Moscow, Russia: Moscow Parnas, 2014.
- [21] Ya. Kemal, *The Legend of the Thousand Bulls*. London: Collins and Harvill Press. 1976.

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР У СУЧАСНІЙ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ ПРОЗІ

Юсіфова Хадіджа Раміз кизи,
доцент кафедри історії російської літератури
Бакинського слов'янського університету.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0009-0005-2676-5946>
xadijayusifova@gmail.com

Анотація. У статті розглядається проблема людини в сучасній азербайджанській прозі. Проводиться порівняльний аналіз прозових творів щодо проблем сучасної людини. Основною метою розгляду проблем людини у прозі є формування в учнів аналізу, критичного мислення, інтелектуального розвитку моральних якостей. Відомо, що

проза є популярним жанром в азербайджанській літературі; це стиль письма, який дотримується умовностей мови. Крім того, сучасна азербайджанська проза розповідає про причини якісних змін і про те, як вони впливають на людські якості. Тим не менш, сучасна література відчуває деякі труднощі з просуванням новітніх базових концепцій. Також дослідження дає можливість сприяти формуванню в учнів багатогранності художніх образів, а також уміння виражати особисті почуття та думки. З цього погляду сучасна азербайджанська проза має збагатити уявлення учнів про нове людське мислення та різноманітність. Крім того, дослідження показують, що еволюція літератури може впливати на якість людських елементів у прозових творах і призводити до різноманітних змін, інновацій і конфліктів у художніх творах. Порівняльний аналіз прозових творів відіграє чудову роль у вирішенні людських проблем і дає характеристику сучасної людини. Події у суспільстві формують характер людини в літературі. Таким чином, порівняльний аналіз різних прозових творів виявив якості нової інтелектуальної людини в сучасній азербайджанській літературі. Щоб провести цей аналіз, необхідно поставити експеримент. До дослідницької методики експерименту було залучено 18 студентів третього курсу (12 дівчат, 6 хлопців), 3 викладачі, доцент. Експеримент тривав два місяці, щоб виявити та порівняти проблему людини у прозовому жанрі. Дані було зібрано за допомогою як якісної, так і описової статистики. Відповідно до висновків, тексти показують, що деякі історичні герої еволюціонували від суворих і жорстоких до доброзичливих лідерів, яких народ любить за чесність і героїчний образ.

Ключові слова: сучасна азербайджанська проза; проблема людини; художня література, критичне мислення; цифрова ера.

TRANSLATED AND TRANSLITERATED / ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ

- [1] K. Abdulla, «Nepolnaya rukopis'. Seriya "Mir sovremennoj prozy"». Moskva, Rossiya: Izd. dom. «Hroniker», 2006. [Online]. Available: <https://is.gd/n8nyuA> Application date: February, 15, 2024. (in Russian)
- [2] CH. Abdullaev, Sindrom zhertvy. Moskva, Rossiya: Eksmo, 2007. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=19028> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-699-47214-7 (in Russian)

- [3] CH. A. Abdullaev, Alligatornaya liniya. Sankt-Peterburg, Rossiya: AST, Astrel', 2008. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=91> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-056157-5, 978-5-271-22354-9 (in Russian)
- [4] CH. A. Abdullaev, Mechta diletanta. Moskva, Rossiya: Eksmo, 2009. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=2048> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-699-38514-0 (in Russian)
- [5] CH. A. Abdullaev, Raz v tysyacheletie. Sankt-Peterburg, Rossiya: AST, Astrel', 2008. [Online]. Available: <http://loveread.ec/contents.php?id=2063> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-055116-3, 978-5-271-21691-6 (in Russian)
- [6] CH. A. Abdullaev, Dopustimaya oshibka. Sankt-Peterburg, Rossiya: AST, Astrel', 2008. [Online]. Available: <https://is.gd/fLGbub> Application date: February, 15, 2024. ISBN: 978-5-17-053464-7, 978-5-271-20899-7 (in Russian)
- [7] S. E. Kamilova, «Problema lichnosti v sovremennom rasskaze (na materiale russkih i uzbekskih rasskazov)», Austrian journal of humanities and social sciences, № 11/12, s.196–199, 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/xW3Uvk> Application date: February, 15, 2024. (in Russian)
- [8] A. G. Maslou, Novye rubezhi chelovecheskoj prirody. Moskva, Rossiya: Smysl, 1999. [Online]. Available: <https://is.gd/A6TfYY> Application date: February, 15, 2024. (in Russian)
- [9] P. V. Kupriyanovskij, «Problemy hudozhestvennoj i publicisticheskoy literatury», v kn. «O hudozhestvennoj i publicisticheskoy literature»; P. V. Kupriyanovskij, Red. Ivanovo, Rossiya, 1981, sb. 1. (in Russian)
- [10] P. V. Kupriyanovskij, Doverie k zhizni. YAroslavl', Rossiya: Verhne-Volzhscoe knizhnoe izdatel'stvo, 1981. (in Russian)
- [11] R. M. Ohmann, Prolegomena to the Analysis of Prose Style. Indianapolis, Indiana, USA: Bobbs-Merrill, 1959. (in English)
- [12] O. Pamuk, The White Castle. New York: Braziller, 1991; London: Faber & Faber, 2001. (in English)
- [13] P. Guliyeva, "Memoir and narrative", News of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR. Literature, language and the arts series, № 3, s. 45–51, 1986. (in Azerbaijani)
- [14] R. N. Güntekin, The Autobiography of a Turkish Girl (Original title Çalıkuşu). Istanbul Türkiye, 1922. (in Turkish)

- [15] N. Samadova, History of Azerbaijani memoir literature. Baku, Azerbaijan: Nurlan, 2006. (in Azerbaijani)
- [17] ZH. G. Konovalova, «Amerikanskaya mechta v hudozhestvennoj i nauchnoj literature SSHA vo vtoroj polovine XX veka», avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kandidata nauk. Kazan', 2009. [Online]. Available: <https://is.gd/2JEY4s> Application date: February, 15, 2024. (in Russian)
- [18] A. Pavlovskij, «O "Blokadnoj knige" A. Adamovicha i D. Granina» v knige «Radi zhizni na zemle»; sost.: V. Lavrov, A. Pikach. Leningrad: Hud. Literaturnyj, 1986. [Online]. Available: <https://is.gd/Kws1c2> Application date: February, 15, 2024. (in Russian)
- [19] L. Tolstoy, Anna Karenina (Oxford World's Classics). Publisher: Oxford University Press, 2014. (in English)
- [20] S. SHarifova «Zhanrovaya smena v romane: kommunikativno-sociokognitivnyj podhod». Moskva, Rossiya: Moskovskij Parnas, 2014. (in Russian)
- [21] Ya. Kemal, The Legend of the Thousand Bulls. London: Collins and Harvill Press. 1976. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
05 квітня 2024 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 28(57)*

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Редактор — *Максімова Валерія*

Виконавчий редактор,
комп'ютерна верстка — *Васильченко Яніна*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 24.04.2024. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 16,74. Обл. вид. арк. 18,00.
Тираж 300 прим. Замовлення № 240424_1

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 28(57)*

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Editors — *Valeriya Maksimova*

Executive editor,
Desktop publishing — *Yanina Vasilchenko*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A,
phone: (044)481-38-00; **fax:** (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Signed for print 24.04.2024. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 16,74. Accounting and publishing sheets 18,00.
Edition 300 copies. Order № 240424_1

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.